

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1983 **4** letnik 37

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. 6. 1984

Izdajateljski svet: dr. Ferdo Gestrin, dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Peter Vodopivec, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), dr. Aleksandra Derganc (ruščina), dr. Bogo Grafenauer (nemščina), dr. Janko Malle (nemščina), Milan Pahor (italijanščina), dr. Anton Svetina (nemščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon: (061) 224 011, 224 046, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 1000 din, za društvene člane 640 din, za društvene člane-upokojence 480 din, za društvene člane-študente 320 din (vse cene za letnik 37/1983)
Cena te številke v prosti prodaji je 360 din.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, november 1984

Naklada: 1850 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

- Rajko B r a t o ž, Cerkenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo ..... 259—272
 Ecclesiastically-Political and Culturally-Historical Relations Between Sirmium and Aquileia
 Церковно-политические и культурно-исторические отношения между Сирмием и Аквилеей
- Anton S v e t i n a, Prebivalci Kranja v letu 1754 ..... 273—284
 The Inhabitants of Kranj in the Year 1754
 Жители Крапя в 1754 г.
- Marko Š t u h e c, O družini v Kranju sredi 18. stoletja ..... 285—294
 The Family in Kranj in the Middle of the 18th Century
 О семье в Крапе в сер. XVIII в.
- Milan P a h o r, Prispevek za zgodovino narodnoosvobodilnega gibanja v Trstu v obdobju september—december 1943 ..... 295—306
 Contribution to the History of National Liberation Movement in Trieste in the Period from September to December 1943
 Из истории народно-освободительного движения в Триесте в сентябре—декабре 1943 г.

PROBLEMI IN DISKUSIJA — PROBLEMS AND DISCUSSION — ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

- Položaj koroških Slovencev in njegovi zgodovinski temelji (Bogo G r a f e n a u e r) ..... 307—338
 Position of the Carinthian Slovenes and Its Historical Foundations
 Положение каринтийских словенцев и его исторический фундаменты

IN MEMORIAM — IN MEMORIAM — В ПАМЯТЬ

- Dr. Jože Š o m (Vasilij M e l i k) ..... 339—340
 Dr. Jože Šorn
 Д-р Йоже Шорн
- Znanstveno delo Ivana Škafarja (Vilko N o v a k) ..... 340—341
 Scientific Work of Ivan Škafar
 Научный труд Ивана Шкафаря

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

- Aleksander Jeločnik — Peter Kos, Zakladna najdba Čentur — C (Davorin V u g a) ..... 343—346
 Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X—XI. (France Martin Dolinar) ..... 346—347
- Slovinci ob Soči med Brdi in Jadranom (Eva H o l z) 348
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates (1848—1867), III. Abteilung (Vasilij Melik) ..... 349—351
- Deutschland und Österreich (Samo K r i s t e n) ..... 351—353

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

- Obvestilo o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez S t e r g a r) 354

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Zgodovinski časopis 37/1983 — Historical Review 37/1983 — Исторический журнал 37/1983

IZVLEČKI — ABSTRACTS — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvillečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 37, 1983, 3 in 37, 1983, 4 ..... V—X

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 224 011, 224 046, int. 209

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1983 znaša društvena članarina 100 din (1984: 130 din), članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 640 din (1984: 840 din). Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 320 din (1984: 420 din). Popust imajo tudi upokoјenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 480 din (1984: 630 din). Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 540 din (1984: 710 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptujju, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice
Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Rajko Bratož

CERKVENOPOLITIČNI IN KULTURNOZGODOVINSKI
ODNOSI MED SIRMIJEM IN AKVILEJO

Razširjeno besedilo referata na 5. mednarodnem kongresu za jugovzhodnoevropske študije, ki je bil od 11. do 17. 9. 1984 v Beogradu na temo »Balkan in Srednja Evropa«

Na obrobju razmeroma šibko urbaniziranega ter gospodarsko in kulturno relativno zaostalega zahodnobalkanskega prostora so se v predkonstantinski dobi v upravnih in gospodarskih vozliščih velemestnega značaja izoblikovala tri močna središča širjenja krščanstva: Sirmij kot središče Druge Panonije, pozneje tudi panonijske diocese in ilirske prefekture, kjer se je v 3. in 4. stoletju večkrat zadrževal cesarski dvor, Salona kot glavno mesto Dalmacije in Akvileja na severovzhodnem robu Italije kot glavno mesto Venetije in Histrije, zaradi svoje lege med Italijo in Ilirikom posrednik vplivov in cerkvenopolitičnih tokov na relaciji Ilirik—Italija.¹ V dobi nastajanja teh krščanskih skupnosti in misijonske akcije na ozemlje, ki je bilo pod vplivom teh središč, se kaže izrazita prehodnost tega ozemlja, z misijonskimi tokovi, ki so izhajali iz različnih delov cesarstva: iz Male Azije (zlasti v Sirmiju), iz Sirije in Egipta (zlasti v Saloni), ter z Vzhoda, iz Afrike in Rima (v Akvileji).² Zaradi tega so imele prve krščanske skupnosti med seboj nekoliko različen značaj, v krščanskih skupnostih, ki so se izoblikovale pod vplivom teh središč, pa je prišlo do zanimive sinteze vseh teh vplivov.³

Od začetka 4. stoletja, ko so bila ta središča krščanstva relativno izoblikovana, pa do začetka 5. stoletja, ko se začne postopen upad najprej Sirmija in nato Akvileje, moremo na osnovi sicer maloštevilnih virov opazovati odnose med temi središči, zlasti med Sirmijem in Akvilejo, ki so ključnega pomena za poznavanje zgodovine krščanstva na zahodnobalkanskem področju.

¹ Najbolj izčrpen prikaz zgodovine Sirmija podaja M. MIRKOVIĆ, *Sirmium — its History from the I Century A. D. to 582 A. D.*, Sirmium I, Beograd 1971, 5—60, zlasti 33 ss. (brez zgodovine krščanstva); za zgodovino Akvileje, o kateri obstoji zelo obsežna literatura (S. PIUSSI, *Bibliografia aquileiese*, AAAd 11, 1978, 93 ss.), gl. od najnovejših del kolektivno delo »Da Aquileia a Venezia. Cultura, contatti e tradizione«, Milano 1980. O stikih Akvileje s severnoitalskim in galskim področjem gl. zbornike *Aquileia e Milano*, AAAd 4, 1973; *Aquileia e Ravenna*, AAAd 13, 1978 in *Aquileia e l'Occidente*, AAAd 19, 1981. Za zgodovino Salone še nimamo moderne sinteze; gl. delne prikaze v delih J. J. WILKES, *Dalmatia*, London 1969, 220—238 in 416 ss. in zbornik *Disputationes Salonitanae* 1970, Split 1975, zlasti 23 ss. in 91 ss.

² O začetkih krščanstva v Sirmiju gl. D. FARLATI - J. COLETTI, *Illyricum sacrum VII, Venetiis 1817*, 465 ss.; J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918, 31 ss.; o izvoru krščanstva v Saloni gl. J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Roma 1967 (1. izd. Paris 1906), 6 ss.; R. EGGER, *in Forschungen in Salona I*, Wien 1917, 99; II, ib. 1926, 52; A. M. STRGACIĆ, *Kršćanstvo u rimskoj provinciji Dalmaciji do Milanskog edikta 313*, Sibenik 1941, 5 ss.; E. CECI, *I monumenti cristiani di Salona*, Milano 1963, 63 ss.; za začetke krščanstva gl. sintezo G. CUSCITO, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria, Trieste* 1977, 39 ss.

³ Konglomerat vplivov, ki sežejo od Male Azije prek Sirije, Egipta, Afrike in Rima do južne Galije, odražajo dela prvega cerkvenega pisca iz balkansko-podonavskih provinc, Viktorina iz Petovione (ed. J. HAUSSELEITER, CSEL 49, 1916; gl. zlasti uvodno študijo). Sistematična analiza Viktorinove osebnosti in njegovih del je še vedno desiderat; kratek oris daje R. BRATOŽ, *Viktorin iz Petovione in njegova doba*, Ziva antika 34, 1984 (v tisku).

Krajše ali daljše pregledne zgodovine krščanstva za zahodnobalkanske in podonavske province dajejo poleg v op. 2 navedenih del in obsežnejših enciklopedijskih gesel (H. LECLERCQ, *Illyricum*, DACL 7/1, 1926, 89—180, IDEM, *Dalmatie*, DACL IV/1, 1920, 21—111; A. LIPPOLD - E. KIRSTEN, *Donauprovinzen*, RAC 4, 1959, 147—189) še sledeča dela: za Avstrijo R. NOLL, *Frühes Christentum in Österreich*, Wien 1954; P. F. BARTON, *Die Frühzeit des Christentums in Österreich und Südostmitteleuropa bis 788*, Wien—Köln—Graz 1975; za slovensko ozemlje R. BRATOŽ, *Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki*, ZC 35, 1981, 205—221; za ozemlje Panonije T. NAGY, *Die Geschichte des Christentums in Pannonien bis zu dem Zusammenbruch des römischen Grenzschutzes*, Dissert. Pann. II/12, Budapest 1939 (le v madž.); A. LENGVEL — G. T. B. RADAN, *The Archeology of Roman Pannonia*, Budapest 1980, 193—206 (avtorica E. B. THOMAS); E. B. THOMAS, *Das frühe Christentum in Pannonien im Lichte der archäologischen Funde*, Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung (Katalog d. Ausstell. Enns 1982), Linz 1982, 255—293; za severnohrvatsko področje B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Elementi ranog krščanstva u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheol. vestnik 29, 1978, 588—606.

Tesne vezi med Akvilejo in Salono moremo zaslediti že v predkonstantinski dobi in so verjetno obstajale vse od začetkov misijona na jadranskem področju,⁴ zlasti zato, ker sta mesti ležali na isti trgovski in verjetno tudi misijonski poti, ki je vodila sem z Vzhoda.⁵ Osebnost in cerkvenopolitične vezi med obema krščanskima skupnostma nam za obdobje tetrahij izpričujeta dva vira: legenda o sv. Anastaziju iz Akvileje, ki je septembra 304 postal salonitanski mučenec in pozneje eden od patronov dalmatinske prestolnice,⁶ in poročilo sicer dokaj poznih virov, da je bil približno v istem času (novembra 304?) v Akvileji mučen škof Hrisogon II., po rodu Dalmatinec.⁷ Če upoštevamo, da je imela v predkonstantinski dobi Salona edino znano organizirano krščansko skupnost v Dalmaciji, moremo domnevati, da je akvilejski škof izhajal iz salonitanske krščanske skupnosti, ki naj bi v tisti dobi dala tudi svojega prvega papeža Gaja (283—296).⁸

Vprašanje cerkvenopolitičnega odnosa med mestoma nam za dobo neposredno po razglasitvi verske tolerance zastavlja, ne pa razreši, enigmatičen zapis v seznamu udeležencev sinode v Arlesu početli 314, ki sta se je kot zastopnika najbolj vzhodne med najmanj 44 zahodnimi škofijami udeležila škof Teodor in diakon Agaton »iz mesta Akvileje v provinci Dalmaciji«.⁹ Oznako samo so različno tolmačili. Če izključimo najmanj verjetno možnost, da gre za vrzel v rokopisih, da je namreč pred omembo Dalmacije izpadlo ime nekega dalmatinskega škofa kot zastopnika iz te province, moremo reči, da zapis kaže na izjemno tesne zveze Akvileje z dalmatinskim področjem. Zapis ne opravičuje sklepanja, da bi Akvileja razširila svoj vpliv nad Dalmacijo in si cerkvenoorganizacijsko podredila Salono, še manj pa dokazuje njeno inferiornost v odnosu do dalmatinske prestolnice.¹⁰

⁴ P. PASCHINI, *La chiesa aquileiese ed il periodo delle origini*, Udine 1909, 12 je domneval, da je prvi val krščanstva prispel v Akvilejo iz Ilirika (Dalmacije), torej po morski in obalni poti; domneva je gotovo bolj upravičena kakor mnenje, ki ga je zastopal A. v. HARNACK, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig 1924 (4. izd.), 870, ki je dajal prednost kopenski poti iz velikih balkanskih mest (Sirmij, Serdika, Solun).

⁵ Gl. *Diokletians Preisedik*, 37, v. 4—5, 12—13 (ed. S. LAUFFER, Berlin 1971, 201).

⁶ AASS Sept. III, 1868, 22—23; analizo legende dajejo J. ZEILLER, *Les origines (Dalm.)*, 55—64; R. EGGER, *Forschungen in Salona III*, Wien 1939, 131—148; A. M. STRGACIC, o. c., 40—48.

⁷ *Chronicon Venetum (vulgo Altinate)*, ed. H. SIMONSFELD, MGH Script. 14, 1883, 37 (= *Origo civitatum Italiae seu Venetarum*, ed. tertio, ed. R. CESSI, Roma 1933, 162); DANDULUS, *Chronica per extensum descripta*, AA, 295 ss., ed. E. PASTORELLO, *Rerum Ital. script. XII/1*, Bologna 1938, 27 s. Medtem ko navedeni viri omenjajo dva Hrisogona, prvega Tračana in drugega Dalmatinca, pa se je ohranil kurt enega mučenca Hrisogona, verjetneje Dalmatinca, saj DANDULUS, l. c. ne poroča, da bi Hrisogon I. umrl mučeniške smrti. O kultu sv. Hrisogona v Akvileji, mučenega 24. nov. (MH, p. 618), gl. G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 89 ss. in A. NIERO, *I martiri aquileiesi*, AAAd 22, 1982, 158 ss.

⁸ *Liber pontificalis*, I, ed. L. DUCHESNE, Paris 1955², 161; akvilejska krščanska skupnost naj bi dala prvega papeža že sredi 2. stol. (Pij I., 141—155; gl. *Liber pontif.*, 132 s.).

⁹ *Concilia Galliae A. 314—A. 506*, ed. C. MÜNTER, CCL 148, 1663, 14, v 17. s.; 16, v 10. s.; 17, v 10. s.; 19, v 6. s.; 21, v 8. s. (= SC 241, 1977, 58).

¹⁰ Proti tezi, da bi pred oznako »provincia Dalmatia« izpadlo ime škofa (tezo je postavil L. DUCHESNE, z njo je soglašal tudi P. PASCHINI, *Storia del Friuli*, Udine 1953², 40, op. 8), govori dejstvo, da rokopisno izročilo ne dopušta nobenih dvomov; vseh šest rokopisov, ki nam posreduje seznam udeležencev v različnih variantah (enkrat je na prvem mestu omenba predstavnikov, nato izvora, drugič obratno), izrecno omenja Akvilejo kot mesto v Dalmaciji. V primeru pravilnosti te teze bi morala izpasti tudi oznaka province za imenom Akvileje (z izjemo galskih in deloma španskih se vsi škofjski sedeži navajajo z imenom province, ki ji pripadajo) in ime dalmatinskega mesta (Salone?) pred oznako »prov. Dalmatia«, saj se noben škof ne označuje samo z imenom province.

K mnenju, da pomeni taka oznaka razširitev vpliva akvilejske cerkve na Dalmacijo in ves Ilirik, se je nagibal G. C. MENIS, *Storia del Friuli*, Udine 1976², 94; nasprotno pa je R. ROGOSIĆ, *Veliki Ilirik (284—395) i njegova konačna doba (396—437)*, Zagreb 1962, 30 menil, da je v primeru navzočnosti škofa iz Dalmacije bil to lahko samo salonitanski škof.

Če izključimo možnost, da bi oznaka pomenila cerkvenopolitično podreditev ene ali druge cerkve, ki jo izpodbija tudi dejstvo, da udeleženci sinode ne nastopajo kot metropoliti (gl. G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitane di Aquileia e di Milano nell'antichità*, AAAd 4, 1973, 281 s.), si lahko formulacijo razlagamo na več načinov:

a) za njo stoji predstava, da je Akvileja, sicer italsko mesto, s svojo lego na meji Ilirika nekako potisnjena v Ilirik. Na to predstavo naletimo pri vrsti poganskih avtorjev, med krščanskimi pisci pa jo zastopa BASILIUS, *Epistula 91* (PG 32, 476), ki imenuje akvilejskega škofa Valerijana »ilirskega« škofa (prim. DE RUBEIS, *Monumenta ecclesiae Aquileiensis, Argentinae 1740*, 50 ss., zlasti 55).

b) Formulacija je odraz tesnih vezi med Akvilejo in Dalmacijo; ker je severno Italijo na sinodi zastopal milanski škof »de provincia Italiae«, je možno, da je Teodor kot najbolj vzhoden italski škof na meji Ilirika zastopal Dalmacijo (P. PASCHINI, *La chiesa*, (kot v op. 4), 13).

c) Morda je taka formulacija odraz trenutnih političnih razmer. Na sinodi so se zbrali škofje z ozemlja pod Konstantinom, ki je tedaj obvladoval ves Zahod (Galijo, Hispanijo, Afriko, Italijo), medtem ko je Licinij obvladoval Ilirik. Meja je potekala čez dan. slovensko ozemlje, tako da je Akvileja ležala na Konstantinovem področju, Salona z Dalmacijo na Licinijevem. Če upoštevamo, da je sinoda sestala avgusta 314, v času stopnjevanja napetosti med cesarjema, ki je vodila v emonski incident (*Excerpta Valeriana I*, 15, edd. J. MOREAU - V. VELKOV, Berlin 1968, 5) in vojno jeseni 314, si lahko razložimo dejstvo, da se salonitanski škof ni mogel udeležiti sinode in da je njegove interese zastopal njemu najbližji

Po tem dogodku, v času najbolj intenzivnih stikov Akvileje s Sirmijem, pa tudi z Milanom in Raveno, v 4. stoletju ne zasledimo tesnejših vezi med akvilejsko in salonitansko krščansko skupnostjo. V času vzpona Akvileje in zlasti Sirmija med vodilna središča krščanstva na Zahodu je Salona zdrknila na raven drugorazrednega mesta, ki je le malo posegalo v cerkvenopolitične dogodke izven matične province.¹¹ Iz Salone ni poznan noben cerkveni pisec in tukaj ni bilo v dobi verskih bojev nobenega cerkvenega zbora. Salona je bila vse 4. stoletje v senci dogodkov, ki so se odvijali na relaciji Sirmij—Akvileja—Milano.

* * *

Stike med krščanskima skupnostma v Akvileji in v Sirmiju moremo proučevati na osnovi virov, nastalih med sredino 4. stoletja in začetkom 5. stoletja, ki pa nam omogočajo vpogled v starejša obdobja oblikovanja teh skupnosti, nekako od začetka 3. stoletja dalje. Skupne poteze akvilejske veroizpovedi, kakor nam jo v obsežnem komentarju iz leta 404 sporoča Rufin, nastale iz rimske veroizpovedi nekako v prvi polovici 3. stoletja,¹² in treh sirmijskih sinodalnih formul veroizpovedi, nastalih v dobi zenita arijanizma po sredini 4. stoletja, vendar z nekaterimi starejšimi elementi,¹³ nam odkrivajo skupne poteze zgodnje krščanske kulture na severnojadransko-panonijskem področju. Te so očitno posledica starih skupnih misijskih poti in medsebojnih vplivov od prve polovice 3. stoletja dalje.

Dogmatično neraziščena je stava pridevka »unicus« (unigenitus oziroma $\mu\omicron\nu\omicron\gamma\epsilon\nu\eta\varsigma$) pred »filius« in ne za njim, z jasno težnjo na poudarku, da se prilastek nanaša na Kristusa in ne na Boga Očeta — značilnost Janezove teologije,¹⁴ ki je redko navzoča v formulah veroizpovedi.¹⁵ Nanjo naletimo v akvilejski veroizpovedi in v formulah 1. in 2. sinode v Sirmiju (351 oziroma 357),¹⁶ na njen odsev tudi v formuli 4. sirmijske sinode (359).¹⁷ Protipatrisijansko ost ima oznaka Boga Očeta s pridevkom »invisibilis et impassibilis«, na katero naletimo v akvilejski veroizpovedi in v formuli 2. sirmijske sinode 357.¹⁸ Očitno sta se obe cerkveni skupnosti soočili z ne-

akvilejski škof. Tako ta formulacija odraža tudi politične ambicije Konstantinove stranke na predvečer vojne v Iliriku.

¹¹ Dejstva, ki kažejo, da je Salona v dobi verskih bojev 4. stol. nekaj pomenila, dasi neprimerljivo manj kakor Sirmij in tudi manj kakor Akvileja, so sledeča:

a) Salonitanski škof Maksim se omenja kot eden od sedmih naslovljencev enciklike, podpisane od šestinsedemdesetih arijanskih škofov Vzhoda, poslanih s koncila v Serdiki, z ostrimi napadi na Marcela iz Ankare ter Atanazija in sploh nikajsko stranko; salonitanski škof se omenja na zadnjem mestu za škofi Aleksandrije, Nikomedije, Kartagine, Kampanije (?), Neaplja in Riminija (HILARIUS, *Fragmenta historica III*, 1–29, PL 10, 658–678; kot teritorialno najbližji se omenja med podpisniki na zadnjem mestu škof Valens iz Murse (st. 678)).

b) Salonitanski škof Martin se je udeležil rimske sinode pod papežem Julijem I. 341, škof Teodor pa verjetno sinode v Riminiju I. 359 (J. ZEILLER, *Les origines (Dalm.)*, 107 s.).

c) Nekaj let pred koncilom v Akvileji 381 je milanski škof Ambrozij v neznanih okoliščinah odstranil s prestola očitno (filo)arijanskega salonitanskega škofa Leontija, ki pa ga je pozneje papež Damaz rehabilitiral (Scholia Arriana in concillium Aquileense 82 (ed. R. GRYSON, CCL 87, 1982, 188 s. = SC 267, 1980, 308 ss.)).

¹² TYRANNIUS RUFINUS, *Expositio symboli*, ed. M. SIMONETTI, CCL 20, 1961, 125–182; komentirani izdaji: J. N. D. KELLY, *Rufinus. A Commentary on the Apostles' Creed*, London 1955; RUFINO, *Spiegazione del credo*, ed. M. SIMONETTI, Roma 1978; nekaj važnejših predstavitev akvilejske veroizpovedi: F. KATTENBUSCH, *Das apostolische Symbol I*, Leipzig 1894, 102 ss.; F. X. MURPHY, *Rufinus of Aquileia (345–411). His life and works*, Washington 1945, 179–185; G. BIASUTTI, *Otto righe di Rufino*, Udine 1970, 27 ss.; J. N. D. KELLY, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse*, Berlin 1971 (nem. izd.), 172 s. in passim; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 47–54.

¹³ A. HAHN, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, Breslau 1897 (3. izd.), 160 (196 ss.), 161 (199 ss.), 163 (204 s.); gl. J. N. D. KELLY, *Altchristl. Glaubensbekenntnisse*, 278 s.; 282 ss.

¹⁴ G. KITTEL - G. FRIEDRICH, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. 4, Stuttgart 1942, 747 s.; *Computer — Konkordanz zum Novum Testamentum Graece*, Berlin—New York 1980, 1275.

¹⁵ Na tako stavo naletimo v zelo starih formulah koptske cerkve (F. KATTENBUSCH, o. c. I, 320 s.; A. HAHN, o. c. 140 (153), etiopske cerkve (A. HAHN, 141 (159)), v formuli sinode v Plovdivu I. 343 (A. HAHN, 158 (190)), 3. sinode v Antiohiji I. 345 (A. HAHN, 159 (192)), pri Vulfilii (A. HAHN, 198 (271)), na galskem področju (A. HAHN 189 (258 s.), 59 (69), 107 (113)) in v visokem srednjem veku na nemškem področju (A. HAHN 108 (114), 115 (120), 116 (122), 117 (122)).

¹⁶ RUFINUS, *Expositio symboli* 6–7 (cit. ed. 141–144; Rufin ne vidi v taki stavi nobenega posebnega pomena ali izjemnosti); A. HAHN, 160 (196), 161 (200).

¹⁷ A. HAHN, 163 (204); tukaj stoji člen $\mu\omicron\nu\omicron\gamma\epsilon\nu\eta\varsigma$ pred $\upsilon\acute{\iota}\omicron\varsigma$ (filius), pri čemer ne sledi člen »dominus«; tako formulacijo najdemo tudi v akvilejski (?) veroizpovedi 6. stol., ki nam jo posreduje Venancij Fortunat (A. HAHN, 38 (45)), v formuli sinode v Riminiju I. 359 (A. HAHN, 166 (208)) in pri masiljskem duhovniku Leporiju (A. HAHN, 214 (299)).

¹⁸ RUFINUS, *Expositio symboli* 5 (cit. ed. 140 s., v. 30 ss.; G. BIASUTTI, o. c. (op. 12), 53 ss.); A. HAHN, 161 (201): »Patrem ... invisibilem esse ... impassibilem esse ...« V takem duhu razlaga dodatek tudi NICETAS de Remesiana, *Instructio ad competentes* 5, 1, 8 (ed. K. GAMBER, *Textus patristici et liturgici* 1, Regensburg 1964, 104).

varnostjo patripasijanske herezije. Ta se je v Sirmij morda razširila iz Akvileje, kjer jo omenja Rufin, morda tudi iz svojega izhodišča v Mali Aziji; ne moremo izključiti možnosti, da je protipatrisijanska formula v sirmijski veroizpovedi odraz boja proti Fotinovemu nauku, ki je vseboval glavne ideje patrisijanstva.¹⁹ Najbolj značilna skupna poteza akvilejske veroizpovedi in formule 4. sirmijske sinode 359, na katero tukaj sploh prvič naletimo v formulah veroizpovedi, pa je dodatek o Kristusovem spustu v podzemlje (»descendit in inferna« oziroma *εις τὰ καταχθόνια κατελθόντα*), izhajajoč iz predstave, ki je nedvomno vzhodnega izvora, vendar je formulacija sama tipično akvilejska.²⁰ Ta dodatek govori v prid domnevi, da je akvilejski vpliv segel v 3. stoletju daleč na vzhod, na celotno panonijsko področje.²¹ Predstavo samo so v 4. stoletju uporabljali cerkveni očetje v boju proti arijanizmu in apolinarizmu,²² ker pa je starejšega nastanka, pridejo v poštev herezije, ki so skušale okrniti božansko naravo Kristusove osebe in njenega poslanstva na zemlji (gnosticizem in manihejstvo, morda tudi doketizem).²³

Po pravici moremo domnevati, da so akvilejsko in sirmijsko cerkveno skupnost v 3. stoletju ogrožale nekatere herezije, kot marcionizem, patrisijanstvo, gnosticizem in manihejstvo, kar se je odrazilo v formulah veroizpovedi in v kasnejših posrednih omembah pri akvilejskih piscih in pri piscih s panonijsko-dacijskega področja (sirmijska krščanska književnost je kot pretežno heretična namreč z eno samo izjemo v celoti propadla).²⁴ Vse to odraža podobne poteze razvoja obeh skupnosti, ne dokazuje pa nujno medsebojnih vplivov, čeprav so ti v primeru formule »descendit in inferna« zelo verjetni. Ti vplivi so mogoči ali celo verjetni tudi spričo dejstva, da naletimo na odmeve teh herezij tudi na vplivnem območju obeh cerkva, npr. v Petovionii.²⁵ Kozmopolitskega duha, odprtost in zrelost teh skupnosti odraža dejstvo, da se med njimi niso pretakale samo ideje, temveč tudi izmenjavali ljudje; v sedemdesetih letih 3. stoletja je postal akvilejski škof Hilarij, po poročilu nekaterih virov

¹⁹ Gl. op. 39.

²⁰ RUFINUS, *Expositio symboli* 16 (cit. ed. 152): A. HAHN, 163 (204). Nedvomno je akvilejska formula veroizpovedi najstarejša veroizpoved s tem dodatkom. Po vsebini, ne pa po obliki formulacije, srečamo predstavo že prej v koptski in alexandrijski cerkvi (F. KATTENBUSCH, o. c. I, 320 ss.; A. HAHN, 139 (157)). Iz akvilejske cerkve se je formula razširila v formule galskih, hispanjskih in otoških cerkva, od tam na nemško in skandinavsko področje. Gl. H. QUILLIET, *Descente de Jésus aux enfers*, DTC 4/1, 1924, 568 ss.; J. N. D. KELLY, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse*, 372 ss.

²¹ Ker dodatka v taki obliki sirmijska cerkev ni mogla dobiti iz Grčije ali Male Azije ali sploh z Vzhoda, je F. KATTENBUSCH, o. c. I, 398, op. 2 in II, 898, po pravici sklepal, da se je razširila tiakaj iz akvilejske formule. Avtor veroizpovedi 4. sinode v Sirmiju, škof Marko iz Aretuje v Siriji, jo je očitno vzel iz stare sirmijske veroizpovedi (v latinskem jeziku), ki se ni ohranila. Iz te formule je v nespremenjeni obliki prešla v formulo veroizpovedi sinode v traški Niki I. 359 in sinode v Konstantinoplu I. 360 (A. HAHN, 164 (206), 167 (209)). Ps. Atanazijevo veroizpoved s formulo »desc. in inferna« navaja tudi NICETAS de Remesiana, Sermo II a, 15 (cit. ed., 179).

²² H. QUILLIET, o. c. 582, 585 s.

²³ Dodatek lahko razumemo predvsem kot polemiko s tistimi heretiki, ki so zanikali vstajenje pravičnih: v takem smislu jo razlaga tudi RUFINUS, *Expositio symboli* 15 (cit. ed. 152): 28 (163): 46 (181); kot take heretike navaja gnostike Valentinove smeri in manihejce (37 (172): 39 (175)). J. N. D. KELLY, o. c. 376, meni, da je formula naperjena proti doketizmu.

²⁴ RUFINUS, *Expositio symboli* 37 (cit. ed. 172 s.) v hereziološkem ekskurzu zavrača naslednje herezije pred arijanstvom: marcionizem, gnosticizem, ebionitizem, manihejstvo, pavlinijanstvo, donatizem, novacijanstvo, nekatere Origenove nauke, ki so postali sumljivi šele v 4. stol. Ta Rufinov odlomek je dokaz, da so te herezije v Akvileji poznali in da so novokrščence, ki jim je bil Rufinov spis namenjen, opozarjali na njihovo nevarnost, ni pa dokaz, da bi v Akvileji te herezije dejansko obstale. Za nekatere te verjetnosti ne moremo izključiti, zlasti ker tudi Rufinov sodobnik Kromacij v svojih spisih nanada dve od teh herezij: patrisijanstvo in manihejstvo (CHROMATIUS, *Tractatus in Mathaeum* 24, 3; 35, 4 (edd. R. ETAIX - J. JEMARIE, CCL 9 A, 1974, 309 v. 21 s.; 370, v. 73 s.). Za poznavanje starejše zgodovine krščanstva v Sirmiju moremo posebej obžalovati izgubo spisov škofa Fotina, zlasti njegovega komentarja k veroizpovedi, ki ga je Rufin poznal (*Expositio* 1 (cit. ed. 133, v. 17 ss.). Z ozirom na to, da se v dveh različnih spisih iz zadnje četrtine 4. stol., po izvoru iz dacijsko-mezijskega področja, torej iz vzhodne sosesčine Panonije, omenjata manihejstvo, marcionizem in montanizem (NICETAS de Remesiana, *Explanatio symboli* 10 (PL 52, 871); v spisu *Instructio ad competentes* 1, 3, 10; 3, 1, 4-5 (cit. ed. 27: 43 s.) navaja še manihejstvo in patrisijanstvo) oziroma manihejstvo, marcionizem, montanizem, pavlinijanstvo, patrisijanstvo, donatizem, novacijanstvo (Scholla Arriana in concillium Aquileense 29 (ed. R. GRYLSON, CCL 87, 1982, 162 = SC 267, 1980, 240); gl. tudi J. ZEILLER, *Le Montanisme a-t-il pénétré en Illyricum?*, *Revue d'histoire ecclésiastique* 30, 1934, 847-851), in da naletimo na protipatrisijansko formulo tudi v veroizpovedi 2. sinode v Sirmiju I. 357 (gl. op. 18), moremo domnevati, da so bile vsaj nekatere od teh herezij navzoče na severnoiadrijsko-podonavskem področju. Od teh herezij zasledimo z zanesljivostjo manihejstvo v Saloni (F. BULIC, *Seavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a. 1905 e 1906*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 29, 1906, 134 ss.).

²⁵ Viktorin iz Petovionie naj bi obračunal z marcioniti, patrisijanci, gnostiki in montanisti (OPTATUS, *De schismate Donatistarum* 1, 9 (PL 11, 898 s.)).

doma iz Panonije, torej s področja, ki je bilo tudi v vplivnem območju sirmijske cerkve.²⁶

* * *

Stiki in medsebojni vplivi med krščanskima skupnostma v Sirmiju in Saloni so bili v predkonstantinski dobi, pa tudi v 4. stoletju, očitno tako šibki, da niso pustili v virih opaznejših sledi. Tudi značilne skupne poteze krščanske kulture, nastale brez neposrednih medsebojnih vplivov, zaradi pomanjkljivih virov težko izsledimo. Navzočnost manihejstva v Saloni je le ena od skupnih potez krščanstva, ki je značilna za ves srednjebalkanski prostor, in ki je morda dala najstarejšo podlago za razcvet manihejsko orientirane herezije bogomilov v balkanskih deželah v visokem srednjem veku.²⁷ Tudi za obdobje verskih bojov 4. stoletja nimamo dokazov za obstoj tesnejših odnosov med sirmijsko in salonitansko cerkveno skupnostjo, ki sta kot oporišči arijanizma doživeli podobno usodo: po letu 375 je v obeh milanski škof Ambrozij z drzno osebno intervencijo odstranil arijanskega škofa.²⁸ Ob zatonu Sirmija so se begunci s sirmijskega področja zatekali v varnejšo dalmatinsko prestolnico,²⁹ salonska metropolitanska cerkev pa je najkasneje do začetka 6. stoletja razširila jurisdikcijo nad provinco Savijo.³⁰

* * *

Stiki med Sirmijem in Akvilejo so se v 4. stoletju razvijali na dveh področjih: dogmatično-političnem in cerkvenoorganizacijskem. Medtem ko so bili prvi približno pol stoletja dokaj intenzivni in so v virih dokaj dobro dokumentirani, pa so bili cerkvenoorganizacijski odnosi, ki jih po virih komajda zasledujemo, po svojih posledicah trajnejši in zato pomembnejši.

Na dogmatično-političnem področju je pomembno, da je postal Sirmij eno najbolj živahnih žarišč teološke misli in cerkvene politike v cesarstvu in je bil v dobi zenita arijanizma približno eno desetletje (351—360) v nekem smislu glavno mesto krščanskega sveta. Sirmijski teologi nastopajo v tej dobi kot učenci maloazijskih teologov različnih (predvsem arijanskih) smeri. Da je bilo v Sirmiju cerkvenopolitično življenje zelo živahno, kaže dejstvo, da sta bila kar dva sirmijska škofa pregnana in nista umrla na svojih sedežih (Domnij (ca. 325—335) in Fotin (345—351)), medtem ko sta dva, sicer najaktivnejša, izhajala iz Male Azije, tedaj duhovno najbolj razgibane dežele krščanskega sveta (Fotin iz Ankare in Germinij (351 — ca. 376) iz Kizika).³¹ Medtem ko je bil Sirmij pod Germinijem najmočnejše središče protinicenskih gibanj, je bila vloga Akvileje v tej dobi bistveno manjša. Škof Fortunatijan (ca. 342 — ca. 368), doma iz Afrike, ki je užival naklonjenost papeža Liberija, ni bil osebno večjega formata; kot cerkveni pisec je bil šibak, v politiki ni bil trden značaj, saj je bil pripravljen na kompromise in je, spočetka katolik, delal koncesije arijanizmu.³²

²⁶ Chronicon Venetum (vulgo Altinate) (cit. ed. (op. 7), 37) = Origo civitatum Italiae seu Venetiarum, ed. tertii (p. 162); DANDULUS, Chronica, AA. 276 ss. (kot v op. 7, 25 s.). O kultu mučenca Hilarija gl. S. TAVANO, Sant'Ilario, patrono di Gorizia, Soc. filol. Friul. 46. Congr., Udine 1969, 161—174.

²⁷ Prim. D. DRAGOJLOVIĆ, Bogomilstvo na Balkanu i u Maloj Aziji, Srpska akad. nauke i umjetn., Balk. inst., pos. izd. 2, Beograd 1974, 10 ss.

²⁸ Gl. op. 11 (c).

²⁹ To nam dokazuje dva napis: epitaf Dominike, »quae a Sirmio Salonas adducta est« (CIL III 9576) in epitaf opatinje Joane, doma iz Sirmija, iz l. 551 ali 612 (CIL III 9561; B. GABRICEVIC, Question de la datation du sarcophage de l'abbesse Jeanne, Disputationes Salonitanae 1970 (kot v op. 1), 96—101.

³⁰ Gl. op. 81.

³¹ O verskih bojih v Iliriku v 4. stol. obstaja obsežna literatura. Od domačih del velja omeniti knjigi: M. PAVIĆ, Arijanstvo u Panoniji Srijemskoj, Djakovo 1891; R. ROGOSIĆ, o. c. (kot v op. 10), 30—46 in 82—94. Od tujih del velja omeniti sledeča: D. FARLATI - J. COLETI, o. c. (op. 2), 518 ss.; J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 143 ss.; 228—343; M. MESLIN, Les Ariens d'Occident (335—430), Paris 1967, 59—99 in 253—299; M. SIMONETTI, La crisi ariana nel IV secolo, Roma 1975, 161—552; G. R. PALANQUE - G. BARDY - P. de LABRIOLLE, Storia della Chiesa III/1 (Dalla pace costantiniana alla morte di Teodosio (313—395)), Torino 1977 (3. ital. izd.), 105—171 (141—218), 247—312 (301—378); R. GRYSOON, Scolies ariennes sur le concile d'Aquilée, SC 267, 1980, 101—172.

³² Fortunatijanovi komentarji k evangelijem, ki so se fragmentarno ohranili (edd. A. WILMART - B. BISCHOFF, CCL 9, 1957, 365—370), ne odražajo velikega misleca in stilista. Tudi Hieronim je imel o njih slabo mnenje (De viris illustribus 97, PL 23, 697). O Fortunatijanu kot cerkvenemu politiku gl. L. DUCHESNE, Libère et Fortunatien, Mélanges d'archéol. et d'hist. (École franc. de Rome) 28, 1908, 31—78; Y. M. DUVAL, Les relations doctrinales entre Milan et Aquilée durant la seconde moitié du IV siècle. Chromace d'Aquilée et Ambroise de Milan, AAAd 4, 1973, 176 ss.; G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 168 ss.

Cerkveni skupnosti sta spočetka doživljali enako usodo, saj sta bili obe izpostavljeni arijanskemu pritisku. Sirmijski škof Domnij, ki se je kot protiarjanski škof udeležil nikajskega koncila 325,³³ je okrog leta 335 postal prva žrtev arijanske ofenzive, ko je bil odstavljen in pregnan,³⁴ morda zaradi intrig mladega in gorečega arijanskega škofa Valensa iz Murse (poleg Ursacija iz Singiduna prvaka arijanizma v Iliriku),³⁵ ki naj bi gojil aspiracije na sirmijski škofijski sedež. Arijanski poskus je bil le delno uspešen, saj je postal novi sirmijski škof katolik Evterij. Še pred koncilom v Serdiki, okrog leta 340, je skušal škof Valens iz Murse ob priložnosti izbora novega škofa zasesti akvilejski cerkveni prestol. Poskus je spodletel — očitno je bil tedaj za škofa izvoljen katolik Fortunatijan —, vendar je sprožil spopade v mestu, katerih žrtev je bil sicer neznani katoliški škof Viator.³⁶

³³ MANSI, *Amplissima coll. Concil. II*, Paris—Leipzig 1902², 696 in 702.

³⁴ ATHANASIUS, *Historia Arianorum ad monachos* 5 (PG 25, 700); D. FARLATI - J. COLETI, o. c. 583 sta domnevala, da je odstranitev sirmijskega škofa Domniona predvsem delo Valensa iz Murse, ki naj bi skušal zasesti sirmijski škofijski prestol. To je verjetno, vendar se na osnovi virov ne da tega dokazati.

³⁵ J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 216 s.

³⁶ HILARIUS, *Fragm. hist. II*, 12 (PL 10, 641); G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 170. Ker se poročilo nahaja v pismu sardiške sinode papežu Juliju, ker gre za dogodke v Akvileji neposredno pred sardiškim koncilom in ker je znano, da se je iz Akvileje udeležil koncila škof Fortunatijan (gl. nasl. op.), lahko sodimo, da izhaja ta informacija od samega akvilejskega škofa, ki je bil pri teh volitvah očitno Valensov konkurent. S tem, da je Valens »relicta ecclesia ecclesiam aliam invadere voluisset«, je kršil c. 2 koncila

Leta 343 sta se nicejsko opredeljena akvilejski škof Fortunatijan in sirmijski škof Evterij udeležila sinode v Serdiki, ne da bi kdo od njiju odigral na srečanju kako pomembnejšo vlogo.³⁷ Salonski škof Maksim se sinode ni udeležil, pač pa so mu s sinode arijanski škofje pisali pismo;³⁸ na tej podlagi je upravičen sklep, da je bil salonitanski škof privrženec arijanizma, ki naj bi torej v dalmatinski prestolnici prevladal prej kakor v Sirmiju in Akvileji.

Odnosi med Sirmijem in Akvilejo so prišli v novo fazo, ko je postal po smrti katolika Evterija sirmijski škof Fotin iz Ankare (345—351), začetnik nove herezije, ki je vsebovala bistvene prvine ebionizma, sabelijanizma in herezije Pavla iz Samosate in so jo obsojali tako katoliki kakor arijanci.³⁹ Fotinova herezija je pustila trajne sledi v Iliriku, saj se je pod imenom bonosovcev obdržala še vse v 6. stoletje.⁴⁰ Da je bila v Akvileji dobro poznana, nam kažejo zlasti spisi akvilejskega škofa Kromacija (388—408), ki ji je posvečal posebno pozornost in je videl v njej celo večjo nevarnost kakor v arijanizmu.⁴¹ Tudi Rufin, ki je gotovo poznal vsaj nekatere Fotinove spise, je svaril pred nauki sirmijskega škofa.⁴² Omembe Fotinove herezije pri akvilejskih piscih kažejo, da so v Akvileji herezijo poznali in opozarjali nanjo, ne dokazuje pa, da bi se kdaj tukaj utrdila.

V času nastajanja Fotinove herezije v Sirmiju je skušal akvilejski škof Fortunatijan s posredovanjem doseči spravo med arijansko in katoliško stranko. V svojem nagnenju do kompromisov in v nedoslednosti je šel tako daleč, da je v desetih letih prešel iz katoliškega v arijanski tabor.

Po koncilu v Serdiki je gostil v Akvileji prvaka katoliške stranke, aleksandrijskega škofa Atanazija, ki je iz Serdike prek Naisa pripotoval v Akvilejo, kjer se je tedaj zadrževal tudi cesar Konstans. Tukaj so vsi trije praznovali Veliko noč 345 in tu je Atanazija dohitelo pismo cesarja Konstancija II s sporočilom, da se lahko vrne v Aleksandrijo.⁴³ Toda že leta 347 je Fortunatijan gostil v Akvileji arijanska prvaka Valensa iz Murse in Ursacija iz Singiduna, ki sta se pred tem (tako kot akvilejski škof) udeležila sinode v Milanu 347, na kateri so obsodili Fotinove nauke. Iz Akvileje sta arijanska škofa, katerih položaj je bil po koncilu v Serdiki nezanesljiv, pisala Atanaziju v Aleksandrijo spravno pismo.⁴⁴ Borba proti Fotinu je za nekaj let potisnila v ozadje spor med arijanci in katoliki.

Smrt cesarja Konstansa in odločilna poteza škofa Valensa med bitko pri Mursi⁴⁵ sta za eno desetletje dali oblast v roke arijanski stranki. Valens iz Murse in Ursacij iz Singiduna sta postala najožja svetovalca arijanskega cesarja Konstancija II. Prva sirmijska sinoda 351 je ob navzočnosti arijanskih škofov utrdila arijansko dogmo in je s sirmijskega prestola po štirih neuspelih poskusih (sinode v Milanu 345 in 347, v Sirmiju 347 (?) in v Rimu 349) pregnala Fotina,⁴⁶ na njegovo mesto pa je cesar z vojaško silo postavil arijanca Germinija (351-ca. 376).⁴⁷ Ta je postal poleg Valensa

v Arlesu 314, c. 15 koncila v Nikaji 325 in c. 21 koncila v Antiohiji 341 (torej približno v času akvilejskih dogodkov; gl. Ch. J. HEFELE, *Histoire des conciles I*, Paris 1907, 281; 597 ss.; 720 s.), dasi se je verjetno tega koncila sam udeležil (M. PAVIC, o. c., 16) in s tem sodeloval pri njegovih sklepih.

³⁷ HILARIUS, *Fragm. hist. II*, 15 (PL 10, 643); Ch. J. HEFELE, o. c., 743 ss.

³⁸ Gl. op. 11 (a); M. MESLIN, o. c. 64.

³⁹ O Fotinovi hereziji gl. M. SIMONETTI, *Studi sull'arianesimo*, Roma 1965, 135—159.

⁴⁰ Obstoj Fotinove herezije, ki so jo obsodili na več cerkvenih zborih (Ch. J. HEFELE, o. c. I, 841 ss.; definitivno na 2. ekumenskem koncilu v Konstantinoplu, c. 1 (Ch. J. HEFELE II, 20)) in je bila izrecno prepovedana s cesarsko zakonodajo (CT 16, 5, 6, 1 (381); CT 16, 5, 65 (428); CT *Leges novellae III*, 9 (438)), nam za Sirmij in njegovo širše vplivno območje dokazujejo sledeči viri:

a) Herezijo omenjajo NICETAS de Remesiana, *Instructio ad competentes* 3, 1, 5 (kot v op. 18), 44) in Scholla Arriana in concilio Aquileiense 29 (ed. R. GRAYSON, CCL 87, 1982, 162 = SC 267, 1980, 240).

b) Pismo akvilejske sinode 381 cesarjem Gracijanu, Valentinijanu II. in Teodoziju (*Gesta episcoporum Aquileiae adversum haereticos Arrianos*, *Epistula* 2, 12 (ed. M. ZELZER, CSEL 82/III, 1982, 324 s.).

c) Pismo papeža Inocencija sirmijskemu škofu Lavrenciju iz l. 401—417 (*Epistula* 41, PL 20, 607 s.).

č) JUSTINIANUS, *Novella* 11, 5 (535) omenja »Bonoslaeorum scelus«, razširjen na območju Dacije ripensis.

⁴¹ Vsa mesta je zbral in analiziral Y. M. DUVAL, *Les relations doctrinales* (kot v op. 32), 202 ss.; gl. še G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 188 s.

⁴² RUFINUS, *Expositio symboli* 1; 37 (cit. ed. 133; 172).

⁴³ ATHANASIOS, *Apologia ad Constantium imp.* 3; 15 (PG 25, 597 ss.; 613 = SC 56, 1958, 91; 104).

⁴⁴ HILARIUS, *Fragm. hist. II*, 20 (PL 10, 649).

⁴⁵ SULPICIVS SEVERUS, *Chronica* 2, 38 (PL 20, 150).

⁴⁶ Ch. J. HEFELE, o. c. I, 841—862.

⁴⁷ D. FARLATI - J. COLETI, o. c., 533 ss.

in Ursacija tretji v trojici velikih arijanskih škofov Ilirika, vendar je bil vseskozi v senci prvih dveh.⁴⁸

Vloga Akvileje in njenega škofa Fortunatijana je bila v tem obdobju kočljiva in v nekem smislu odločilna. Po neuspelem predlogu papeža Liberija in katoliških škofov leta 353, da bi se sestala sinoda v Akvileji,⁴⁹ je cesar sklical koncil v Arlesu in nato s še večjo udeležbo leta 355 v Milanu, ki pomeni preobrat v cerkveni politiki Akvileje. Škof Fortunatijan je namreč podlegel pritisku arijanske stranke in je podpisal Atanazijevo obsodbo, s čemer je dejansko prešel v arijanski tabor.⁵⁰ Njegov padec je bil toliko bolj usoden, ker je nekaj let zatem potegnil za seboj papeža Liberija. Ko je bil ta po milanski sinodi preganjan v traško Berojo, je škof Fortunatijan kot njegov prijatelj zastopal papeževe interese pri cesarju in arijanski stranki in je papeža pripravil do kapitulacije, namreč do podpisa 3. (?) sirmijske veroizpovedi.⁵¹ Temu najglobljemu padcu katoliške stranke je sledil koncil v Riminiju 359 z izgnanjem in ponižanjem katoliških škofov Zahoda.⁵²

S smrtjo cesarja Konstancija II se je začel preobrat v cerkveni politiki, ki je vodil po dveh desetletjih do popolnega zloma arijanizma v Iliriku. Ta preobrat ni bil samo posledica spremenjenih razmer na prestolu in katoliške protiofenzive Zahoda, v kateri je imela Akvileja vsaj spočetka zelo vidno mesto, temveč tudi posledica dejstva, da arijanizem ni preževal vsega prebivalstva Ilirika in posebej Sirmija,⁵³ in da je v arijanski stranki v Iliriku prišlo do razkola, ki ga je s svojim odstopom od arijanske politike sprožil sirmijski škof Germinij.⁵⁴

Katoliška ofenziva proti arijanizmu v Iliriku je povezana z nastopom treh osebnosti: papeža Damasa (366—384), ki je nasledil deloma kompromitiranega Liberija, škofa Valerijana v Akvileji (368—388), ki je nasledil politično nezanesljivega Fortunatijana in ki je s pomočjo vnetih klerikov pregnal arijanizem iz mesta,⁵⁵ in zlasti škofa Ambrozija v Milanu (374—397), ki je nasledil arijanca Avksencija. Na cerkvenem zboru v Rimu 369 pod papežem Damasom, ki je obsodil arijanske škofo Valensa iz Murse in Ursacija iz Singiduna,⁵⁶ je nastopil akvilejski škof Valerijan kot papežev glavni sodelavec.⁵⁷ Tretji center arijanizma v Iliriku, Sirmij, pa nista strla papež in akvilejski škof, temveč milanski škof Ambrozij z energično potezo; z drzno osebno intervencijo, proti kanonskim določilom, je dosegel, da je po smrti Germinija postal

⁴⁸ Germinij se je udeležil sinode v Milanu 355, na kateri se je kot arijanski škof opredelil proti Atanaziju; bil je tudi eden od poslanec sinode h katoliškemu prvaku škofu Evzebiju iz Vercel (*Epistulae ad Eusebium et Concilio Mediolanensi* 1, 1 (ed. V. BULHART, CCL 9, 1957, 119). Kot gostitelj se je udeležil 2. in 3. sirmijske sinode v letih 357 in 358 (HILARIUS, *De synodis* 11 (PL 10, 487); Ch. J. HEFELE, o. c. I, 899 ss.); udeležil se je sinode v Riminiju 359 in poslanstva v traški Niki jeseni istega leta (HILARIUS, *Fragm. hist.* 7, 4; 8, 2; 8, 5 (PL 10, 697; 701; 702). V virih se omenja med arijanskimi prvaki iz Ilirika vedno na tretjem mestu, za Valensom in Ursacijem, ki sta vseskozi igrala vodilno vlogo, dasi sta po do- stojanstvu zaostajala za sirmijskim škofom (tako tudi poleg navedenih virov v pismu papeža Liberija iz izgnanstva arijanskim škofom Ilirika: HILARIUS, *Fragm. hist.* 6, 8 (PL 10, 695)).

⁴⁹ HILARIUS, *Fragm. hist.* 6, 3 (PL 10, 688).
⁵⁰ ATHANASIUS, *Apologia ad Constantium imp.* 27 (PG 25, 629 = SC 56, 1958, 119); trditev, da je pozneje podpisal arijansko sirmijsko veroizpoved (S. TAVANO, *Aquileia cristiana*, AAA 3, 1972, 26), je logična, vendar se je na osnovi znanih virov ne da dokazati.

⁵¹ HIERONYMUS, *De viris illustribus* 97 (PL 23, 697); HILARIUS, *Fragm. hist.* 6, 6 (PL 10, 690 s.); Fortunatijan je nesel cesarju papežovo izjavo o obsodi Atanazija (HIL., *Fragm. hist.* 6, 5 (PL 10, 690)) in je tudi sicer bil papežev zastopnik (HIL., *Fragm. hist.* 4, 2 (PL 10, 681); 6, 9 (st. 694)). O prijateljskih odnosih med Fortunatijanom in papežem Liberijem (te dokazujejo tudi *Epistulae ad Eusebium a Liberio papa datae* 3, 2, 1 (ed. V. BULHART, CCL 9, 1957, 123)) in o Fortunatijanovi vlogi pri Liberijevem padcu gl. L. DUCHESNE, *Libère* (kot v op. 32); Ch. PIETRI, *Roma christiana*, Roma 1976, 238 ss.; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 174 ss.; R. KLEIN, *Constantius II. und die Christliche Kirche*, Darmstadt 1977, 141 ss.

⁵² Akti koncila niso ohranjeni. Spričo velike udeležbe zahodnih škofov (več kot 400) je upravičena domneva, da je bil v Riminiju tudi Fortunatijan (G. CUSCITO, *Crist. ant.*, 177).

⁵³ O konfliktu v sirmijski cerkveni skupnosti, ki ga je povzročil nastop treh katolikov — laikov l. 366 gl. J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 293 ss.; M. MESLIN, o. c. (op. 31), 69 s.; 294 ss.

⁵⁴ Germinij je l. 366 objavil svojo formulo veroizpovedi, ki kaže, da je od arijancev prešel k semi- arijancem (navaja jo HILARIUS, *Fragm. hist.* 13 (PL 10, 717)). Da bi preprečili razkol, so se arijanski škofje z Valensom in Ursacijem na čelu zbrali na sinodi v Singidunu dec. 366, s katere so pisali sirmijskemu škofu obtoževalno pismo (HILARIUS, *Fragm. hist.* 14 (PL 10, 718 s.)). Germinij od svoje formule ni odstopil, temveč jo je v pismu osmim ilirskim škofom (med naslovljenci ni Valensa in Ursacija) znova utemeljil (HILARIUS, *Fragm. hist.* 15 (PL 10, 719 ss.)). Gl. J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 304 s.; M. MESLIN, o. c. 296 ss.

⁵⁵ Prim. HIERONYMUS, *Epistula* 7, 6 (ed. J. LABOURT, Paris 1949, 24).

⁵⁶ D. FARLATI - J. COLETI, o. c. 587; J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 307.

⁵⁷ SOZOMENOS, HE 6, 23 (PG 67, 1349) in THEODORETOS, HE 2, 17 (PG 82, 1052) sporočata pismo škofov, ki so se zbrali na sinodi v Rimu, naslovljeno na škofo v Iliriku; v pismu se Valerijanovo ime pojavlja takoj za papeževim in se poleg papeževega edino izrecno omenja (»Damas, Valerijan in drugi«).

(ca. 376) sirmijski škof katolik Anemij.⁵⁸ Kmalu zatem je (na sinodi škofov milanske province?) odstavil filoarijanskega (?) salonitanskega škofa Leontija.⁵⁹ Sinoda v Sirmiju poleti 378, na kateri so odstavili šest sicer neznanih arijanskih škofov,⁶⁰ in sinoda v Akvileji v začetku septembra 381, ko sta bila odstranjena zadnja dva arijanska škofa v Iliriku,⁶¹ Paladij iz Ratiarije in Sekundijan iz Singiduna, pomenita v času, ko je bila tudi s cesarsko zakonodajo prepovedana ter herezija,⁶² dokončen obračun z arijanizmom v Iliriku.

Medtem ko so nam udeleženci sinode v Sirmiju 378 neznani (kot skoraj gotovo moremo smatrati udeležbo sirmijskega škofa Anemija in milanskega škofa Ambrozija, za Valerijana iz Akvileje pa to možnost lahko samo predpostavljamo),⁶³ pa vemo iz ohranjenih aktov akvilejske sinode septembra 381, da sta se je udeležila akvilejski škof Valerijan kot predsednik in sirmijski škof Anemij kot zastopnik po rangi prve škofije v Iliriku.⁶⁴ Njun nastop — z redkimi posegi v debato in z izjavo obsodbe arijanskih škofov na koncu sta podprla prizadevanja škofa Ambrozija⁶⁵ — pomeni vrhunec v intenzivnih stikih med Sirmijem in Akvilejo. Zadnje skupno dejanje teh škofov je bila njuna udeležba na sinodi v Rimu leta 382 pod papežem Damasom.⁶⁶

Ob koncu 4. in v prvi polovici 5. stoletja niso poznani na cerkvenopolitičnem področju nobeni stiki med Sirmijem in Akvilejo. Mesti je v tej dobi povezovala, da tako rečemo, podobna usoda: borba proti hereziji fotinijancev v Sirmiju⁶⁷ oziroma palagijancev v Akvileji⁶⁸ in nato hunska osvojitve obeh mest, Sirmija verjetno leta 441, Akvileje enajst let pozneje.

Manj opazno, v senci cerkvenopolitičnih dogodkov, je potekalo izgraževanje sirmijske in akvilejske škofije v sosednji metropolitanski cerkveni območji. Tempo razvoja je bil približno odraz pomena obeh mest v cerkvenopolitičnih dogodkih 4. stoletja, vendar brez odstopanj od splošnega razvoja cerkvene organizacije na Zahodu.⁶⁹

⁵⁸ PAULINUS, Vita s. Ambrosii 11 (PL 14, 30 s.); M. SIMONETTI, La politica antiariana di Ambrogio, Ambrosius episcopus (Atti del Congr. intern. di studi ambrosiani), Milano 1976, 271 ss.; IDEM, La crisi ariana (kot v op. 31), 438 s.; R. GRYSON, Scollies (Introduction), 107, op. 3.

⁵⁹ Gl. op. 11 (c).

⁶⁰ THEODORETOS, HE 4, 8 (PG 82, 1137 ss.); J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 310 ss.; M. SIMONETTI, La crisi ariana, 439 ss.; R. GRYSON, Scollies (Introduction), 107—121.

⁶¹ Tretji arijanski škof, ki v Sirmiju ni bil odstavljen, Julijan Valens iz Petovione; je pobegnil v Milano (Gesta episcoporum Aquileiae (kot v op. 64), Epistula 2, 9—10 (p. 322 s.)); gl. R. BRATOZ, Kratak oris (kot v op. 3), 212 (z ostalo literaturo).

⁶² CT 16, 1, 2 (380); 16, 5, 6 (381); 16, 5, 8 (381); 16, 5, 11 (383).

⁶³ O vprašanju Ambrozijeve navzočnosti na koncilu gl. R. GRYSON, Scollies (Introduction), 110—115; podpis sinodalnega dokumenta «of ἐπίσκοποι τοῦ Ἰλλυρικῶς» ne izključuje udeležbe akvilejskega škofa Valerijana, saj je bil ta očitno precej angažiran ob dogodkih v Iliriku in ga je npr. I. 369 Basilij titularil kot škofa Ilirika» (gl. op. 10 (a)).

⁶⁴ Akti koncila so nam ohranjeni v dveh verzijah: skoraj v celoti v uradni verziji skupaj z dvema spremnima pismoma (Gesta episcoporum Aquileiae adversum haereticos Arrianos, Sancti Ambrosii opera X. Epist. III, ed. M. ZELZER, CSEL 82/III, 1982, 313—368) in fragmentarno v komentirani arijanski verziji (Scholia Arriana in concilio Aquileiense, ed. R. GRYSON, CCL 87, 1982, 147—196 = Scollies ariennes sur le concile d'Aquilee, SC 267, 1980, 201—327 (s franc. prev.)). Nekaj novejših literature: Atti del colloquio internazionale sul concilio di Aquileia del 381, AAAd 21, 1981; G. CUSCITO, Il concilio di Aquileia del 381 e le sue fonti, AAAd 22, 1982, 189—253 (z ital. prev. aktov in spremnih pism); A. de NICOLA, Il dibattito teologico degli Atti del Concilio di Aquileia del 381, Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria 2, 1983, 47—94.

⁶⁵ Anemij je posegel samo enkrat v debato, ki jo je vodil Ambrozij (zelo aktiven je bil tudi škof Evzebij iz Bononije), in sicer za legatoma Galije in Afrike kot zastopnik iz glavnega mesta Ilirika (Gesta 16 (cit. ed. 335: «Caput Illyrici non nisi civitas est Sirmiensis, ego igitur episcopus illius civitatis sum ...»). To izjavo registrira tudi arijanska verzija aktov (Scholia Arriana 20, cit. ed. 158 = SC 267, 228). Valerijan je v debato posegel najprej z zelo kratko »tehnično« pripombo (c. 46, p. 354), drugič pa z obtožbo, da Paladija bremeni »duplex blasphemia«, poleg arijanizma namreč še fotinijanstvo (c. 49, p. 356): Paladij je bil resnično na sinodi v Sirmiju 351 obojen in odstavljen zaradi fotinijanstva (J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 153 s.). V uvodnem seznamu udeležencev, v seznamu podpisnikov na koncu in med izjavami obsodbe Paladija se pojavlja Valerijan na prvem mestu. V obeh seznamih škofov se pojavlja Anemij na petem mestu, med izjavami obsodbe Paladija na drugem, takoj za Valerijanom (prim. J. M. HANSENS, Il concilio di Aquileia del 381 alla luce dei documenti contemporanei, La scuola cattolica 103, 1975, 565). Iz tega moremo sklepati, da je Anemij spadal med najuglednejše udeležence sinode, takoj za Ambrozijem in Valerijanom.

⁶⁶ THEODORETOS, HE 5, 9 (PG 82, 1212) navaja pismo vzhodnih škofov škofom Zahoda, zbranim v Rimu. Zaporedje naslovljenecv odraža ugled in rang posameznih škofij Zahoda v tisti dobi: 1. papež Damaz, 2. milanski škof Ambrozij, 3. škof Britto iz Treverov, 4. Valerijan iz Akvileje, 5. Asholij iz Soluna, 6. Anemij iz Sirmija. O sinodi gl. G. R. PALANQUE in drugi, Storia della Chiesa III/1 (kot v op. 31), 310 (373).

⁶⁷ INNOCENTIUS, Epistula 16; 41 (PL 20, 519 ss.; 607 s.); gl. D. FARLATI - J. COLETTI, o. c., 539 s.; J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 146.

⁶⁸ DE RUBEIS, Monumenta (kot v op. 10), 117—140; G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 194 s.

⁶⁹ G. R. PALANQUE in drugi, Storia della Chiesa III/2, 444 ss. (639 ss.); 498 ss. (687 ss.).

Razvoj moremo zasledovati na podlagi sledečih omemb naslovov sirmijskih in akvilejskih škofov.

SIRMIUM

- 304 **Irenaeus episcopus urbis Sirmiensium... Irenaeus episcopus civitatis Sirmiensem**
(Passio s. Irenaei 1; 6; Th. Ruinart, Acta martyrum, Ratisbonae 1859, 432; 434)
- 325 **Domnus Stridonensis (?); Domnus Pannoniensis**
(Mansi, Amplissima coll. concil. 2, 696; 702);
Domnus metropolitanus, Δόμνος Παννονίας
(J. Zeiller, Les orig. chrét. dans les prov. danub. de l'Empire romain, Paris 1918, 143)
- 335 Δομνίων ἐν Σιρμίῳ (ἐπ.)
(Athanasius, Histor. arianorum 5; PG 25, 700)
- 343 **Eutarius a Pannoniis**
(Hilarius, Fragm. hist. 2, 15; PL 10, 643)
- 351 Φωτεινός τῆν ἐν Σιρμίῳ Ἐκκλησίαν ἐπιτροπεύων
(Sozomenos, Hist. eccl. 4, 6; PG 67, 1120)
- 365 **Germinius episcopus**
(Hilarius, Fragm. hist. 13; PL 10, 717)
- 381 **caput Illyrici... civitas est Sirmiensis... (Anemius) episcopus illius civitatis**
(CSEL 82/III, 1982, 335; CCL 87, 1982, 158)
Anemius episcopus Sirmiensis
(CSEL 82/III, 359)
Anemius episcopus Sirmiensis Illyrici
(PL 16, 939)
- 409 **Cornelius episcopus Sirmiensis urbis**
(Innocentius, Epist. 16; PL 20, 520)
- 401—417 **Laurentius episcopus Sirmiensis**
(Innocentius, Epist. 41; PL 20, 607)
- 535 **In antiquis temporibus Sirmii... omne fuerat Illyrici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis**
(Justinianus, Novella 11, 1)
- 591, 595 **Sebastianus episcopus Sirmiensis (?)**
(Greg. I, Reg. epist. 1, 27; 5, 40; MGH Epist. 1, 1957 (2. ed.), 40; 330)

AQUILEIA

- 314 **Theodorus episcopus... de civitate Aquilegensium provincia Dalmatia**
(CCL 148, 1963, 14)
- 343 **Fortunatianus ab Italia de Aquileia**
(Hilarius, Fragm. hist. 2, 15; PL 10, 643)
- 369 Οὐαλεριάνος ἐπίσκοπος Ἰλλυριῶν
(Basilii, Epist. 91; PG 32, 476)
- 381 **Valerianus episcopus Aquileiensis**
(PL 16, 939)
- 442 **metropolitanus episcopus Venetiae**
(Leo Magnus, Epist. 2; PL 54, 597)
- 559 **Venetiarum... atque Histriae patriarcha (schism).**
(Pelagius I, Epist. 24, 1, edd. P. M. Gassó-C. M. Battle, Montserrat 1956, 74)
- 579 **Helias sanctae ecclesiae Aquileiensis episcopus**
(Doc. relativi alla stor. di Venezia I, ed. R. Cessi, Padova 1942, 8 s.)
- 591 **def. archiepiscopus noster Helias... archiepiscopo nostro Severo... metropolitana noster... metropolitana Aquileiensis ecclesia**
(Greg. I, Reg. epist. 1, 16 a; MHG Epist. I, 157 (2. ed., 18; 19; 20)

Čas nastanka sirmijske in akvilejske metropolitanske cerkve nam ni poznan, pri čemer je stanje virov za Akvilejo nekoliko boljše kakor za Sirmij. Izmed sirmijskih škofov sta se že Domnij in Evterij v prvi polovici 4. stoletja označevala s pridevki »iz Panonije«, »metropolit«, »iz Panonij«. Vse to kaže na prestiž sirmijske škofije v Panoniji, ni pa dokaz za dejansko opravljanje metropolitanske funkcije.⁷⁰ Prav tako

⁷⁰ Metropolitnsko oblast pripisuje napačno že Domniju R. ROGOSIĆ, o. c. (op. 10), 83. Gl. tudi diskusijo med starejšimi avtorji v delu D. FARLATI - J. COLETI, o. c., 462 ss.

še nista bila metropolita njuna akvilejska sodobnika Teodor in Fortunatijan.⁷¹ Tudi heretik Fotin in arijanec Germinij nista imela metropolitanske oblasti; slednji je bil vse do leta 366 povsem v senci svojih potencialnih sufraganov, škofov Valensa iz Murse in Ursacija iz Singiduna.⁷² Dasi je bilo v Sirmiju več sinod, ni kot sirmijski škof predsedoval nobeni. Šele Germinijevo pismo ilirskim škofom po prelomu z Ursacijem in Valensom leta 366 daje sicer šibko osnovo za sklepanje o metropolitiskem položaju tega škofa.⁷³ Gotovo pa je imel metropolitško oblast nad Ilirikom škof Anemij, ki je morda vodil sirmijski sinodo 378 in se je na akvilejski sinodi 381 samozavestno imenoval škof glavnega mesta Ilirika.⁷⁴ Očitno je Justinijan v 11. noveli meril na položaj tega škofa in njegovih naslednikov, ko je imenoval Sirmij kot nekdanje glavno mesto Ilirika tako v posvetnih kakor v cerkvenih zadevah.⁷⁵

Akvileja se nesporno omenja kot metropolitiski sedež za provinco Venetijo in Histrijo šele leta 442, vendar moremo upravičeno domnevati, da je tako oblast imela že v dobi škofa Valerijana, od zadnje tretjine 4. stoletja dalje.⁷⁶ Ker se v zapadnem Iliriku ni izoblikovalo več metropolitanskih središč (če izvzamemo Salono, ki je v času škofa Hezihija v prvi četrtini 5. stoletja, torej nekoliko pozneje kakor Sirmij in Akvileja, postala metropolitansko središče za Dalmacijo),⁷⁷ je bila z ozirom na teritorialni obseg oblast sirmijskih škofov ob koncu 4. stoletja precej večja kakor oblast akvilejskih. V tej zvezi velja omeniti zlasti med avstrijskimi in nemškimi zgodovinarji mnogo diskutirano vprašanje cerkvenoorganizacijske pripadnosti vzhodnoalpskih dežel. V duhu razvoja cerkvene organizacije bi mogli domnevati, ne pa dokazati, da je celoten Norik kot del ilirske prefekture od zadnje četrtine 4. stoletja spadal pod Sirmij, medtem ko je bilo pred tem to področje cerkvenoorganizacijsko šibko razvito in le v vplivni sferi sirmijske cerkve. Prav tako pa je možno, da Norik nikdar ni spadal pod jurisdikcijo sirmijske cerkve.⁷⁸

⁷¹ Da v času sinode v Serdiki 343, ki sta se je udeležila Fortunatijan iz Akvileje in Evterij iz Sirmija (gl. op. 37), na latinskem Zahodu metropolitanska organizacija še ni bila razvita, kaže posredno različna formulacija v grški in latinski verziji c. 14 te sinode (Ch. J. HEFELE, o. c. I, 795 s.); v primeru, da škof izžene svojega prezbiterja ali diakona, se ta lahko obrne na grškem Zahodu *ἐπὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς μητροπόλεως τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας* na latinskem Zahodu pa na *episcopos flintimos!*

⁷² Gl. op. 48.

⁷³ Gl. op. 54.

⁷⁴ Gl. op. 65. Gotovo ne vzdrži kritike predstava o »nadmetropolitanski« oblasti Milana v času škofa Ambrozija nad vsem Ilirikom (Panonija, Dalmacija, Norik, Mezija, Dacija), ki naj bi jo dokazovale njegove intervencije v Sirmiju in Saloni (gl. op. 11 (c) in 58) (mnenje zagovarjata A. LIPPOLD - E. KIRSTEN, Donauprovinzen, RAC 4, 1959, 173; bolj previdno stališče zagovarjajo G. R. PALANQUE in drugi, Storia III/2, 506 (694) in G. C. MENIS, *Le giurisdizioni* (kot v op. 10), 288); da se v teh akcijah izraža samo osebni prestiž milanskega škofa kaže dejstvo, da je ta »nadmetropolitanska« oblast Milana z njegovo smrtno prenehala.

⁷⁵ JUSTINIANUS, *Novella 11, 1* (edd. R. SCHOELL - W. KROLL, Berlin 1959⁹, 94).

⁷⁶ LEO MAGNUS, *Epistulae 1; 2* (PL 54, 593 ss.; 597 s.); gl. A. V. ROSSI, *Considerazioni intorno alla formazione dei diritti metropolitici ed all'attribuzione del titolo patriarcale della chiesa di Aquileia* (sec. IV-VI), *Memorie storiche foregiuliesi* 43, 1958/59, 61-143; G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitiche di Aquileia e di Milano nell'antichità*, AAAd 4, 1973, 271-294; E. CATTANEO, *Il governo ecclesiastico nel IV secolo nell'Italia settentrionale*, AAAd 22, 1982, 175-187.

⁷⁷ J. ZEILLER, *Les origines* (Dalmatie), 134.

⁷⁸ Proti nekdam preveč poudarjani vlogi Akvileje kot središča (misijna in) cerkvene organizacije za vzhodnoalpske dežele je I. ZIBERMAYER, *Noricum, Balern und Osterreich*, Horn 1956⁷, 32 ss. postavil v ospredje vlogo Sirmija, gotovo v pretirani meri. V novejšem času se je uveljavilo mnenje, da je sporedna četka Sirmiju podrejeno področje pozneje prišlo pod Akvilejo; kdaj in v kakšnem obsegu, pa si mnenja četka Sirmiju podrejeno področje pozneje prišlo pod Akvilejo; P. STOCKMEIER, *Die spätantike Kirchen-Organisation des Alpen-Donauraumes im Licht der literarischen und archäologischen Zeugnisse*, *Jahrbuch 1963 für altbayerische Kirchengeschichte*, 47, postavlja spremembo v cerkvenoorganizacijski pripadnosti v čas po l. 395 (delitev cesarstva po smrti Teodozija) in datira razširitev akvilejske metropolitanske jurisdikcije nad Norik v 5. stol. (str. 74). K. REINDEL, *Die Bistumsorganisation im Alpen-Donau-Raum in der Spätantike und im Frühmittelalter*, *Mitteil. d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung* 72, 1964, 284 ss. poudarja sovpadanje cerkvene organizacije s civilnoupornno (pri tem moramo biti, zlasti če nimamo na voljo zanesljive virov, bolj previdni, saj so bile izjeme na Zahodu precej številne; gl. G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitiche*, 277 ss.); na str. 303 daje obris razvoja cerkvene organizacije v smislu prehoda od Sirmija (*caput totius Illyrici*) na Milano pod škofom Ambrozijem in nato v prvi polovici 5. stol. na Akvilejo. Dejansko cerkvenoorganizacijske oblasti Sirmija nad Norikom v 4. stol. ne moremo dokazati (civilnoupornna pripadnost noriških provinc Iliriku nikakor ni zadosten dokaz), čeprav je ta v zadnji četrtini 4. stol. možna; tega nam ne dokazuje niti ponosna izjava škofa Anemija na akvilejski sinodi 381 (gl. op. 65), niti oznaka Sirmija v 11. Justinijanovi noveli (gl. op. 75 in preglednico). Tudi v vzhodnoalpskem prostoru moramo ob koncu 4. stol. zaznati osebni prestiž milanskega škofa Ambrozija, kot nam dokazuje ravno epimoda z markomansko kraljico Frigilij (PAULINUS, *Vita s. Ambrosii* 36; gl. R. NOLL, *Frühes Christentum* (kot v op. 3), 48; EVGIPIJ, *Ziviljenje svetega Severina*, izd. R. BRATOZ, Ljubljana 1982, 68, op. 19 (s slov. prevodom odlomka)).

Z zatonom Sirmija so veliki deli njegovega zahodnega metropolitanskega ozemlja prišli pod jurisdikcijo Akvileje; tako že v prvi polovici 5. stoletja gotovo Norik, kot nam kaže ves poznejši razvoj,⁷⁹ do zadnje četrtine 6. stoletja verjetno tudi ostanki Prve Panonije,⁸⁰ medtem ko je provinca Savija prišla pod jurisdikcijo salonitanske metropolitanske cerkve.⁸¹ Tako je postala akvilejska cerkev v teritorialnem smislu eden od dedičev sirmijske cerkve, od katere je prevzela precej ozemlja na zahodu in severozahodu in se je na ta način s severnojadranskega prostora razširila vse do Donave.⁸² Z zatonom Sirmija ob hunski osvojitvi in s prenosom ravne prefekture v Solun, je solunski škof »non sua auctoritate, sed sub umbra praefecturae meruit aliquam praerogativam«^{82a} nad nekdanjim sirmijskim področjem. Z ustanovitvijo nadškofije v Justinijani Primi kot pravne naslednice sirmijske metropolije, ki je prevzela velik del njenega metropolitanskega ozemlja na jugu (obe Daciji, ostanek Druge Panonije, Prvo Mezijo, Prevalitano, Dardanijo in Drugo Makedonijo) in z izgubo osrednjih delov Panonije sta akvilejsko in sirmijsko cerkveno območje izgubili zemeljski kontakt in sta krenili različno razvojno pot.⁸³

* * *

Akvilejska cerkev pa ni postala dedič sirmijske cerkve samo v smislu ozemeljskega širjenja svoje jurisdikcije, temveč tudi z ozirom na liturgijo in krščansko kulturo sploh. Ob zatonu Sirmija v prvi polovici 5. stoletja, ko so bili veliki deli Panonije še pred hunsko osvojitvijo mesta opustošeni, je prebivalstvo tudi s sirmijskega področja bežalo v varnejše dežele. Ti begunci so se usmerili zlasti na zahod in jih moremo zasledovati v več valovih od prvega desetletja 5. stoletja dalje vse do padca Sirmija leta 582.⁸⁴ Kulturnozgodovinsko izjemnega pomena je bilo, da so begunci, vsaj v organiziranih selitvah, prenašali s seboj relikvije svojih mučencev in so tako kult panonijskih svetnikov zanesli v razne dežele cesarstva.⁸⁵ Od najmanj osemnajstih po imenu znanih sirmijskih mučencev so bile relikvije desetih prenešene z matičnega ozemlja: relikvije mučenke Anastazije v Konstantinopol (verjetno leta 457, ca. 804 so

⁷⁹ R. BRATOZ, *Severinus von Noricum und seine Zeit*, Denkschriften d. Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse 165, 1983, 22.

⁸⁰ Edini, ne povsem trden dokaz za to, je navzočnost škofa Vigilija iz Skarbantije na provincialni sinodi v Gradežu l. 579; gl. E. TOTH, *Vigilius episcopus Scaravacensis*, Acta archaeol. Acad. scient. Hung. 26, 1974, 269–275, ki datira prehod Prve Panonije in Savije (gl. nasl. op.) pod jurisdikcijo Akvileje v čas po hunski osvojitvi Sirmija, nekako v sredino 5. stol., medtem ko G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitiche*, 292 s. bolj upravičeno datira razširitev akvilejske jurisdikcije nad Norik in Prvo Panonijo v prva desetletja 5. stol., ne v čas po hunski osvojitvi Akvileje 452.

⁸¹ Za cerkvenoorganizacijsko pripadnost Siscije nimamo nobenega dokaza. G. C. MENIS, *I confini del Patriarcato d'Aquileia*, Soc. filol. friulana, 41. Congr., Trieste 1964, Tav. I, neupravičeno širi ozemlje akvilejske metropolitanske cerkve v 5. stol. na provinco Savijo, v katero napačno stavi tudi Emona (ta je že od 2. stol. upravno spadala pod Italijo; gl. J. ŠASEL, *Emona*, RE Suppl. XI, 1968, 575). Neupravičeno širi jurisdikcijo Akvileje v 5. stol. nad Ilirijo, Panonijo... (!) tudi K. REINDEL, o. c., 303.

Škof Constantius iz Siscije se je kot eden od ilirskih škofov udeležil sinode v Akvileji 381 (*Gesta* (op. 64) 61, p. 362), vendar pa se škof iz Siscije ni udeležil nobene od provincialnih sinod akvilejskih sufraganov v zadnji četrtini 6. stol. Pač pa naletimo na njegovo navzočnost med udeleženci 1. in 2. provincialne sinode v Salonu v letih 530 in 533 (škofa Joannes in Constantius; *Historia Salonitana maior*, ed. N. KLAIC, Beograd 1967, 81; 85), zaradi česar je upravičeno mnenje tistih zgodovinarjev, ki sodijo, da se je Siscija po zatonu Sirmija cerkvenoorganizacijsko naslonila na Salono (D. FARLATI - J. COLETTI, *Illyricum sacrum V*, Venetis 1775, 329; F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914, 166; J. ŠASEL, *Siscia*, RE Suppl. XIV, 1974, 740).

⁸² Ob sporu s salzburškim nadškofom Arnorn je oglejski patriarh Maksencij l. 811 trdil, da lahko za čas pred langobardsko invazijo v Italijo (568) s sinodalnimi akti dokaže cerkvenoorganizacijsko pripadnost vzhodnoalpskih pokrajin Akvileji. To je torej terminus ante quem za opisane cerkvenoorganizacijske spremembe, do katerih pa je verjetno prišlo že v prvi polovici 5. stol. Vir navaja F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*, Ljubljana 1906, 37; gl. o tem nazadnje L. MARGETIČ, *Histrice ad Adriaticam*, Trieste 1983, 140).

^{82a} ne s svojo avtoriteto, temveč v senci prefekture (kot posvetne oblasti) pridobil neko posebno pravico. (JUSTINIANUS, *Novella 11, 1*; gl. nasl. op.).

⁸³ JUSTINIANUS, *Novella 11 (535)*; 131, c. 3 (545) (cit. ed. 94; 655 s.). Gl. R. GRANIC, *Die Gründung des autokephalen Erzbistums von Justiniana Prima durch Kaiser Justinian I im Jahre 535 n. Chr.*, Byzantion 2, 1925, 123–140 (nekoliko razširjena srbska verzija razprave v Glasniku skopskog naučnog društva 1, 1926, 113–134); V. POPOVIĆ, *Le dernier évêque de Sirmium*, Revue des études augustiniennes 21, 1975, 102 ss.

⁸⁴ R. EGGER, *Der heilige Hermagoras*, Klagenfurt 1948, 55 ss.; V. POPOVIĆ, o. c., 107 ss.

⁸⁵ S panonijskega območja imam v virih izrecno dokumentiran samo prenos (translatio) relikvij mučenca Kvirina iz Siscije iz Skarbantije v Rim (Passio s. Quirini, c. 8 (AASS Junii I, 1867, 375; MH, 4. jun. (p. 303, n. 26); R. EGGER, o. c. 52)). Kako so taki prenosi potekali, nam za sosednje noriško področje osvetljuje poročilo o prenosu posmrtnih ostankov sv. Severina v Italijo l. 488 (EUGIPIIUS, *Vita s. Severini* 44,5–46 (izd. R. BRATOZ, Ljubljana 1982, 147 ss., 293 ss.)).

bile prenešene v Zadar; kult te mučenke zasledimo v Rimu in pozneje v Akvileji),⁸⁶ relikvije mučenca Ursicina v Konstantinopol (njegov kult zasledimo pozneje tudi v Raveni in Milanu);⁸⁷ Demetrija v Solun;⁸⁸ skupino sedmih mučencev okrog leta 409 v Akvilejo, kjer so njihove relikvije razdelili in so deloma ostale v Akvileji (tukaj je dokumentiran kult mučencev Donata, Fortunata, Venusta, Hermogena, Romula in Silvana),⁸⁹ deloma so jih prenesli v sosednji Čedad (kult mučencev Donata, Hermogena, Venusta, Romula in Silvana),⁹⁰ verjetno tudi v Konkordijo (kult Donata, Silvana, Sekundina in Romula)⁹¹ in morda tudi v Milano (kult Venusta, Sekundina, Donata in Fortunata).⁹² Kult teh »uvoženih« mučencev je bil na akvilejskem področju dokaj intenziven, vendar ni, z izjemo sv. Donata v Čedadu, nikdar zasenčil kulta domačih mučencev.⁹³ Teza, da se je iz kulta singidunsko-sirmijskega mučenca Hermogena razvila legenda o sv. Hermagoru, začetniku krščanstva v Akvileji, nedvomno stoji na šibkih temeljih.⁹⁴ Na ta način so begunci iz Sirmija obogatili akvilejski liturgični koledar in duhovno življenje prebivalstva na akvilejskem področju. Očitno je bila Akvileja v tej dobi tudi kraj prehoda fotinijancev s sirmijskega področja na Zahod, saj zasledimo odmeve na to herezijo v letih 401—417 v Rimu in v 2. polovici 5. stoletja v Galiji.⁹⁵

S tem je bilo obdobje vplivov med akvilejsko in sirmijsko cerkvijo zaključeno. V celoti gledano moremo reči, da je intenzivnost v medsebojnih stikih in vplivih nihala in da so ti potekali obojesmerno, odvisno od položaja ene in druge krščanske skupnosti v določenem obdobju. Z izjemo domnevnega prevladujočega vpliva Akvileje v 3. stoletju in v času katoliške ofenzive proti arijanizmu v Iliriku (ca. 368—381) je bila sirmijska cerkev tista, ki je v znatni meri oplajala ter materialno in duhovno bogatila akvilejsko krščansko skupnost, bodisi z izvirnimi prispevki, bodisi z duhovnim blagom, ki ga je dobila iz maloazijskega sveta.

⁸⁶ D. FARLATI - J. COLETI, o. c. VII, 491—497; MH, 25. dec. (p. 9); H. QUENTIN, *Martyrologes historiques du moyen âge*, Paris 1908, 60; 253; 451; S. RITIG, *Martyrologij srijemsko-panonske metropolije*, Bogoslovna smotra 2, 1911, 251—259.

⁸⁷ MH, 13. dec. (p. 646); H. QUENTIN, o. c., 263.

⁸⁸ MH, 9. april (p. 180); D. FARLATI - J. COLETI, o. c. 515 s.; R. ROGOSIĆ, o. c. (op. 10), 107-s.

⁸⁹ AASS Aug. IV, 1867, 587—589; S. RITIG, o. c., 266 ss.; R. EGGER, o. c. 53.

⁹⁰ AASS Aug. IV, 1867, 411—413; S. RITIG, 353 ss.; R. EGGER, 53 s.

⁹¹ S. RITIG, 266 ss.; R. EGGER, 53; kot konkordijske mučence jih razlaga P. ZOVATTO, *Le origini del cristianesimo a Concordia*, Udine 1975, 20 ss., ki smatra jedro legende o konkordijskih mučencih (v prilogi, p. 96—101) za pristno.

⁹² R. EGGER, o. c., 53.

⁹³ Caščenje sirmijsko-singidunskih mučencev je zavzemalo le skromno mesto v akvilejskem liturgičnem letu, saj sta mu bila posvečena samo dva dneva (21. in 23. avg.), v nasprotju s približno petnajst do dvajset dnevi, ki so bili posvečeni domačim akvilejskim svetnikom. Gl. G. BIASUTTI, II »Proprium sanctorum Aquileiese ed Udinese e le sue variazioni, Udine 1961, 27; 34; 39; 47.

⁹⁴ Tezo je postavil S. RITIG, o. c., 355 ss., sprejel jo je J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 76 ss., z novimi argumenti pa jo je skušal podkrepiti R. EGGER, o. c., zlasti 55 ss. Na kritičen odziv je naletel predvsem pri italijanskih zgodovinarjih (predvsem P. PASCHINI, *Le fasi di una leggenda aquileiese*, *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 8, 1954, 161—184). Tezo izpodbija vrsta nelogičnosti, predvsem stvarno-zgodovinske narave; v prvi vrsti obstoj dveh kultov, dvojnih relikvij in tradicije dveh mučencev, Hermagora in Hermogena na akvilejskem področju. Ker so se kritiki doslej posvečali predvsem posamičnim vidikom teze, je njeno globalno ovrednotenje še vedno desiderat.

⁹⁵ INNOCENTIUS, *Epistula 41* (PL 20, 607 s.); *Concilium Arelatense secundum* (442—500), c. 16; 17 (ed. C. MUNIER, CCL 148, 1963, 117). Prim. op. 40.

SEZNAM OKRAJSAV

AAAd	Antichità Altoadriatiche, Udine
AASS	Acta sanctorum
CCL	Corpus Christianorum. Series Latina, Turnhout
CIL	Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
CSEL	Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, Wien
CT	Codex Theodosianus, edd. P. Krueger — Th. Mommsen, Dublin—Zürich 1971 ⁴
DACL	Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie, Paris
DTC	Dictionnaire de Théologie Catholique, Paris
HE	Historia ecclesiastica
MGH	Monumenta Germaniae historica, Berlin
MH	Martyrologium Hieronymianum, rec. H. Quentin, comment. H. Delehaye, AASS Nov. II/2, Bruxellis 1931
PG	Migne, Patrologia Graeca
PL	Migne, Patrologia Latina
RAC	Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart
SC	Sources Chrésiennes, Paris

Zusammenfassung

**DIE KIRCHENPOLITISCHEN UND KULTURHISTORISCHEN BEZIEHUNGEN
ZWISCHEN SIRMIIUM UND AQUILEIA**

Rajko Bratož

Während die kirchengeschichtlichen Beziehungen zwischen Aquileia und den beiden westlichen Hauptstädten, Mailand und Ravenna, verhältnismäßig gut belegt sind, läßt sich das Verhältnis Aquileias zu den zwei Kirchenzentren in Westillyricum, zu Salona und vor allem Sirmium, auf Grund bestehender Quellen schwerer feststellen.

Die engen kirchenorganisatorischen Beziehungen zwischen Aquileia und Salona sind durch Quellen für die Zeit der Tetrarchien und für die frühe konstantinische Zeit belegt. Inhalt und Form dieser Beziehungen lassen sich auf Grund der spärlichen Quellen nicht rekonstruieren. Im 4. Jh. und später waren diese Beziehungen schwach. Für solche zwischen Sirmium und Salona gibt es in den Quellen kaum einen Anhaltspunkt.

Die kirchenpolitischen Beziehungen zwischen Aquileia und Sirmium, die etwa vom zweiten Drittel des 4. Jh. bis zum Anfang werden des 5. Jh. verfolgt werden können, können in den folgenden Punkten zusammengefaßt werden:

1. Einige gemeinsame Züge des Glaubensbekenntnisses von Aquileia und der sirmischen Synodalformeln decken uns Merkmale der frühchristlichen Kultur im Gebiet der Nordadria und Pannoniens auf, die offensichtlich auf gemeinsame Missionswege und wechselseitige Einflüsse, etwa vom Anfang des 3. Jh. an, zurückzuführen sind. Diese gemeinsamen Züge sind folgende: einige gemeinsame Merkmale der Theologie des Johannes, gegen den Patripassianismus gerichtete Zusätze in Glaubensbekenntnissen und vor allem der Zusatz über die Fahrt Christi in die Unterwelt; das alles als Widerspiegelung des Kampfes gegen die Häresien, die die beiden christlichen Gemeinschaften in Unruhe versetzten [Patripassianismus, Gnostizismus, Marzionismus(?), Doketismus(?)].

2. Die Beziehungen zwischen Sirmium und Aquileia entwickelten sich im 4. Jh. auf dem dogmatisch-politischen und kirchenorganisatorischen Gebiet. Sirmium und Aquileia waren zuerst zwei Festungen des Katholizismus (die Synode in Serdika 343 unter Beteiligung der Bischöfe aus den beiden Städten), später aber wurde Sirmium zum Brennpunkt der Häresie des Photinus, die auch die Kirchengemeinschaft Aquileias beunruhigte, und in den fünfziger Jahren zu einem der Mittelpunkte des Arianismus. Aquileia hatte in jener Zeit eine untergeordnete Rolle und hielt als Zentrum des Katholizismus dem arianischen Druck nicht stand (Bischof Fortunatianus). Zur Zeit der katholischen Offensive gegen den Arianismus in Illyricum wuchs die Bedeutung Aquileias als Brennpunkt des Katholizismus stark an und gipfelte 381 mit der Synode von Aquileia. Die Beziehungen zwischen Sirmium (seit 376 erneut Zentrum des Katholizismus in Illyricum) und Aquileia erreichten hinsichtlich ihrer Intensität einen Höhenpunkt durch das Auftreten der Bischöfe der beiden Städte und die bedeutende Rolle, die sie auf dieser Synode spielten, von dem Zeitpunkt an aber lösten sie sich bald wieder.

3. Der kirchenorganisatorische Ausbau der beiden Kirchenzentren zu Metropolitankirchen im Laufe des 4. Jh. verlief diachron, doch führte er zu ungefähr derselben Zeit zu demselben Ergebnis. Aquileia und Sirmium wurden im letzten Drittel des 4. Jh. zwei benachbarte Metropolitangebiete, wobei das Gebiet, das unter der Jurisdiktion Sirmiums stand, unvergleichbar größer war als jenes, das Aquileia untergeordnet war.

4. Mit dem Untergang Sirmiums als Mittelpunkt des Christentums und der Kirchenorganisation in Illyricum zu Beginn des 5. Jh. wurde Aquileia zu einem seiner Erben in doppeltem Sinne. In das Gebiet von Aquileia wurde von Flüchtlingen aus Sirmium der Kult einiger sirmischer Märtyrer gebracht. Die Metropolitangewalt Aquileias breitete sich auf Noricum und Teile Pannoniens aus, ein Gebiet, das vorher kirchenorganisatorisch der sirmischen Metropolitankirche unterstand.

* Natis tega dela je denarno podprl znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Anton Svetina

PREBIVALCI KRANJA V LETU 1754

V nadškofijskem arhivu v Ljubljani je ohranjen seznam prebivalstva mesta Kranj iz leta 1754,¹ ki ni zanimiv le s pravnozgodovinskih vidikov, temveč nas seznanja tudi z mnogimi drugimi podatki o prebivalstvu mesta Kranja v sredi 18. stoletja.

Profesor Josip Žontar je spisal obširno monografijo o zgodovini mesta Kranja,² v kateri tudi dvakrat omenja »Popis duš v mestu Kranju« iz leta 1754,³ ni pa podrobneje razčlenil vsebine tega popisa. Zdi se mi, da zasluži seznam objavo v celoti. Sestavljene je v nemškem jeziku in so priimki osebnih imen pisani po nemškem pravopisu, zaradi česar je slovenski prevod osebnih priimkov morda v posameznih primerih netočen.

Opis

vseh mestni župniji Kranj v vojvodini Kranjski ljubljanske škofije pripadajočih duš z imenom, spolom in starostjo

Cesarska mitnica:

Gospod Francišek Baltazar Puš, pobiralec mitnine, samski 36 let. Službujoča vojaka Lovrenc Vavtar 50 let, Katarina, njegova žena 45 let, Anton Justič, samski 40 let.

Kapucinsko predmestje:

Matija Hirsch, meščan 48 let, Helena, njegova žena 31 let, sinova Matija 10, Janez 5 let, hčerka Ana 7 let, dekla Marija 17 let.
 Simon Dornik, meščan 28 let, Marija, njegova žena 20 let, sin Matej 3 leta, hčerka Marija 1 leto.
 Jurij Nahtigal, meščan 45 let, Katarina, njegova žena, slepa 25 let, sin Kancijan 2 leti, hčerka Marija 9 let.
 Andrej Kučman, meščan 21 let, Marija, njegova žena 19 let, sin Andrej 1 leto, Matija, njegov oče vdovec 60 let, dekla Jera 18 let, pastir Luka 10 let.
 Marko Zupan, meščan 35 let, Regina, njegova žena 45 let, sinova Janez 16 let, Matija 6 let.
 Janez Pitterle, meščan 31 let, Jera, njegova žena 45 let, hčerke Elizabeta 9 let, Marija 4 leta, Terezija 1 leto.
 Sebastijan Ahec, meščan 45 let, Margareta, njegova žena 30 let, sinova Anton 14 let, Bartolomej 2 leti, hčerka Terezija 6 let.
 Matija Killer, meščan 25 let, Barbara, njegova žena 20 let, sin Franc 1 leto.
 Tomaž Kos, meščan 35 let, Helena, njegova žena 25 let, sin Matej 1 leto, Valentin Zorman, meščanski gostac 30 let, Elizabeta, njegova žena 30 let, sin Janez 1 leto.
 Martin Stigol, meščan 31 let, Marija, njegova žena 19 let, hčerka Doroteja 1 leto, otroka iz prvega zakona Jakob 7 let, Marija 4 leta.
 Jurij Zorman, meščan 40 let, Ana, njegova žena 40 let, sinovi Anton 14, Jožef 9, Andrej 6 let, hčerka Jera 12 let, njegova sestra Marija Tolmajner, samska 40 let, nadalje Elizabeta Suman, vdova 50 let, sinova Judok 15 let, Matej 8 let, hčerka Terezija 5 let, Tomaž Alič sirota 6 let, Uršula Košir beračica 46 let.
 Gospod Danijel Soller 64 let, njegova žena Marija 62 let, sinova Kristijan 27, Lavrencij 25 let, dekla Uršula 20 let, Neža pastirica 10 let, dninar Bartolomej Cigar, vdovec 70 let, hčerka Uršula 20 let.
 Mihael Kuhar, meščan 40 let, Jera, njegova žena 30 let, sinovi Jurij 11, Mihael 8, Pavel 1 leto, hčerka Marija 13 let.
 Tomaž Kučman, meščan 51 let, Uršula, njegova žena 50 let, hčerka Lucija 20 let.
 Jakob Žumer, meščan 26 let, Marija, njegova žena 23 let, hlapec Anton 19 let, dekla Marjeta 26 let, gostačka Uršula Wolff, vdova 60 let.

¹ Kapiteljski arhiv Ljubljana, fascikel 117/10.

² Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranj, Ljubljana 1939.

³ Josip Žontar, l. c. str. 24 in 384.

Jožef Kalče, meščan 30 let, Helena, njegova žena 20 let, hčerka Neža 2 leti, vajenec Gašpar 17 let, dekla Terezija 13 let, njegov oče Bartolomej Kalče 50 let, Uršula, njegova žena 52 let.

Marija Postatar, vdova 57 let, Marija Pirkovič, njena nečakinja 7 let, hlapca Andrej 28, Luka 20 let, dekla Marija 28 let, pastirica Ana 24 let.

Anton Killer, meščan 28 let, Marjeta, njegova žena 26 let, sin Simon 1 leto, hčerka Helena 5 let, njegov brat Kancijan Killer, meščan 22 let, Barbara, njegova žena 20 let, hčerka Apolonija 1 leto, Matija Šukovič, gostač 25 let, Barbara, njegova žena 20 let.

Mestna carinska hiša v gornjih vratih:

Martin Poglajen, carinik 41 let, Marija, njegova žena 35 let, sin Fidelis 1/6 leta, hlapec Mihael 25 let, dekla Marija 22 let, pestunja Marija 19 let.

Matija Vrecel, meščan vdovec 30 let, hčerki Marjeta 7, Marija 5 let.

Jakob Popal, meščan 28 let, Marjeta, njegova žena 26 let, sin Bartolomej 3 leta, hčerke Katarina 6, Terezija 4, Jera 2 leti, Anton Popal, njegov brat, samski 30 let.

Simon Vrolih, meščan 34 let, Marjeta, njegova žena 43 let, sin Franc 5 let, hčerka Terezija 9 let, Jurij, pomočnik 24 let, dekla Marija 23 let, Matija Ožbe, meščanski gostač 24 let, Marija, njegova žena 24 let.

Gašpar Turk, meščan 40 let, Marjeta, njegova žena 44 let, dekla Marija 20 let, Marija Opaškar, vdova 40 let, hčerka Elizabeta 17 let.

Lenart Novak, meščan 36 let, Terezija, njegova žena 34 let, sin Matej 7 let, hčerki Marija 4, Doroteja 1 leto, vajenec Andrej 20 let, dekla Helena 20 let.

Suzana Danijelčič, vdova 60 let, sin Franc 28 let.

Meščanska špitalska hiša:

Janez Forger, cerkovnik 43 let, Jera, njegova žena 38 let, sinovi Dominik 10, Bartolomej 8, Tomaž 6 let, hčerka Rozalija 2 leti.

Zene v meščanskem špitalu:

Marija Jenkovič, kuharica, samska 30 let, Kancianila Sorčan, samska 63 let, Elizabeta Puher, samska 56 let, Frančiška Wanzman, samska 39 let, Marija Boncl, vdova 80 let, Katarina Wolgemuth, vdova 60 let, Eva Klemenčič, vdova 44 let.

V (salva venia) Svinjski ulici:

Jožef Romolt, meščan 28 let, Elizabeta, njegova žena 27 let, sin Jakob 2 leti, hčerka Elizabeta 7 let.

Anton Kölbl, meščan 55 let, Marija, njegova žena 50 let, hčerka Marija 18 let, Bartolomej Zorčan, meščanski gostač 50 let, Terezija, njegova žena 30 let, sin Kancijan 8 let, hčerki Apolonija 5, Koncilija 3 leta, Jera Snedič, vdova 40 let, sin Matej 13 let.

Jurij Mlačnik, meščan 37 let, Marija Ana, njegova žena 28 let, dekla Neža 25 let.

Anton Šranc, meščan 50 let, Jelena, njegova žena 25 let, Matej, vajenec 14 let.

Tomaž Revc, meščan 46 let, Marija, njegova žena 40 let, sin Anton 8 let, hčerki Barbara 17, Ana 12 let, Margareta Revc, gostačka, vdova 50 let.

Jožef Boncel, vdovec 40 let.

Jurij Pogovc, meščan 44 let, Helena, njegova žena 40 let, sin Jurij 10 let, hčerki Elizabeta 12, Helena 5 let, Primož Lukan, gostač 45 let, Helena, njegova žena 30 let, sin Anton 13 let, hčerka Marija 15 let.

Jakob Vrečel, vdovec 60 let, Martin, vajenec 18 let, dekla Uršula 30 let, Gašpar Bremb, meščanski gostač 24 let, Marija, njegova žena 24 let, Luka, vajenec 16 let.

Lenard Naglič, meščan 40 let, Marija, njegova žena 27 let, hčerka Marija 9 let, Štefan Gebel 30 let, Ana, dekla 16 let, Elizabeta, pastirica 20 let.

Andrej Boncel, meščan 52 let, Marija, njegova žena 44 let, sinovi Janez 15, Matej 13, Anton 6 let, Doroteja, dekla 18 let.

Lavrencij Ahačič 55 let, Katarina, njegova žena 46 let, Jurij, hlapec 18 let, Helena, dekla 17 let, Anton, pastir 13 let, Bernard Gaber, meščanski gostač 22 let, Jera, njegova žena 20 let.

Matej Pogovc, meščan 60 let, Elizabeta, njegova žena 30 let, sin Janez 8 let, Franc Rakovič, samski 17 let.

Nikolaj Mrak, meščan 54 let, Jera, njegova žena 56 let, Andrej, vajenec 10 let, Uršula, dekla 40 let, gostačka Neža Kuralt, vdova 40 let, sin Franc 4 leta, hčerki Helena 16, Ana 8 let.

Lovrenc Rakovič, tesar 50 let, Helena, njegova žena 28 let, dninar Andrej Šmekaj 52 let, Marina, njegova žena 30 let, Marija Majer, vdova 60 let.

Elizabeta Juh, vdova 45 let, Katarina, njena hči 15 let, Andrej Burja, gostaç 30 let, Marjeta, njegova žena 35 let.
 Gospod Janez Tolmeiner, duhovnik 50 let, Marija, njegova mati, vdova 70 let, Helena, dekla 26 let, Jožef Fende, meščanski gostaç 24 let, Marija, njegova žena 18 let, Marjeta Fende, vdova 50 let.
 Jurij Romalt, meščan 50 let, Marija, njegova žena 35 let, hčerka Marija 2 leti, Rozalija in Janez dvojčka 1 leto, Lavrencij, vajenec 17 let, Magdalena, dekla 45 let, Uršula, pestunja 8 let.

Gostači v hiši Jurija Miheliča:

Gospod Matija Maren, duhovnik 52 let, Helena, dekla, samska 60 let, Marija Vindiš, beračica 35 let, nadalje Mihael Haitinger, meščan 50 let, Ana, njegova žena 52 let, sin Ludvik Vajkard, duhovnik 27 let.

Gostači v hiši Martina Galeta, poprejšnji mitnici:

Blaž Novak, dninar 45 let, Marija, njegova žena 43 let, Matija Markec, meščan 45 let, Marija, njegova žena 43 let, hčerke Franciška 14, Terezija 9, Uršula 5, Marija 1 leto, Primož Markič 24 let, Marija, njegova žena 17 let, dninar Jurij Lebar 30 let, Marija, njegova žena 19 let, Jurij Klinc, dninar 24 let, Katarina, njegova žena 18 let.

Gostači v hiši Franciške Streim:

Mihael Jeran, meščan 26 let, Helena, njegova žena 30 let, sin Matej 1 leto, Uršula Brank, beračica 40 let.

Gostači v kostniški kaplaniji v Kranju:

Urban Mrak, dninar 50 let, Doroteja, njegova žena 40 let, hčerki Marjeta 10, Katarina 7 let.

Cesta pri župnišču:

Marjeta Pucher, vdova 62 let.
 Jakob Killer, meščan 60 let, Helena, njegova žena 70 let, Anton Kosec, gostaç 30 let, Konciana, njegova žena 30 let, sinova Primož 8, Anton 1 leto, hčerka Marija 4 leta.
 Urban Bradaška, stražar 46 let, Helena, njegova žena 43 let, sin Valentin 7 let, hčerke Marija 6, Elizabeta 2, Lucija 1/2 leta.
 Simon Rotar 35 let, Apolonija, njegova žena 30 let, Nikolaj, sin 1 leto, Apolonija, hčerka 6 let, Jakob Vogar, gostaç 45 let, Magdalena, njegova žena 35 let, Jožef, sin 7 let, hčerke Ana 12, Marija 10, Terezija 3, Helena 1 leto, Marija Skindar, vdova 70 let.
 Helena Cuderman, vdova 38 let, Jera, hčerka 14 let, Valentin Florjančič, vdovec in berač 60 let, Neža Mal, vdova 40 let.

Gostači v hiši Janeza Dularja:

Elizabeta Pitterl, vdova 45 let, hčerki Marija 25, Elizabeta 16 let, Jurij Bradaška, meščanski gostaç 22 let, Jera, njegova žena 20 let, sinova Anton 5, Wolfgang 1 leto.
 Jurij Bradaška 60 let, Ana, njegova žena 50 let, Marija Ana, hčerka 18 let, Ana Brecl, gostačka, vdova 50 let.
 Mihael Kolesar, meščan 45 let, Uršula, njegova žena 35 let, sinova Sebastijan 21, Blaž 7 let.
 Tomaž Florjančič, meščan 27 let, Jera, njegova žena 40 let, pastorek Bartolomej 19 let, Andrej 13 let, Jurij Kamisor, meščanski gostaç 26 let, Elizabeta, njegova žena 20 let, Matej Kamisor, vdovec 70 let.
 Janez Vistan, meščan 40 let, Elizabeta, njegova žena 30 let, Andrej, pomočnik 20 let, Janez, vajenec 13 let.

Gostači v mestni sodni hiši:

Anton Kos, meščan 32 let, Lucija, njegova žena 30 let, sin Franc 6 let, hčerka Apolonija 2 leti.
 Jožef Schlehber, služabnik deželskega sodišča 55 let, Klara, njegova žena 50 let.

Gostači v hiši Jožeta Pachnerja:

Andrej Blaznik, grobar 30 let, Marija, njegova žena 32 let, sinova Simon 10, Urban 3 leta, hčerka Doroteja 12 let, Tomaž Bradaška, gostaç 27 let, Kristina, njegova žena 28 let, Matej Gandin 17 let.

Gostači v hiši Petra Zarnika:

Jakob Kamisor 50 let, Marjeta, njegova žena 50 let, sinova Lavrencij 14, Jakob 7 let, hčerka Neža 17 let, Jakob Bajec 60 let, Apolonija, njegova žena 50 let.
 Matej Bajec 35 let, Marija, njegova žena 35 let, sinova Tomaž 4, Valentin 1 leto, hčerka Helena 3 leta.
 Blaž Blaznik, meščan 26 let, Elizabeta, njegova žena 32 let, sin Anton 1 leto, hčerke Jera 12, Neža 8, Marija 5 let.
 Kancijan Doliher, meščan 42 let, Uršula, njegova žena 42 let, sin Anton 12 let, hčerke Frančiška 17, Kancianila 7, Jera 2 leti.

Pri spodnjih mestnih vratih v jarku in pod mestom:

Jera Kamosar, vdova 28 let, sin Franc 2 leti, hčerka Katarina 4 leta, Matej Bradaška, gostač 20 let, Ana, njegova žena 18 let.
 Mihael Vanka, meščan 50 let, Helena, njegova žena 30 let, sinova Franc 9, Jakob 1 leto, hčerki Terezija 7, Uršula 5 let, dekla Neža 14 let.
 Janez Kamisor 28 let, Uršula, njegova žena 28 let, sin Andrej 8 let, Marija, hčerka 1 leto.
 Primož Mohar, meščan 50 let, Marjeta, njegova žena 40 let, hčerki Narija 7, Frančiška 5 let.

Mestna carinarnica pri spodnjih vratih:

Stefan Karol Marčun, carinik 41 let, Elizabeta, njegova žena 43 let, sin Janez 18 let, hčerke Ana 16, Marija 8, Elizabeta 6 let.
 Jakob Bernard, meščan 50 let, Marija, njegova žena 48 let, sinovi Sebastijan 13, Jurij 12, Andrej 10 let.
 Valentin Bernard, meščan 30 let, Ana, njegova žena 32 let, hčerki Helena 4, Frančiška 1 leto, gostač Peter Mali, vdovec 80 let, sin Jurij, samski 50 let, Eva, hčerka 42 let, Pavel Rosa, tudi gostač 50 let, Uršula, njegova žena 49 let.
 Urban Rodan, meščan 25 let, Marija, njegova žena 25 let, hčerka Helena 1 leto, ženina mati Helena Toman, vdova 66 let, Bartolomej Kos, nemi dninar, samski 58 let, Marjeta Pichler, vdova 78 let, Marija, dekla 35 let.
 Baltazar Tolmeiner, meščan 50 let, Apolonija, njegova žena 37 let, sinovi Jakob 13, Ferdinand 11, Baltazar 6, Valentin 1 leto.
 Baltazar Kos, meščan 37 let, Ana, njegova žena 37 let, sinovi Dominik 18, Lavrencij 14, Andrej 13, Tomaž 12, Valentin 6, Matija 4 leta, hčerki Elizabeta 20, Margareta 7 let.
 Anton Warhait, meščan 46 let, Marija, njegova žena 37 let, sin Ignac 7 let, hčerka Ana 5 let, Filip Bohinc, meščanski gostač 30 let, Helena, njegova žena 33 let, Lavrencij, vajenec 15 let.
 Anton Vajd 30 let, Katarina, njegova žena 28 let, sinovi Valentin 6, Martin 4, Mihael 2 leti.
 Katarina Treber, vdova 44 let, sinovi Tomaž 18, Matej 16, Mihael 4 leta, hčerki Katarina 12, Ivana 8 let, Franc Krug, gost na hrani, samski 27 let, Elizabeta, dekla 23 let, Neža, pastirica 40 let, Luka Kos, gostač 50 let, Marija, njegova žena 45 let, Kancijan, sin 8 let.
 Jurij Englman 23 let, Jera, njegova žena 19 let, Margareta, dekla 30 let.
 Valentin Kos, meščan 70 let, Jera, njegova žena 40 let, Jakob Rubežnik, meščanski gostač 25 let, Marija, njegova žena 24 let, Anton, vajenec 15 let.
 Gašpar Rubežnik, meščan 30 let, Marija, njegova žena 19 let, Valentin, vajenec 15 let, Magdalena, pastirica 14 let, njegova mati Elizabeta Rubežnik, vdova 70 let, Urban Cuderman 48 let, Marija, njegova žena 45 let, sin Franc 4 leta.

Mitničar na mostu:

Lambert Krug, vdovec 54 let, Marija, dekla 55 let, Friderik Marčun 11 let.

Gostači v hiši Janeza Peternela:

Franc Rubežnik 25 let, Marjeta, njegova žena 25 let, sin Franc 1 leto, gostačka Marija Tomič, vdova 40 let.
 Andrej Bezjak, meščan 26 let, Neža, njegova žena 23 let, Kancianila, hčerka 3 leta, Lavrencij, vajenec 15 let, Marija, dekla 18 let, Helena, pestunja 10 let.
 Bartolomej Dornik, meščan 45 let, Suzana, njegova žena 36 let, sin Jožef 13 let, hčerki Marija 10, Barbara 2 leti.
 Matija Starabačnik, meščan 30 let, Helena, njegova žena 28 let, hčerki Terezija 4, Marija 2 leti, stari oče Lavrencij Starabačnik 70 let, Marija, njegova žena 40 let.
 Lavrencij Perc, meščan 30 let, Ana, njegova žena 19 let, Andrej Starabačnik, stari oče, vdovec 60 let, Jožef, sin 11 let.

- Marija Mlinar, vdova 70 let, pomočnika Tomaž Žigon 20 let in Romalt 19 let, dekli Marija 23 in Jera 20 let, Jurij, pastir 50 let.
- Primož Killer, vdovec 78 let, gostač Urban Moher 60 let in njegova žena Uršula 61 let. Luka Tolmeiner 45 let, njegova žena Helena 35 let, hčerki Uršula 10, Apolonija 3 leta. Adam Vistan, meščan 40 let, Helena, njegova žena 35 let, sinova Jakob 6, Kancijan 4 leta.
- Avgust Englman, meščan 33 let, Regina, njegova žena 35 let, sinova Franc 8, Jožef 6 let.
- Jakob Čbokan, meščan 50 let, Marija, njegova žena 50 let, Marija, hčerka 20 let, Jurij, pomočnik 25 let, Franc Gaberšek, meščanski gostač 25 let, Marjeta, njegova žena 30 let, Ana, hčerka 2 leti, Marija Gaberšek, mati vdova 49 let.
- Gregor Petterman, meščan 34 let, Terezija, njegova žena 24 let, hčerki Jožefa 4, Ana 2 leti, Ana, dekla 19 let.
- Andrej Östereicher, meščan 45 let, Jera, njegova žena 42 let, sinovi Matija 14, Anton 11, Jožef 9, Jakob 2 leti, Helena, dekla 15 let, Jožef, vajenec 15 let, Jožef Gladnik, meščanski gostač 29 let, Helena, njegova žena 29 let, sinova Jožef 4, Janez 2 leti, Ana Bradaška, vdova 60 let.
- Janez Rus, meščan 30 let, Jera, njegova žena 40 let, Kancijan, sin 13 let, Marija, sirota 7 let, Jera, dekla 18 let, Valentin Pinter, gostač 44 let, Kancianila, njegova žena 40 let, Matej, sin 5 let, Suzana, hčerka 12 let, nadaljna gostačka Marija Danielčič 40 let.
- Jožef Zeller, meščan 25 let, Marija, njegova žena 22 let, Matej, sin 3 leta, Uršula Zeller, mati 55 let, samska gostačka Uršula Struppi 30 let, njena sestra Barbara 27 let.
- Matija Vanko, meščan 51 let, Jera, njegova žena 50 let, Jožef, sin 12 let, hčerki Frančiška 19, Marija 18 let.
- Matija Glavatič, meščan 37 let, Marija, njegova žena 37 let, sinovi Janez 5, Jožef 3, Franc 1/2 leta, Marija, hčerka 7 let, Marija, dekla 25 let, Bartolomej Jelovšek, meščanski gostač 36 let, Veronika, njegova žena 41 let, sinova, slepi Nepomuk 8, Jurij 3 leta, Marija, hčerka 5 let, dekla 10 let.
- Feliks Blaznik, meščan 28 let, Marija, njegova žena 30 let, Franc, sin 1 leto, Peter Folmon, invalid, vdovec 50 let, Marija, hčerka 8 let.
- Matija Mali, meščan 50 let, Ana, njegova žena 30 let, sinovi Janez 13, Jakob 11, Kašpar 4 leta, hčerke Uršula 9, Marija 7, Jožefa 3, Terezija 2 leti, Marija, dekla 20 let.
- Gregor Rajšer, meščan 50 let, Marija, njegova žena 35 let, Eva, hčerka 15 let.
- Sebastijan Vistan, meščan 50 let, Jera, njegova žena 50 let, Valentin, sin 6 let, Terezija, hčerka 12 let, Matija, vajenec 18 let, Marija, dekla 20 let.

Gostači v hiši Franca Miliča:

- Gospod Lavrencij Vačin, duhovnik 48 let, Neža, dekla 36 let, Primož Vidic, meščanski gostač 30 let, Ana, njegova žena 29 let.
- Blaž Semen, meščan 36 let, Marija, njegova žena 36 let, Janez, sin 6 let, hčerke Marija 12, Neža 11, Elizabeta 3, Terezija 2 leti, Jurij, pomočnik 20 let, gostačka Uršula Pegam, vdova 35 let, sinova Feliks 12, Valentin 8 let, slaboumni in nemi Janez Novak 20 let, Luka Tolmeiner, meščanski gostač 60 let, Jera, njegova žena 40 let, hčerki Marija 10, Neža 1 leto, Marija Meško, samska 20 let, Marija Rakovič, vdova 35 let, Helena Sterniša, vdova, babica 55 let.

Gostači v hiši Jakoba:

- Franc Kameniter, meščan 70 let, Ana, njegova žena 53 let, Jakob Pavovec, dninar 35 let, Elizabeta, njegova žena 30 let, sinova Matej 12, Andrej 10 let, Jera, hčerka 3 leta, mati Eva Matjaš 60 let, nadalje Jožef Bavantič, dninar 28 let, Helena, njegova žena 24 let.
- Matija Maren, meščan 50 let, Uršula, njegova žena 50 let, Doroteja, hčerka 18 let, gostačka Marjeta Dragar, vdova 43 let, Helena, hčerka 18 let.
- Janez Untersinger, meščan 33 let, Neža, njegova žena 50 let, pomočnika Janez 28, Martin 21 let, vajenca Mihael 14, Jakob 12 let, Uršula, dekla 20 let.
- Rok Čermel, meščan 45 let, Marija, njegova žena 50 let, Frančiška, hčerka 19 let, Matija Zupanc, gostač 26 let, Marija, njegova žena 27 let.
- Anton Gaber, nižji mojster, rodom iz Loke 49 let, Anton, sin 9 let.
- Matej Koželj, cerkovnik župnije 45 let, Marija, njegova žena 45 let, sinova Franc 13, Janez 1 leto, hčerke Terezija 20, Ana 18, Helena 15 let.

Gostači v hiši Janeza Pitterle:

- Tobja Pitterle, meščan 26 let, Neža, njegova žena 25 let, Matija, sin 1 leto, hčerki Jera 7, Ana 2 leti.

- Kancijan Koželj, meščan 25 let, Frančiška, njegova žena 30 let, sinova Franc 5, Jakob 1 leto, hčerki Helena 8, Frančiška 3 leta, Primož, hlapec 15 let, Jera, dekla 18 let, Jakob Cuderman, gostač 19 let, Jera, njegova žena 20 let, Kancianila, hčerka 1 leto.
- Jožef Tancman, meščan 36 let, Marija, njegova žena 30 let, sinova Jakob 6, Jožef 1 leto, Peter, pomočnik 30 let, Lovrenc Smole, meščanski gostač 45 let, Helena, njegova žena 40 let, Franc, sin 15 let, Frančiška, hčerka 17 let.
- Janez Josek, meščan 30 let, Marija, njegova žena 18 let, Marija, sirota 5 let, dekla Neža 19 let.
- Gospod Jožef Vidic, duhovnik 51 let, Marija Vidic, vdova 29 let, Jakob Gradišar, meščanski gostač 38 let, Uršula, njegova žena 34 let, Jera, beračica 30 let.

Gostači v hiši Janeza Jordana:

- Martin Mohar, učitelj 26 let, Marija, njegova žena 20 let, Janez Gaberšek, meščanski gostač 18 let, Marija, njegova žena 21 let.
- Jurij Mayer, meščan 51 let, Marija Terezija, njegova žena 30 let, sinova Janez 10, Jožef 6 let, Katarina, hčerka 4 leta, Jurij, hlapec 30 let, dekla Marija 30 let, druga Marija 18 let, Uršula, pastirica 26 let.
- Franc Rejovič, meščan 39 let, Marija, njegova žena 40 let, Kancijan, pomočnik 20 let, Luka, vajenec 14 let, dekla Jera 20 let, gostačka Marija Smole, vdova 46 let, hčerke Marija 24, Magdalena 3, Ivana 1 leto, Helena Kavčič, gostačka, vdova 60 let.
- Rozalija Degrand, vdova 51 let, Marija, dekla 17 let, gostač Jožef Blaznik, stražnik 55 let, Marija, njegova žena 30 let, Kancijan, sin 2 leti, Helena, pestunja 12 let.
- Marjeta Tamer 45 let, hčerki Ana 15, Barbara 9 let.
- Franc Jugovič, trgovec 49 let, Marija Ana, žena 37 let, sinovi Karol 4 leta, dvojčka Matej in Mihael po 2 leti, Helena, hčerka 7 let, Uršula 32 let, dekli Ana 19, Marija 16 let.

Gostači v hiši barona Flednika:

- Filip Jakob Šmuk 50 let, Helena, njegova žena 39 let, sin Franc 6 let, hčerke Elizabeta 19, Ana 16, Barbara 2 leti.

Gornji trg z obeh strani:

- Mihael Florijan, meščan 22 let, Marija, njegova žena 16 let, Marija, dekla 17 let, gostačka Marija Sifkovič, vdova 40 let, Apolonija, hčerka 16 let, Martin Prešl, tudi gostač 45 let, Jera, njegova žena 47 let, hčerki Neža 10, Cecilija 8 let, Marija Hren, beračica, vdova 52 let.
- Tomaž Sušnik, meščan 30 let, Helena, njegova žena 32 let, sinova Lavrencij 6, Gašpar 1/4 leta, Uršula, dekla 18 let, gostačka Uršula Dolenc, samska 50 let.
- Matija Kralj, meščan 62 let, Ana, njegova žena 48 let, Lavrencij, sin 12 let, Frančiška, hčerka 6 let, Jožef Simoneti, meščanski gostač 42 let, Neža, njegova žena 25 let, hčerki Ana 3, Cecilija 2 leti.
- Franc Untersinger 42 let, Uršula, njegova žena 31 let, sinovi Franc 11, Janez 6, Anton 2, Jakob 1 leto, Terezija, hčerka 8 let, Tomaž, hlapec 15 let, Magdalena, dekla 20 let, Uršula, pestunja 50 let, Marija Terezija Perger, vdova 87 let, gostač, proviantni pek Mihael Neymer 45 let.
- Gospod Janez Karol Vizintin, meščan 54 let, Marija, njegova žena 44 let, hčerki Marija 16, Marjeta 11 let.
- Janez Beravs, meščan 36 let, Barbara, njegova žena 32 let, sinova Anton 7, Martin 1 leto, Helena, hčerka 4 leta, Margareta, dekla 17 let.
- Gospod Janez Kren, meščan 66 let, Marija, njegova žena 56 let, sinova Janez 20, Danijel 12 let, hčerki Terezija 22, Katarina 16 let.
- Ana Katarina Jugovič, vdova 61 let, Gašpar, hlapec 30 let, Helena, dekla 30 let, Marija, pastirica 40 let, Janez Steber, meščanski gostač 31 let, Ana, njegova žena 29 let, hčerke Frančiška 13, Terezija 7, Ivanka 1 leto, Marija Steber, gost 8 let, Mihael, hlapec 38 let, Jera, pestunja, vdova 60 let.
- Gospod Bartolomej Struppi 53 let, Ana, njegova žena 48 let, Marija Ana, hčerka 17 let, Elizabeta, dekla 29 let.
- Luka Vodlaj, meščan 20 let, Marija, njegova žena 24 let, Elizabeta, dekla 19 let.
- Bartolomej Pavlič, meščan 29 let, Marija, njegova žena 31 let, Bartolomej, sin 1 leto, hčerke Neža 6, Marija 5, Elizabeta 2 leti, Marija, dekla 16 let, Marija, pestunja 10 let.
- Jurij Mulli, meščan 31 let, Marija, njegova žena 29 let, sinova Matija 10, Jurij 2 leti, hčerki Terezija 7, Marija 1/2 leta, dekle Marija 25, Uršula 14 let, gostač Franc Vajs, vdovec 40 let, hčerke Marija 10, Frančiška 8, Ana 2 leti, Marija Ana, dekla 16 let.

Anton Gogala, meščan 35 let, Franciška, njegova žena 28 let, hčerke Helena 6, Jožefa 4, Katarina 2, Jera 1/2 leta, Urban, hlapec 26 let, Elizabeta, dekla 20 let, Janez Klebl, meščanski gostaç 30 let, Marija, njegova žena 29 let, Martin, vajenec 9 let, Elizabeta Inakar, vdova 35 let.

Matevž Beja, meščan 60 let, Neža, njegova žena 51 let, Helena, dekla 21 let, Jera, pastirica 16 let, Matevž Pičman, meščanski gostaç 21 let, Uršula, njegova žena 20 let, Jožefa, hčerka 1 leto.

Urban Laboher, meščan 41 let, Elizabeta, njegova žena 49 let, Cecilija Struppe, sirota 5 let, Uršula, dekla 20 let, gostačka Marija Jakše, vdova 60 let, hčerki Ana 20, Marija 18 let, Marjeta Perc, samska 57 let, Uršula Zupan, vdova 50 let.

Jakob Novak, meščan 40 let, Helena, njegova žena 30 let, Elizabeta, hčerka 1/4 leta, Jakob, vajenec 16 let, Jera, dekla 19 let, Andrej Ahačič, meščanski gostaç 32 let, Helena, njegova žena 40 let, Andrej, sin 8 let, hčerki Marija 13, Neža 2 leti, Marija Rupena, samska 28 let, Uršula Gale, vdova 64 let.

Gostači v hiši Martina Poglajena:

Jožef Lajer, meščanski gostaç 34 let, Katarina, njegova žena 50 let, njegov brat Friderik 17 let, Marija Pogelc, sirota 17 let, Marija in Doroteja Motaj, dvojčici po 55 let.

Anton Beja, meščan 46 let, Katarina, njegova žena 35 let, sinovi Gašpar 20, Lavrencij 10, Andrej 3 leta, hčerki Uršula 7, Ana 5 let, Jakob, pomočnik 19 let, Peter, vajenec 18 let, Ana, dekla 19 let, Matej Tevšl, gostaç 45 let, Marija, njegova žena 26 let, sinova Andrej 4, Lavrencij 1 leto, Uršula, hčerka 7 let, Magdalena, dekla 14 let, drugi gostaç Primož Volbenk 50 let, Apolonija, njegova žena 48 let, Jera, hčerka 15 let, Marija Pinčur, vdova 26 let, sinova Franc 8, Matej 4 leta.

Jakob Kralj, meščan 35 let, Marija, njegova žena 35 let, Terezija, hčerka 3/4 leta, Janez, njegov brat 14 let, Gregor, vajenec 12 let.

Jakob Beja, meščan 44 let, Terezija, njegova žena 37 let, Jožef, sin 7 let.

Anton Petrič 35 let, Ana, njegova žena 27 let, Judok, vajenec 18 let, Anton, hlapec 25 let, dekla Marija 35 let, Apolonija 24 let, Elizabeta, pastirica 17 let.

Gostači v hiši Matije Petriča:

Tadej Kölbl, meščan 37 let, Marija, njegova žena 30 let, hčerki Marija 3, Ana 2 leti, Neža, dekla 20 let, nadalje Feliks Jamšek 20 let, Elizabeta, njegova žena 19 let, Marija, hčerka 1 leto, Jožef, vajenec 13 let, Andrej Zupančič, istotako meščanski gostaç 45 let, Katarina, njegova žena 20 let, nadalje Andrej Šimon 102 leti, Helena, njegova žena 45 let, revna zakonca.

Gostači v hiši dedičev Bartolomeja Pogačnika:

Gospod Janez Nikolaj Pogačnik, duhovnik 76 let, njegova sestra Elizabeta, samska 60 let, Ana Novak, gost 11 let, Elizabeta, dekla 30 let.

Matej Rakovič, meščan 54 let, Marjeta, njegova žena 40 let, hčerki Katarina 15, Marija 12 let, Jožef, vajenec 19 let, Gašpar, hlapec 18 let, Uršula, dekla 20 let, gostaç Jurij Englman, stražnik 65 let, Elizabeta, njegova žena 61 let, Franc, sin 20 let, Helena, hčerka 17 let, nadaljni gostaç Jakob Englman 22 let, Uršula, njegova žena 28 let.

Anton Forgar, meščan 45 let, Kancianila, njegova žena 38 let, sinovi Valentin 15, Janez 10, Franc 5 let, hčerki Marija 3, Katarina 1 leto, Gregor Vogar, meščanski gostaç 50 let, Lucija, njegova žena 40 let, Janez, sin 18, Franciška, hčerka 18 let.

Janez Dular, meščan 30 let, Regina, njegova žena 42 let, otroci iz prvega zakona Jurij Kralj 17, Jožef Kralj 4, Jožefa Kralj 10 let, Magdalena, dekla 15 let.

Gospod Jakob Prešern, meščan 60 let, Marija, njegova žena 55 let, Jakob, sin 1 leto, Venceslav, pomočnik 19 let, Andrej, vajenec 18 let, Elizabeta, dekla 25 let, Helena, pastirica 12 let.

Bartolomej Šlibar, meščan 48 let, Terezija, njegova žena 48 let, sinova Anton 11, Lavrencij 7 let, Janez Zorman, gost 9 let, dekli Terezija 25, Marija 16 let, Uršula, pastirica 40 let.

Janez Jurij Rauscher, meščan 50 let, Marija, njegova žena 40 let, Franc, sin 7, Franciška, hčerka 12 let, Feliks Rus, meščanski gostaç 24 let, Barbara, njegova žena 20 let, Anton, sin 1 leto.

Matej Benedičič, meščan 48 let, Terezija, njegova žena 44 let, Katarina, dekla 16 let, Martin, pastir 10 let.

Martin Gale, meščan 36 let, Ana, njegova žena 35 let, sinova Franc 2, Karol 1 leto, hčerke Helena 12, Ana 12, Marija 7, Marjeta 5 let, Marjeta, dekla 23 let, Helena, pestunja 50 let, Neža, pastirica 11 let.

Krištof Windschnur, meščan 51 let, Marija, njegova žena 39 let, Krištof, sin 13 let, Marija, hčerka 2 leti, Leopold Švajcer, meščanski gostaç 38 let, Terezija, njegova žena 25 let, njen brat Anton Marx, samski 35 let.

- Franc Muli, meščan 25 let, Ana, njegova žena 17 let, oče Tomaž Muli, 50 let, Marija, njegova žena 48 let, Mihael, sin 8 let, nadalje Franc Vilfan 23 let, Marija, njegova žena 18 let.
- Pavel Schiffrer, meščan 42 let, Marija, njegova žena 33 let, sinovi Jakob 8, Andrej 5, Franc 2 leti, hčerke Helena 14, Marija 12, Neža 3, Katarina 6 let, Neža, dekla 50 let, Matej Kokalj, dninar 29 let, Jera, njegova žena 28 let, nadalje Mihael Šeme, dninar 50 let, Elizabeta, njegova žena 28 let, Matej, sin 2 leti, Kancianila, hčerka 1 leto.
- Jožef Hrovat, meščan 48 let, Uršula, njegova žena 32 let, hčerki Marija 13, Frančiška 6 let, Matija Perc, meščanski gostač 53 let, Marjeta, njegova žena 50 let, sinova Matej 15, Jakob 13 let.

Gostači v hiši Jožefa Karberja:

- Jožef Tolmainer, dninar 28 let, Marjeta, njegova žena 26 let, Marija, hčerka 2 leti, nadalje Valentin Plevem, dninar 28 let, Doroteja, njegova žena 23 let, Jakob, sin 1 leto, Elizabeta, hčerka 2 leti.
- Primož Zorman, meščan 34 let, Marija, njegova žena 28 let, Matija, sin 5 let, Marija, hčerka 1 leto, oče Jakob Tegl, vdovec 55 let, sinova Kancijan 16, Jožef 12 let, Helena, hčerka 19 let.
- Nikolaj Sumler, meščan 35 let, Helena, njegova žena 25 let, Frančiška Ksaverija, hčerka 1/2 leta, Marija, dekla 24 let, Barbara, pestunja 50 let, Marko Kralj, vdovec, gost 42 let.

Gostači v hiši Marije Humbmerhoffer:

- Bartolomej Zupan, meščan 35 let, Katarina, njegova žena 47 let, Franc, sin 8 let, hčerki Elizabeta 6, Ana 4 leta, Matej Zupan, gost, samski 27 let, Franc Brandmayer, meščanski gostač 51 let, Regina, njegova žena 49 let.
- Franc Grising, meščan 71 let, Uršula, njegova žena 59 let.
- Nikolaj Oman, meščan 25 let, Katarina, njegova žena 19 let, Janez, sin 1 leto, Marija, dekla 15 let, gostač Jurij Noril, mestni pisar 37 let, Jožefa, njegova žena 28 let, Francišek, sin 1 leto, Neža, dekla 35 let.
- Janez Hakel, meščan 36 let, Ana, njegova žena 26 let, Marija, hčerka 3 leta, Simon, vajenec 17 let, Neža, dekla 30 let.
- Andrej Krobat 40 let, Jera, njegova žena 33 let, sinova Janez 6, Francišek 1/2 leta, Rozalija, hčerka 11 let, Janez, pisarniški vajenec, samski 19 let, Ana, dekla 20 let, Helena, pestunja 40 let.
- Gospod Jurij Čebul, bivši gospod mestni sodnik 65 let, Marija Terezija, njegova žena 60 let, Katarina, služkinja 41 let.
- Jožef Strupi, meščan 49 let, Marija Ana, njegova žena 28 let, sinova Gregor 5, Martin 1 leto.

Grad Kieselstein:

- Blagorodni gospod Janez Sigfrid, baron Apfaltrer 58 let, Marija Henrika, milostljiva gospa 56 let, gospodične Marija Leonora 21, Marija Ana 20, Antonija 19 let, strežnika Janez 23, Pavel 23 let, Matija, kuhar 21 let, Elizabeta, spletična 17 let, hlapca Jurij 30, drugi Jurij 27 let, Jera, dekla 21 let, Helena, pastirica 16 let.
- Blagorodni gospod Wolfgang Hanibal, baron Apfaltrer 31 let, Marija Terezija, milostljiva gospa 22 let, strežnika Jožef 28, Luka 24 let, Marija, dekla 24 let.
- Valentin Verbnik, meščan 38 let, Marija, njegova žena 40 let, Janez, sin 16 let, hčerke Marija 14, Ana 11, Terezija 10, Katarina 1 leto, pomočnika Franc 30, Ignac 16 let.
- Matija Perne, meščan 28 let, Apolonija, njegova žena 23 let, sinovi Anton 6, Jožef 4, Bartolomej 1 leto, mati Uršula Perne 60 let, Florijan, pomočnik 21 let, Mihael, vajenec 15 let, Bartolomej Žalotnik, dninar 34 let, Marija, njegova žena 23 let, hčerki Jera 3, Doroteja 2 leti.
- Gregor Sporer, meščan 28 let, Helena, njegova žena 19 let, mati Helena Zupancič 50 let, gostač Urban Rechberger 39 let, Uršula, njegova žena 38 let, sinova Kancijan 6, Bartolomej 3 leta, Marija, hčerka 8 let, nadalje Uršula Okorni, vdova 70 let.
- Matija Grilc, meščan 40 let, Katarina, njegova žena 28 let, Kancianila, hčerka 1/3 leta, oče Martin Simoneti, vdovec 50 let, Marko Lajer, meščanski gostač 28 let, Ana, njegova žena 26 let, Leopold, sin 1 leto.
- Ana Novak, vdova 51 let, Andrej, sin 1 leto, Janez Kuniš, meščanski gostač 25 let, Marija, njegova žena 27 let, Andrej, sin 1/2 leta, Katarina, hčerka 6 let, Jožef, vajenec 15 let, Jožef Cirer, dninar 30 let, Marija, njegova žena 29 let, Marjeta, hčerka 6 let, Helena Cuderman, vdova 55 let.
- Mihael Stokinger, meščan 48 let, Helena, njegova žena 43 let, sinovi Franc 19, Alojzij 9, Valentin 5 let, Marija, hčerka 1 leto.

Gostači v hiši Martina Ušlakarja:

- Luka Grošel, meščan 45 let, Suzana, njegova žena 44 let, sinovi Janez 17, Nepomuk 7, Lavrencij 5 let, Kancianila, hčerka 1/3 leta.
- Jožef Ravnikar, meščan 53 let, Neža, njegova žena 30 let, Katarina, hčerka 2 leti, gostačka Marija Jamšek, vdova 49 let, Andrej, sin 11 let, Jurij Kralj, dninar 40 let, Marija, njegova žena 40 let, sinova Janez 10, Anton 6 let, še ena gostačka Katarina Lajer, vdova 50 let.
- Tomaz Strekel, meščan 22 let, Lucija, njegova žena 25 let, hčerke Marija 6, Neža 3, Helena 1 leto, Jožef, vajenec 14 let, Franc Banko, meščanski gostac 28 let, Helena, njegova žena 24 let, Janez, sin 6 let, hčerki Marija 8, Ana 1 leto, Marija Ana, sirota 10 let.

Gostači v hiši Jožefa Strupija:

- Jurij Jenko, meščan 29 let, Jera, njegova žena 28 let, Jožef, sin 1/4 leta, hčerki Jera 3, Lucija 2 leti, Franc Ahačič, meščanski gostac 26 let, Ivana, njegova žena 24 let, sinova Franc 2, Nikolaj 1/2 leta, dninar Gregor Fajel 70 let, Neža, njegova žena 70 let, uboga zakonca, njegov sin Matija Fajel, tudi dninar 38 let, Jera, njegova žena 37 let, sinova Urban 9, Tomaz 2 leti, Martin Jovar, dninar 50 let, Jera, njegova žena 38 let, Valentin, sin 2 leti, Doroteja, hčerka 11 let.

Gostači v hiši Bartolomeja Jelovška:

- Pavel Korenin, meščan 60 let, Marija, njegova žena 53 let, Simon Vilfan, meščan 28 let, Kancianila, njegova žena 23 let, Anton, sin 1 leto, Magdalena Podgoršek, vdova 30 let.
- Janez Gözl, meščan 50 let, Neža, njegova žena 26 let, sinova Tomaz 13, Jožef 1/4 leta, Martin, vajenec 13 let, Helena, dekla 13 let, Franc Strupi, meščanski gostac 25 let, Uršula, njegova žena 19 let, gostačka Uršula Verbnik, vdova 60 let.
- Janez Fortuna, meščan 44 let, Marija, njegova žena 36 let, sinovi Janez 12, Matija 6, Bartolomej 4 leta, hčerki Terezija 10, Marija 1 leto, Luka Kodran, dninar 65 let, Marija, njegova žena 40 let, Mihael Hafner, tudi dninar 48 let, Elizabeta, njegova žena 44 let, hčerki Marija 7, Lucija 4 leta.

Konjska ulica:

- Franc Kajdaš, meščan 55 let, Katarina, njegova žena 47 let, Jera, dekla 25 let, dninar Franc Keršek, vdovec 48 let, Jakob, sin 5 let.
- Matija Mišica, meščan 45 let, Barbara, njegova žena 30 let, sinova Nikolaj 12, Bartolomej 5 let, hčerke Helena 9, Jožefa 7, Terezija 2, Marija 1/2 leta, Jurij, pomočnik 22 let, Uršula, dekla 20 let, Bartolomej Vajd, gostac 35 let, Ana, njegova žena 32 let, Andrej, sin 1 leto, Marija, hčerka 3 leta.
- Andrej Drinovič, meščan 48 let, Doroteja, njegova žena 40 let, hčerki Ivana 5, Marija 1 leto, pomočnika Pavel 20, Anton 18 let, Katarina, dekla 20 let, Marija, pastirica 15 let, gostačka Jera Kunčnik, vdova 58 let, Franciška, hčerka 26 let, Matija, hlapec 20 let, Helena, dekla 20 let, Gregor Notar, meščanski gostac 35 let, Marija, njegova žena 30 let, sinova Jurij 4, Matej 3 leta, nadalje Matija Vajd 55 let, Marija, njegova žena 45 let in Jakob Vavtar, dninar 21 let, Marija, njegova žena 18 let.
- Jurij Autman, meščan 40 let, Marija, njegova žena 45 let, Jožef, sin 1/4 leta, hčerki Marija 5, Franciška 4 leta, Marija, dekla 14 let, Jurij Vilfan, meščanski gostac 50 let, Marija, njegova žena 44 let, Helena, hčerka 16 let, nadalje Sebastijan Ingolič 29 let, Barbara, njegova žena 24 let, Janez Jenko, invalid 45 let, Marija, njegova žena 35 let.

Gostači v drugi hiši Jurija Autmana:

- Jurij Kristanc, meščan 40 let, Helena, njegova žena 40 let, Marija, hčerka 8 let, Gregor Mert, meščan 26 let, Marija, njegova žena 28 let, sinovi Jurij 4, Silvester 3, Matej 3/4 leta, Helena, dekla 15 let, Uršula Košir, vdova 42 let.
- Janez Pavšler, meščan 50 let, Uršula, njegova žena 35 let, sinovi Franc 11, Jožef 8, Simon 1 leto, Jera, hčerka 18 let.
- Matija Mežan 43 let, Uršula, njegova žena 60 let, Marija, hčerka 16 let.
- Jakob Novak, slepi meščan 70 let, Uršula, njegova žena 55 let, Jožef, sin 19 let, Lavrencij N. 13, Regina N., ubogi siroti 13 let.
- Marija Salovič, vdova 55 let, Elizabeta, hčerka 15 let, Jurij Puhar, gostac 20 let, Magdalena, njegova žena 19 let, Bartolomej, sin 1/2 leta, Marija, hčerka 2 leti, Elizabeta Cuderman, pastorka 10 let.
- Anton Lenartič, meščan 25 let, Helena, njegova žena 40 let, Marija, hčerka 5 let, Luka, vajenec 15 let, Marija, dekla 13 let.

Gostači v hiši Matije Zrimška:

Anton Ravnikar 41 let, Neža, njegova žena 28 let, Helena, hčerka 2 leti, Katarina, pastorka 10 let, Magdalena Žirovnik, vdova 35 let, Luka, sin 3 leta, hčerki Marija 8, Jera 1 leto, Egidij Stare, dninar 40 let, Helena, njegova žena 36 let.
 Mihael Milič, meščan 42 let, Apolonija, njegova žena 26 let, Simon, sin 1 leto, hčerke Ana 6, Terezija 4, Marija 3 leta, Bartolomej, vajenec 13 let.

Gostači v hiši Mihaela Kopčavarja:

Gašpar Cuderman, meščan 25 let, Marija, njegova žena 23 let, Janez, sin 4 leta, Marija, hčerka 1 leto, Jožef Pošovič, meščan 55 let, Jera, njegova žena 50 let.
 Jakob Florjančič, meščan 40 let, Marija, njegova žena 42 let, sinova Jakob 6, Simon 1 leto, Andrej, vajenec 10 let, gostačka Marija Princ, vdova 60 let, Marija, hčerka 22 let.
 Anton Puhar, meščan 50 let, Marija, njegova žena 55 let, Matej Puhar, meščanski gostač 29 let, Marjeta, njegova žena 28 let, sinovi Matej 6, Anton 3, Franc 2, Jožef 1/4 leta, Doroteja Puhar, vdova 55 let.
 Uršula Cuderman, vdova 50 let, Jurij Ruvan, dninar 21 let, Marija, njegova žena 21 let.
 Barbara Sodar, vdova 53 let, Jakob, sin 8 let, Marija, hčerka 15 let, Marija Ravnikar, njena samska sestra 60 let, Lucija Puc, vdova 55 let.
 Primož Kolenc, vdovec 50 let, hčerki Lucija 18, Uršula 16 let.
 Jožef Zorman, vdovec 48 let, sinova Janez 18, Jakob 9 let, Marija, hčerka 19 let.
 Mihael Kopčavar, meščan 43 let, Marija, njegova žena 30 let, sinova Franc 7, Jožef 5 let, hčerke Marija 12, Lucija 9, Helena 3, Apolonija 1 leto.
 Jožef Pernič, meščan 35 let, Marija, njegova žena 26 let, Simon, sin 1 leto.
 Nikolaj Kralj, meščan 55 let, Marija, njegova žena 52 let, Marija, dekla 13 let.
 Jakob Puhar, meščan 44 let, Jera, njegova žena 35 let, sinovi Luka 7, Valentin 5, Urban 1 leto, Neža, hčerka 3 leta.
 Gospod Janez Peter Romalt 44 let, Marija Ana, njegova žena 45 let, Ana, hčerka 6 let, Koncianila, dekla 30 let, Franc Demšar, meščanski gostač, samski 28 let.
 Franc Hayne, meščan 26 let, Marija Ana, njegova žena 27 let, Nepomuk, sin 1 leto, Sigismund, vajenec 18 let, Katarina, dekla 17 let, Marija Hayne, vdova 56 let, nadalje gostačka Marija Šumi, vdova 45 let.

Pod mestom na sosesi:

Janez Kristijan Riser, meščan 26 let, Lucija, njegova žena 29 let, hčerki Katarina 2, Ivana 1 leto, hlapci Martin 24, Sebastijan 20, Primož, mutec 22 let, Margareta, dekla 17 let, Marija, pestunja 15 let.

V prvi usnjarni:

Marija Kosič, vdova 50 let, Marija Muren, vdova 40 let, Janez Vogrin 30 let, Marija, njegova žena 35 let, Marija, hčerka 5 let.

V drugi usnjarni:

Matija Steyer, vdovec 45 let, Jakob, sin 15 let.
 Matija Bezjak, pod gospodstvo Kiselstein podložni mlinar 70 let, Marjeta, njegova žena 60 let, njegov sin Janez Bezjak 25 let, Ana, njegova žena 19 let, hlapca Janez 25, Urban 15 let, Uršula, dekla 12 let.
 Matej Bezjak, pod mesto Kranj podložni mlinar 35 let, Marjeta, njegova žena 28 let, sinova Jožef 7, Janez 1 leto, hčerke Jera 9, Marija 4, Lucija 3 leta, hlapca Gašpar 20, Martin 21 let, Helena, dekla 24 let.
 Gregor Mrak, pod gospodstvo Epenau podložni mlinar 49 let, Marija, njegova žena 28 let, sin Valentin 9 let, hčerke Marija iz prvega zakona 19, Elizabeta 11, Katarina 5, Barbara 3 leta.
 Sebastijan Mrovla, pod gospodstvo Epenau podložni mlinar 58 let, Uršula, njegova žena 49 let, Matija, sin 21 let, Helena, dekla 14 let.

V koči gospe Jugovič:

Gregor Klinar, dninar 52 let, Marija, njegova žena 30 let, gostačka Marjeta Jakob, vdova 46 let, Jera, hčerka 17 let.

Župnišče v Kranju:

Gospod Gašpar pl. Franchi, kaplan 31 let, gospod Ivan Jerič, kaplan 30 let, gospod Franc Proter, vikar 32 let, Neža, kuharica, samska 39 let, dekli Uršula 24, Apolonija 23 let, Marija, pastirica 25 let, oskrbnik Jurij 40 let, hlapca Andrej 30, Gregor 27 let.

Josip Žontar navaja v svojem v uvodu označenem delu, da je prvo štetje hiš in duš kranjske fare izvršil župni upravitelj leta 1754 in da je naštel 210 hiš in 1500 prebivalcev.⁴ Dr. Vlado Valenčič v svojem delu *Prebivalstvo na območju občine Kranj*⁵ tudi navaja, da je znašalo število prebivalstva mesta Kranj v letu 1754 1500 oseb.

Popisovalci seznama prebivalstva župnije Kranj iz leta 1754 so na vsaki strani tega seznama zapisali število stanovalcev in znaša po tem seštevku skupno število prebivalstva mesta Kranj v letu 1754 1467 oseb. Od teh 1467 oseb Vlado Valenčič izkazuje 148 meščanov in 45 meščanskih sstanovalcev (gostačev, bürgerliche Inwohner). Ali je imelo teh 45 meščanskih sstanovalcev tudi pravico meščanstva mesta Kranj, bo treba še raziskati. Vsekakor so imeli ti meščanski sstanovalci pravico do izvrševanja meščanske obrti in so jih zaradi tega popisovalci seznama označili kot meščanske gostače. Leta 1754 je bilo torej v mestu Kranju 193 oseb, ki so samostojno izvrševale meščansko obrt.

Naslov gospod so smeli uporabljati le tisti meščani, ki so bili izvoljeni za izvrševanje višjih mestnih sodnih in upravnih služb. Leta 1754 so imeli naslov gospod tile meščani: Danijel Soller, Janez Karol Vizintin, Janez Kren, Bartolomej Strupi, Janez Peter Romalt in bivši mestni sodnik Jurij Čebul, ki si je pridobil po končani službeni dobi neke predpravice.⁶ Jurij Čebul je bil mestni sodnik v letih 1738—42, 1744, 1746 in 1749—53.⁷ Razen teh meščanov so smeli rabiti naslov gospod še cesarski mitničar Frančišek Boltažar Puš, osem leta 1754 v Kranju živečih duhovnikov in oba plemiča iz rodbine baronov Apfaltrer, Janez Sigfried in Wolfgang Hanibal, ki sta spadala v najvišji sloj prebivalstva.

Predmetni seznam prebivalcev mesta Kranj iz leta 1754 navaja tele važnejše hiše v mestu: Cesarska mitnica, mestna carinska hiša v gornjih vratih, meščanski špital, hiša Martina Galeta, poprejšnja mitnica, kostniška kaplanija, mestna sodna hiša (Stättisches Examen Häußl), mestna carinarnica pri spodnjih vratih, mitnica na mostu, grad Kiselstein in župnišče v Kranju.

Od ulic navaja ta seznam le tele: Kapucinsko predmestje, Salva venia Svinjska ulica, Cesta pri župnišču, Gornji trg z obeh strani, Konjska ulica in Pod mestom na gmajni. Hiše leta 1754 še niso bile zaznamovane s številkami, seznam hišnih posestnikov iz leta 1758 pa je razvrstil hiše v tele skupine:⁸ 1. Kapucinsko (Kokrsko) predmestje, ki je začelo pri kokrskem mostu v Grabnu; 2. Mesto od Zgornjih mestnih vrat mimo Mesarske ulice skozi Svinjsko ulico proti župnišču; 3. Župniščna ulica proti Pungertu; 4. V Pungertu do Spodnjih mestnih vrat; 5. Pod spodnjimi mestnimi vrati (hiše in obrtne delavnice na mestni gmajni); 6. Od Spodnjih mestnih vrat proti jugu; 7. Spodnji trg, nato Zgornji trg; 8. Roženvenska ulica; 9. Rožna ulica; 10. Konjska ulica.

Leta 1754 je morala vladati v mestu Kranj silna stanovanjska stiska, ker je mesto pet let poprej, leta 1749, do tal pogorelo. Kakor je iz seznama prebivalstva iz leta 1754 razvidno, je v nekaterih meščanskih hišah stanovalo 10 in več družin, posamezne družine pa so imele še podnajemnike. Iz seznama je nadalje razvidno, da sta bili v Kranju dve usnjarni in štirje mlini. Obe usnjarni sta bili ob reki Savi, od mlinov pa je bil eden v lasti mesta Kranj, eden je pripadal gradu in gospostvu Kiselstein, dva pa gradu in gospostvu Epenau. Jože Žontar navaja v svoji razpravi o Kranju in njegovi širši okolici v prvi polovici 19. stoletja,⁹ da je bil mlin ob Savi v lasti graščine Kiselstein, trije mlini pa so stali na Kokri, dva v Lajhu in eden »v pušici«⁹ pod Hujami.

⁴ Josip Žontar, l. c. str. 24.

⁵ Vlado Valenčič, *Prebivalstvo na območju občine Kranj, 900 let Kranja*, Kranj 1960, str. 312.

⁶ Josip Žontar, l. c. str. 49.

⁷ Josip Žontar, l. c. str. 230.

⁸ Josip Žontar, l. c. str. 384.

⁹ Jože Žontar, *Kranj in njegova širša okolica v prvi polovici 19. stoletja*, Kranjski zbornik 1970, str.

Vlado Valenčič omenja v svoji označeni razpravi, da se je del meščanstva ukvarjal tudi s kmetijstvom, in da je imelo posle, med katerimi so prevladovale ženske, 64 družinskih poglavarjev.¹⁰

Za konec naj navedem od znamenitejših oseb tega seznama slikarja Leopolda Layerja, ki mu je Josip Zontar posvetil v svoji knjigi posebno poglavje;¹¹ Leopold Layer je bil leta 1754 star eno leto, njegov oče Marko 28 let in mati Ana 26 let. Stanovali so pri meščanu Matiji Grilcu.

Če preotrimo še rojstna in rodbinska imena prebivalstva mesta Kranj v letu 1754, smemo sklepati, da pri izbiri rojstnih imen starši niso bili izbirčni; tako moška kakor ženska rojstna imena so bila standardno udomačena imena, pri moških Janez, Andrej, Matija (Matjaž), Tomaž, Jakob, Jožef, Anton, Simon, Gašpar, Lenard, Jurij idr., pri ženskah Marija (Mojca, Minka), Helena (Lenka in Alenka), Neža, Jera, Barbara, Marjeta, Elizabeta, Eva, Terezija, Katarina, Kristina, Uršula idr. Po priimkih družinskih poglavarjev sodeč pa smemo sklepati, da je večina kranjskega prebivalstva leta 1754 pripadala slovenski narodni skupnosti, saj smo našli v tem opisu na mnoge lepe gorenjske priimke kakor Prešeren, Zupan, Zorman, Kos, Novak, Ahačič, Blaznik, Rotar idr. Priimkov z nemškimi korenimi imeni je v tem seznamu zelo malo, morda tri do štiri, italijanskega izvora je po mojem mnenju le rodbinsko ime vdove Rozalije Degrand, ki je bila gostačka v hiši Janeza Jordana in katere umrli mož je bil morda priseljen italijanski obrtnik. Vsi ti nemški in italijanski priseljenci so se morali naučiti slovenskega jezika, če so hoteli vzpostaviti poslovne in družbene stike z domačim prebivalstvom.

Zusammenfassung

DIE BEVÖLKERUNG DER STADT KRANJ (KRAINBURG) IM JAHRE 1754

Anton Svetina

Im Kapitelsarchiv des erzbischöflichen Archivs von Ljubljana ist unter dem Faszikel 117/10 ein Verzeichnis aller Einwohner der Stadt Kranj (Krainburg) aus dem Jahre 1754 erhalten geblieben, das die folgende Anschrift besitzt: Beschreibung deren der Stadtpfarr Krainburg im Herzogtum Krain Laibacher Diöces eingepfarrten Seelen mit Namen, Geschlecht und Alter.

Dieses im Original in deutscher Sprache zusammengesetzte Verzeichnis gibt uns Einsicht in die sozialen, wirtschaftlichen und nationalen Verhältnisse der Bevölkerung der Stadt Kranj (Krainburg) in der Mitte des 18. Jahrhunderts.

¹⁰ Vlado Valenčič, l. c. str. 313.

¹¹ Josip Zontar, l. c. str. 265—271.

Marko Štuhec

O DRUŽINI V KRANJU SREDI 18. STOLETJA

Razprava je napisana na podlagi seznama prebivalcev mesta Kranja iz leta 1754, ki ga v tej številki Zgodovinskega časopisa objavlja dr. Anton Svetina.

Psevdozgodovinske predstave o družini v »starih časih«, ki jih producira zdravorazumsko nategovanje preteklosti na kopito dojemanja osebne zgodovinske skušnje, lahko na kratko strnemo tako: številne družine, ženske ob poroki zelo mlade, komaj na tričetrt odrasle, precejšnja starostna razlika med zakoncema, v korist moža, seveda. Naš članek ni nastal z namenom, da bi korigiral psevdozgodovinsko zavest, saj je v njeni strukturi družini odmerjeno bolj malo prostora. Burijo jo vse drugačne fantazme. Vrhu tega pa psevdozgodovinska zavest že zaradi svoje neprestano izražene zahteve po zgodovinski resnici ne sega pogosto po zgodovinopisju, saj mu vsled njegove (domnevne) ideološkosti in vdinjanja vladajočemu razredu ne zaupa. Napajališča njenih prikazni in objektivnih resnic so drugje, zato je jasno, da bi bili kakršnikoli prosvetiteljski nameni otroška naivnost. Naša razpravica je plod čiste radovednosti, izraza tiste svobode, o kateri je pred časom tako sugestivno pisal J. Makarovič.¹

Analize ne bomo začeli pri družini, pač pa bomo najprej razčlenili kranjsko prebivalstvo po spolu in starosti. Utemeljimo ta ovinek. V različnih obdobjih svojega življenja nastopa posameznik v zvezi z družino v različnih vlogah: kot otrok, brat ali sestra, oče oziroma mati, zakonski partner, vdovec oziroma vdova, dedek ali babica ... Še bi lahko naštevali. Zaradi značaja vira, ki nam posreduje sliko stanja v določeni točki preteklosti, ne moremo zajeti sosledja družinskih vlog posameznika v nekem časovnem obdobju. Analiza po spolu diferenciranih starostnih skupin in družinskega statusa njihovih pripadnikov pa omogoča ugotavljanje tistih značilnih življenjskih obdobj, ko ljudje od ene družinske vloge prehajajo k drugi. Do neke mere lahko torej rekonstruiramo določene procese. Isto velja tudi z vidika družine. Ta je ne glede na širše družbene odnose, procese in strukture, ki jo naddoločajo dinamična tvorba, podvržena stalnim spremembam. Analiza starostne strukture prebivalstva nam dovoljuje opazovati posamezne faze v razvoju družine: njeno nastajanje in rast ter postopno razpadanje. Zaradi navedenih razlogov se nam zdi razčlenitev kranjskega prebivalstva po starosti in spolu smiselna.

Kaj nam pokaže? Najprej to, da so označene starosti navedene zelo približno. Vidimo namreč, da so tako pri ženskah kot pri moških zelo močno zastopane okrogle letnice 20, 30, 40, 50, pa tudi 25, 35, 45 ... let, medtem ko so skupine ljudi starih 21, 22, 29, 31, 36 ... let zelo šibke. Zanima nas, koliko navedeni podatki odstopajo od dejanskih starosti, koliko so uporabni. Dejanske starosti je namreč mogoče določiti s pomočjo krstnih knjig kranjske župnije.² Za vzorec prebivalcev smo poiskali datum, ko so bili krščeni. Tako iskanje po matičnih knjigah, ki bi bilo sicer zelo zamudno, smo lahko izvršili, ker je na koncu vsake krstne knjige dodan abecedni seznam vseh v dotično krstno knjigo vpisanih otrok. Primerjava kaže, da se dejanske starosti razlikujejo od onih, navedenih v seznamu, v povprečju za dve leti in pol. V veliki večini primerov (32) je napisana starost premajhna, v devetih je točna in v štirih prevelika. Odstopanja pa niso enaka pri vseh starostnih skupinah. Zapisane starosti otrok do 10. leta se v povprečju razlikuje za dobro leto od dejanskih, pri skupini do 20. leta je odstopanje 2,3 leta, pri skupini do 30 let 3,5 leta, pri starejših

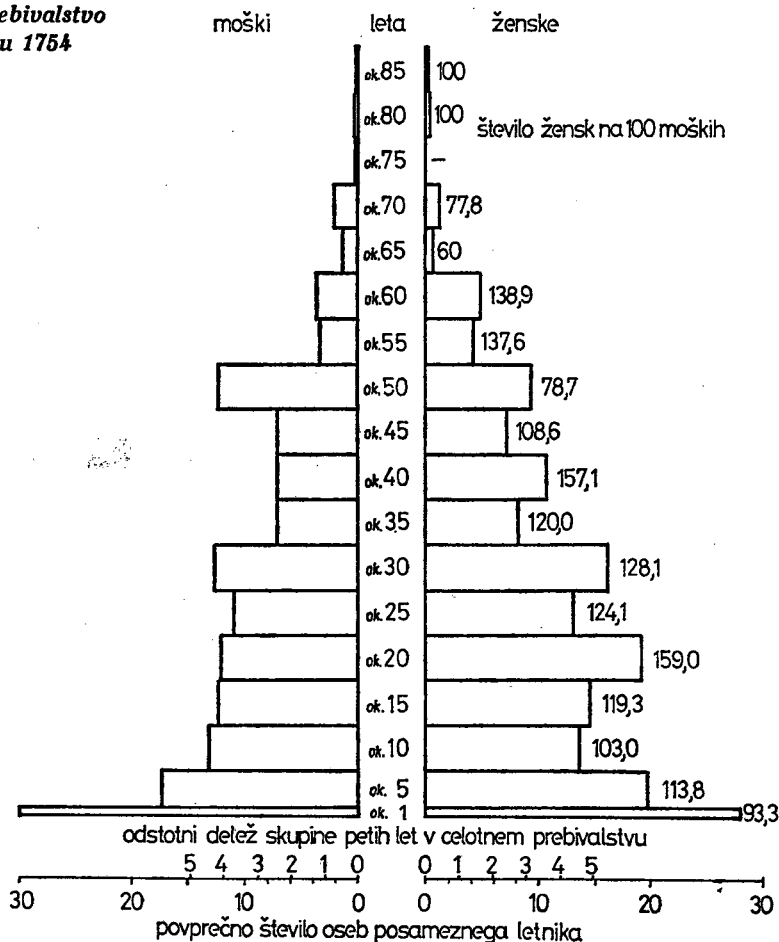
¹ J. Makarovič: Zgodovina in liberalitas, Naši razgledi 23. XII. 1983.

² Nadškofijski arhiv — Župnijski arhivi: Kranj R fasc. 1.

skupinah pa so razlike večje. Seveda pa gredo večja odstopanja dejanskih od navedenih starosti na račun posameznih, zelo velikih razlik: 8, 10 ali celo 12 let.

To nepoznavanje, neupoštevanje lastne starosti, morda bi lahko rekli celo nezanimanje za njo po našem mnenju razodeva nekaj o mentaliteti takratnih ljudi. Za njih nekatera kvantitativna določila posameznika enostavno niso igrala nobene vloge, za potek vsakodnevnega življenja niso bila važna. V zvezi z obhajilom je morda še imela pomen evidenca o starosti otrok, kasneje pa potrebe po njej ni več in popolnoma vseeno postane 28 ali 32, 46 ali 53 let. Verjetno so zadoščala že kvalitativna določila v okviru razpona mlad-star, ki so jim bile, če je bilo pač treba, na podlagi določenih zunanjih znakov, a dovolj poljubno, pridane številčne vrednosti. 50 let Primoža Moharja namesto dejanskih 58, 18 let Marije Vanko namesto 24, ali 44 let Suzane Grošel namesto 42, vse to spominja na tistih 100 tisoč pešcev in 60 tisoč konjenikov kralja Tomislava,³ na 30 tisoč za orožje sposobnih Benečanov v 14. stoletju⁴ oziroma na zaokroževanje števila duš v statusih animarum v 17. in 18. stoletju pri nas.⁵ Vendar pa je že sama izvedba popisa leta 1754 zunanji znak, ki kaže, da se za ta, naši pretežno racionalno pregneteni zavesti tuji in domala škandalozni spontanizem v dojemanju nekaterih realnosti, ki vrhu vsega dela preglavice tudi sodobnemu, v kvantifikacijo usmerjenemu zgodovinarju, sicer zelo zelo počasi, a zanesljivo bliža

Grafikon 1: Prebivalstvo
Kranja v letu 1754

³ N. Klaić: Povjest Hrvata u ranom srijednjem vijeku, Zagreb 1975, str. 284.

⁴ Beloch: Bevölkerungsgeschichte Italiens III, Berlin 1961, str. 3.

⁵ F. Zwitter: Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stol. do današnjih dni, Ljubljana 1963, str. 15.

konec. Moderna država, ta »konkretnost dejanske svobode« (Hegel 1821), potrebuje premerjenega, preštetega, popisaneega, v oštevilčenih hišah bivajočega državljana. S takim skupkom kvantitativnih opredelitev šele more vzpostaviti racionalen odnos, ga poklicati v vojsko ali šolo, ko je treba, mu odmeriti pravičen davek, ga obveščati in nadzorovati. Vsa ta na racionalni podlagi izvajana ravnanja, ki imajo svoj vzrok seveda v širših družbenih spremembah, pa skupaj s temi spremembami slej ko prej vplivajo tudi na mentaliteto.

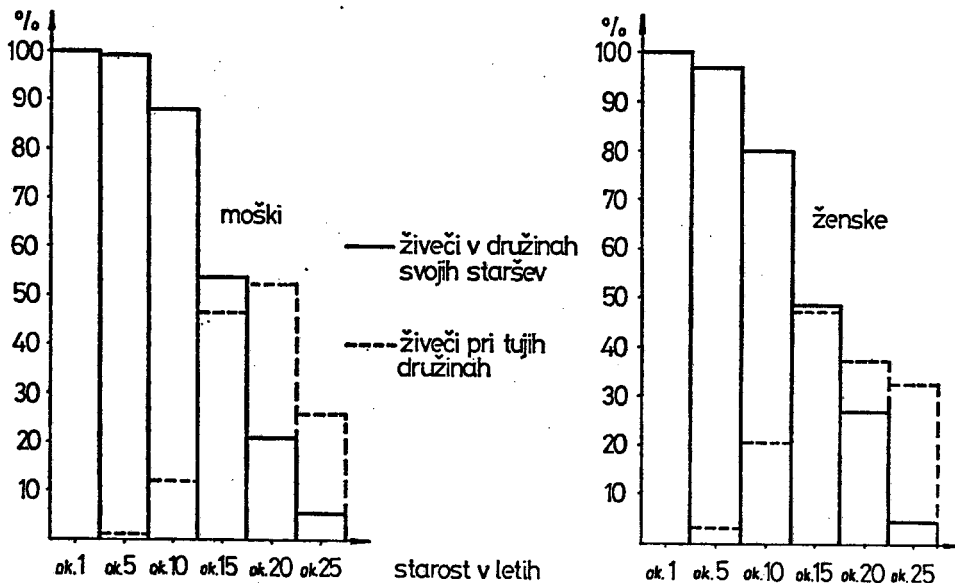
Zaradi značilnosti podatkov bomo kranjsko prebivalstvo ločeno po spolu grupirali okoli starosti 5, 10, 15, 20 ... let, in sicer tako, da bomo v skupino okoli 5 let uvrstili vse otroke, stare od 3 do 7 let, v skupino okoli 10 let vse med 8 in 12 letom, one, ki so stari 13, 14, 15, 16 in 17 v skupino okoli 15 let itd. Starostni razpon teh skupin je torej 5 let, le pri skupini otrok, mlajših od 3 let, ki jih bomo združili v skupini okoli 1 leta, je manjši. Na ta način razčlenjene Kranjčane, živeče sredi 18. stoletja prikazuje *grafikon 1*. Dobljeni rezultati gotovo niso najbolj točni, posamezne starostne skupine so verjetno nesorazmerno zastopane. Premočna je zlasti skupina moških okoli 50 let, morda tudi skupina žensk okoli 40 let, medtem ko sta skupini moških okoli 55 let oziroma žensk okoli 45 let premajhni. Precej točni in torej tudi za analizo dovolj uporabni pa so rezultati, ki se nanašajo na mlajše in srednje starostne skupine. Zanimivo je tudi razmerje med spoloma, saj je žensk precej več. V celotni populaciji pride na 100 moških 116,4 žensk. Ženske prevladujejo v vseh starostnih skupinah, razen v najmlajši in v nekaterih starejših, ki pa so številčno šibkejše, hkrati pa so tudi podatki o starosti za te skupine bolj nenatančni. Število žensk na 100 moških v posameznih starostnih skupinah je prav tako označeno na *grafikonu 1*. Dokaj natančne rezultate pa dobimo, če celotno populacijo razdelimo na tri starostne skupine: od 0 do okoli 15 let, od okoli 20 do okoli 60 let in od okoli 65 let dalje. Na ta način je namreč le za majhen del populacije možno, da glede na dejansko starost ne pripada v označeno starostno skupino. To razdelitev, ki pa jo podajamo bolj v ilustracijo, prikazuje spodnja tabela:

	Ženske		Moški		Skupaj	
	abs. štev.	%	abs. štev.	%	abs. štev.	%
0 do okoli 15	312	20,95	291	19,55	603	40,50
Okoli 20 do okoli 60	476	31,97	379	25,45	855	57,42
Okoli 65 in več	13	0,87	18	1,21	31	2,08
Skupaj	801	53,79	688	46,21	1489	100,00

Po teh razčlenitvah se posvetimo družini. Najprej si bomo ogledali mlajši del prebivalstva, to je otroke, adolescente in mlajše odrasle, in ugotavljali, kako dolgo živijo v okviru družine staršev. V najrosnejših letih živijo tako deklice kot dečki tako rekoč izključno pri starših. Od 145 otrok starostne skupine okoli 1 leta in 186 otrok skupine okoli 5 let, samo štirje otroci (1,21 %), tri deklice in deček, ki so v seznamu označeni kot sirote, živijo pri tujih ljudeh. Pri skupini otrok okoli 10 let je prevladovanje tistih, ki živijo doma, sicer še povsem izrazito, toda tudi delež onih, ki živijo pri drugih ljudeh, je že opazen. Starostna skupina okoli 15 let kaže tako podobo: pri starših stanuje nekaj manj kot polovica deklet, skoraj prav toliko pa jih živi pri drugih družinah. Nekoliko več je doma fantov, zdoma pa jih je tudi nekako toliko kot deklet. Med mladenkami, stariimi okoli 20 let, jih živi skupaj s starši še dobra četrtina, v okviru tujih družin pa malo več kot tretjina. Pri enako starih mladcih pa je stanje naslednje: petina jih še živi pri očetu in materi, dobra polovica med njimi pa prebiva pri drugih družinah. Odstotek tistih okoli 25 let starih moških in žensk, ki še živijo skupaj s svojimi starši, pa je že prav majhen. Pri ženskah znaša nekaj manj, pri moških pa nekaj več kot 5 %. Tudi delež onih, ki živijo pri tujih družinah, se manjša. Medtem ko se je začel pri ženskah manjšati že pri skupini okoli 20 let, pade

pri moških šele pri starostni skupini okoli 25 let (glej *grafikon 2*). Jasno je, kje ima ta padeč svoj vzrok oziroma od kod razlika med številom vseh pripadnikov zadnjih obravnavanih starostnih skupin in vsoto tistih, ki živijo pri starših, ter onih, ki živijo pri tujih družinah. Razlog za oboje je v tem, da se mladi teh starosti že poročajo in ustvarjajo lasten dom in družino.

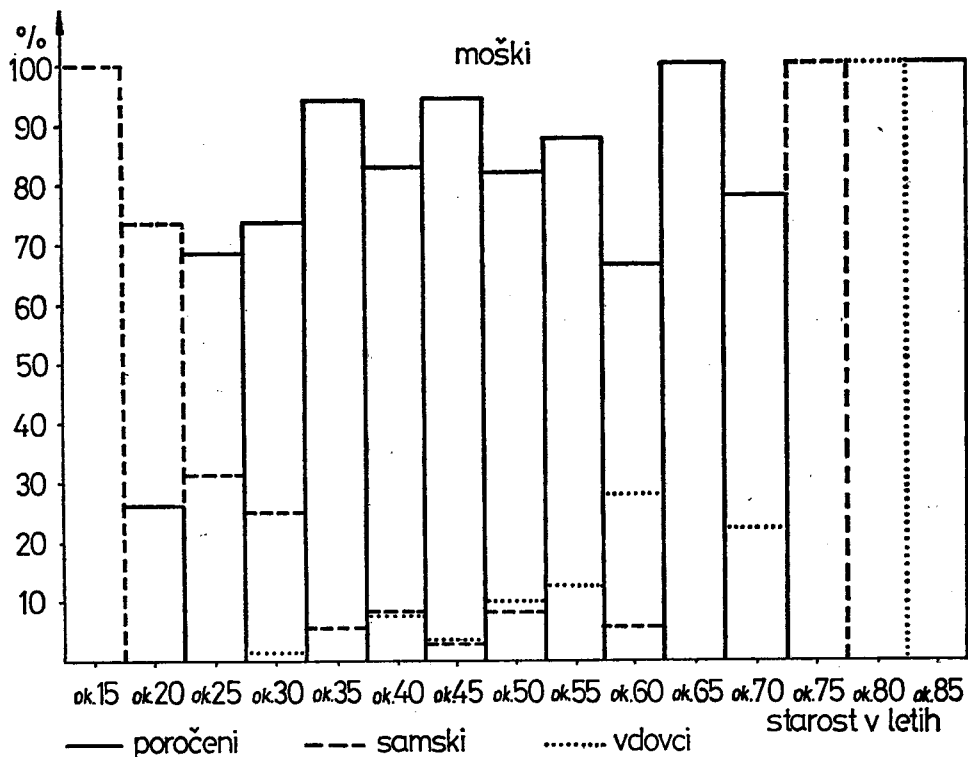
Grafikon 2: Zapuščanje doma v Kranju leta 1754

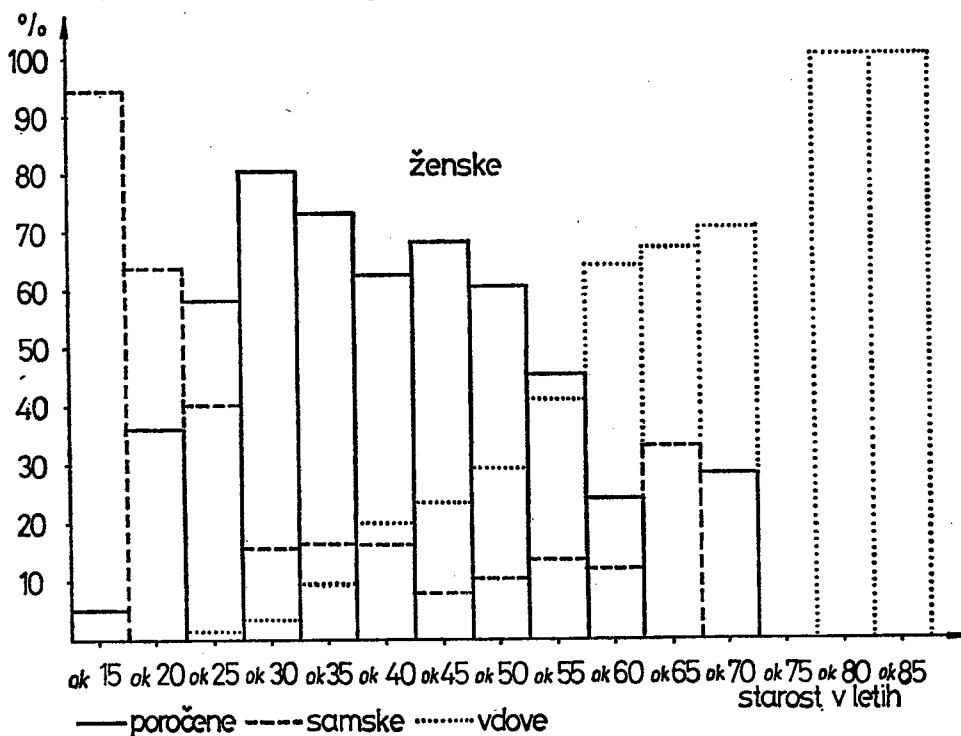
Poglejmo sedaj socialni položaj tistih dečkov in deklic, mladeničev in mladenk, ki ne živijo pri starših. V starostni skupini okoli 5 let gre, kakor smo že ugotovili, za sirote. Pri približno 10 letih odhajajo od doma prve deklice. Skoraj polovica od njih gre za pestunje, manj pa za pastirice in dekle. Dečki te starosti začenejo po malem odhajati v uk, večina teh, ki zapuščajo dom, so vajenci, med služinčadjo jih je malo, le dva pastirčka. Za dekleta starostnih skupin okoli 15, okoli 20 in okoli 25 let, ki živijo v krogu tujih familij, je značilno izrazito prevladovanje dekel, zlasti pri skupini okoli 20 let, kjer jih je več kot devet desetin. V primerjavi z njimi je v teh starostnih skupinah delež pastiric prav majhen, delež pestunjev pa celo neznaten. Pri enako starih fantih pa se od ene do druge starostne skupine menjujejo najmočnejše zastopane socialne kategorije. V skupini okoli 15 let je največ vajencev, nekaj pa je tudi hlapcev, v skupini okoli 20 let, razumljivo, pada delež vajencev, raste delež hlapcev, največ pa je pomočnikov, v skupini okoli 25 let pa med temi, ki ne živijo več pri starših oziroma nimajo svoje družine, prevladujejo hlapci. Za nekaj oseb iz navedenih starostnih grup, tako žensk kot moških, je označeno le to, da so samske.

V naslednjih odstavkih nas bo zanimalo, kolikšen del odraslih Kranjčanov živi v zakonski zvezi. Začnimo pri moških. Poročati se začne okoli 20. leta. Malo več kot četrtina moških te starosti je poročenih. Močno pa naraste njihov delež v skupini okoli 25. leta, dobri dve tretjini jih je. Pri naslednji starostni skupini se ta delež še nekoliko poveča, na slabe tri četrtine, višek pa doseže v skupini okoli 35 let. Skoraj 95 % toliko starih moških je poročenih. Pri starejših starostnih skupinah pa delež poročenih niha. Odstotek neporočenih pada do starostne skupine okoli 30 let, nato variira pod 10 %. Med okoli 30 let starimi moškimi naletimo tudi na prve vdovce. Delež le-teh v naslednjih starostnih grupah niha oziroma po petdesetem letu raste, čeprav pri nekaterih skupinah tudi še pade. Vse to nam ponazarja *grafikon 3*. Na naslednjem grafikonu pa lahko sledimo ženskam. Prve grede zamož že z nekaj več kot

Grafikon 3: Delež samskih, poročenih in ovdovelih moških v Kranju leta 1754

Grafikon 4: Delež samskih, poročenih in ovdovelih žensk v Kranju leta 1754

15 leti. Vendar je takih zelo malo, komaj 5 %. V naslednjih starostnih skupinah pa se delež poročenih žensk povečuje in doseže največjo vrednost 80 % v skupini okoli 30 let. V naslednjih skupinah njihov delež postopoma upada. Odstotek neporočenih žensk pada do starostne skupine okoli 30 let, nato pa niha, razen pri skupini okoli 45 let, vedno nad 10 %. Vdove se pojavijo že med ženskami, starimi okoli 25 let, njihov delež pa je v nenehnem vzponu.

Vidimo torej, da se Kranjčani v 18. stoletju niso poročali v kaj bistveno drugačnih letih, kot se ljudje poročajo danes. Dekleta se nikakor niso možila komaj na tri četrt odrasla. Leta 1754 jih je še pri okoli 25 letih 40 % samskih. A tudi poroke tistih, ki so se bližale tridesetim, niso bile nenavadne, saj je 15 % zakonov, kjer je žena stara 30 let, brez otrok, v 19,4 % takih zakonov pa imajo samo enega otroka. Večina moških se ženi okoli 25. leta, toda tudi samci pri tridesetih niso nobena redkost. Zanimivo pa je, da je v starostni skupini okoli 25 let poročen večji delež moških kot žensk, čeprav se začnejo ženske prej poročati. To je posledica celotne, za ženske neugodne strukture prebivalstva po spolu. Presežek žensk se vidi tudi v tem, da je delež neporočenih žensk od tiste starostne skupine naprej, ko doseže minimum delež neporočenih moških, višji od le-tega. Kaže pa se tudi v tem, da delež vdovcev od ene do druge starostne skupine niha, delež vdov pa stalno narašča. Mnogi vdovci se torej poročijo znova, vdove pa bolj redko.

Gornjim sklepanjem pa je moč oporekati, češ, pripadniki vsake od starostnih skupin imajo svojo življenjsko usodo in nikakor ni nujno, da lahko posplošujemo manifestiranje določenih z družino oziroma zakonsko zvezo povezanih znakov, ki smo jih dobili na podlagi analize nekega zgodovinskega trenutka, na širše časovno obdobje. Ugovor je upravičen, če je tak v kakršnemkoli pogledu obravnavani zgodovinski trenutek izsek iz obdobja pomembnih in intenzivnih sprememb v družbeni in gospodarski strukturi določenega prostora. Sreda 18. stoletja pa reformam navkljub še ni čas globokih in nenadnih sprememb, ki bi v kratkem mogle odločilno poseči v življenje in navade Kranjčanov.⁶ Zato so rezultati, ki jih dobivamo z našimi razčlembami, v glavnih potezah veljavni tudi za nekaj širše časovno obdobje, po našem mnenju vsaj za dovršen del 18. stoletja.

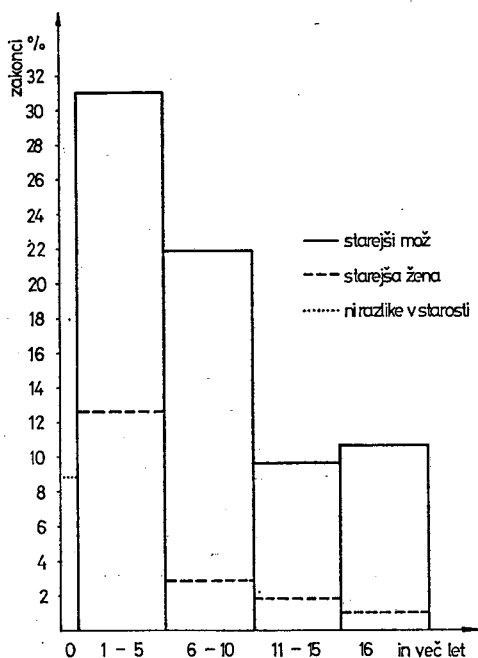
Ob ugotovitvi relativno visoke starosti ob poroki pa se zastavi tudi vprašanje o seksualnem življenju in obnašanju Kranjčanov. Vsiljuje se nam namreč mnenje o visoki stopnji spolne vzdržnosti ter odsotnosti izvenzakonske in predzakonske ljubezni. Mnenje opiram na podatke krstnih knjig kranjske župnije. Izjemno malo je namreč vpisanih pankrtov, teh sadov prepovedanih strasti. Med leti 1730 in 1754 je bilo krščenih namreč samo 20 nezakonskih otrok, kar je le 1,53 % vseh krščencev. Za navedeno dejstvo bi se verjetno dalo najti še kak razlog, vsekakor pa bi bilo vredno raziskovati tudi to plat življenja.

Pri analizi družine je zanimiva tudi starostna razlika med zakoncema. Velika razlika v prid enega izmed partnerjev ob poroki ima gotovo določen vpliv tudi na družinske odnose. V 73 % kranjskih zakonov so starejši možje, v 18 % pa žene. Razlika v starosti kaže *grafikon 5*. V več kot polovici zakonov je razlika zmerna, do 5 let, v slabi četrtini je med 6 in 10 let in prav tako v slabi četrtini večja kot 11 let. Bolj ko starostne razlike rastejo, bolj so v prid moškemu. Samo 1 % je parov, kjer je žena več kot 16 let starejša od moža. Seveda je bilo zaradi dokajšnjega presežka mladih žensk brez težav mogoče dobiti primerno staro ali celo mnogo mlajšo ženo, kot kaže tistih dobrih 10 % zakonov, v katerih je mož 16 in več let starejši. Motiv za poroko z mnogo starejšo žensko je bil pač možnost dviga na družbeni lestvici, možnost, ki jo je npr. pomočniku nudila poroka z vdovo obrtnika. Seveda pa takih zanimivih vdov ponavadi ni na pretek.

Zelo na kratko si oglejmo še samske osebe. Ker smo starostni skupini okoli 20 in okoli 25 let analizirali že zgoraj, nas tu zanimajo le tisti od okoli 30 let dalje. Med

⁶ Primerjaj: J. Zontar: Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 222–253.

Grafikon 5: Starostne razlike med zakonci v Kranju leta 1754

samskimi ženskami prevladuje služinčad, predvsem dekcle, med starejšimi je tudi nekaj pestunij. Precej pa je tudi takih, za katere je označeno le to, da so samske. Med samskimi moškimi pa je največ duhovnikov, nekaj manj je hlapcev, zelo malo pa je pomočnikov.

Prehajamo na analizo števila otrok v družini. Če smo doslej morda uporabljali besedo družina precej ohlapno, jo sedaj opredelimo bolj natanko. Družina nam zdaj pomeni skupnost enega ali obeh staršev in pri njih živečih otrok, torej tisto, kar sociološka teorija označuje kot jedrno (nuklearno) družino, hkrati pa bomo kot družino obravnavali tudi tiste zakonske pare, ki so brez svojih otrok. Čeprav jedrna družina ni identična z zakonsko zvezo, kajti »iz zakona se razvije družina šele, ko zakonca postaneta starša svojih v zakonu rojenih ali adoptiranih otrok«,⁷ pa smo mnenja, da strogo razlikovanje teh kategorij ne bi dalo nobenega rezultata, ko obravnavamo število otrok, moglo pa bi povzročiti dovolj komplikacij. V kolikor pa nas bo zanimala samo skupnost staršev in otrok, bomo govorili o jedrni (nuklearni) družini.

Družin, kakor smo jih opredelili, je leta 1754 v Kranju 322, v povprečju imajo 1,71 otroka, v celoti pa štejejo 3,59 člana. Majhno število otrok pa naj nas ne zavede, saj ne govorimo o vseh v družini rojenih otrokih, temveč le o tistih, ki so v času popisa živeli pri starših. Rojenih je bilo v povprečju seveda dosti več, toda mnogi so že odšli od doma, velika pa je bila tudi umrljivost otrok. Zgolj v ponazorilo navajamo delež otrok do 14. leta med vsemi umrlimi, vpisanimi v mrliško knjigo v letih 1745—1754:⁸

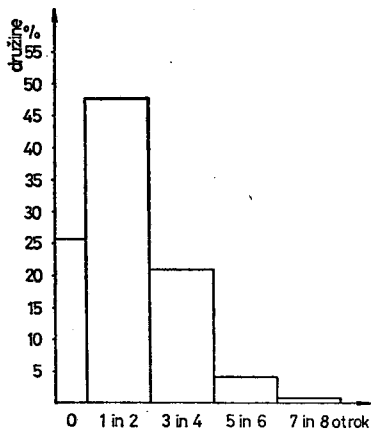
Leto	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754
Vsi	42	43	34	59	90	50	84	48	42	25
Otroci	23	24	17	25	36	21	60	26	20	10
% otrok	54,76	55,81	50,0	42,37	40,0	42,0	71,43	54,16	47,62	40,0

⁷ K. Boh: Družina, v Uvod v sociologijo. Oblike združevanja in kulture, Ljubljana 1979, str. 105.

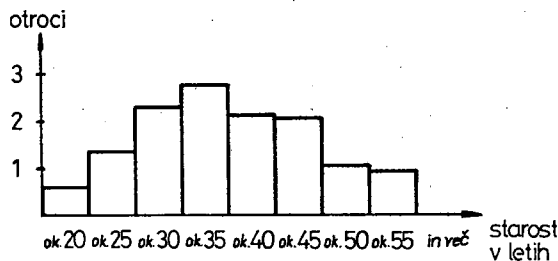
⁸ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnijski arhivi Kranj M fasc. 5.

Otroci predstavljajo torej kar polovico vseh umrlih. Vzrok za majhno povprečno število pa je tudi to, da je več kot četrtina družin brez njih. Med tistimi pa, ki imajo otroke, prevladujejo družine z enim ali dvema, takih s po tremi ali štirimi je že manj, one z več kot petimi pa so že kar redke (grafikon 6). Če razčlenimo družine glede na

Grafikon 6: Število otrok v družinah v Kranju leta 1754

Grafikon 7: Povprečno število otrok v družinah glede na starost žene — Kranj 1754

starost žene in določimo število otrok v posameznih skupinah, lahko ugotovimo posamezne družinske faze. Vidimo, da družina raste tja do približno 35. leta žene, potem pa začne razpadati (glej grafikon 7). Otroci odhajajo, novih pa je vedno manj. Podobno lahko razberemo tudi iz analize družin brez otrok:

Starost žene	Vse družine	Družine brez otrok	% družin brez otrok
Okoli 20	39	23	59,0
Okoli 25	40	12	30,0
Okoli 30	67	10	15,0
Okoli 35	33	5	15,15
Okoli 40	41	5	12,2
Okoli 45	33	6	18,2
Okoli 50	32	11	34,4
Okoli 55 in več	25	11	44,0

Do sedaj smo obravnavali družino kot skupnost staršev in otrok, oziroma, če otrok ni bilo, tudi kot skupnost zakonskih partnerjev. Tak pogled pa je precej nezgodovinski, saj ne upošteva, da so lahko v preteklosti merila za pripadnost družini izhajala tudi iz drugačnih odnosov, ne samo iz odnosa otroci-starši.⁹ Družino lahko opredelimo namreč tudi kot »tisti odnos, ki ga neka družba pojmuje in prizna za družino«.¹⁰ Pa tudi razmerja, v katera je bila vpeta družina predindustrijske družbe, so bila bistveno drugačna, prav tako tudi njene funkcije. Iz ene izmed temeljnih funkcij, ki jih je imela, iz proizvodne funkcije, izhaja pripadnost pomočnikov in vajencev, pa tudi hlapcev in dekel k družini.¹¹ Najsplošnejša oblika družinskega sožitja — gospodinjstvo je torej lahko sestavljeno kaj različno. V nadaljnjem se bomo ukvarjali z gospodinjstvi v Kranju. Obravnavali bomo njihovo velikost in sestavo, nekaj pa bomo skušali ugotoviti tudi o notranjih odnosih.

Ko hočemo določiti številčnost posameznih gospodinjstev, naletimo na težave, saj ni mogoče vedno razmejiti enega gospodinjstva od drugega. Presledki v popisu se po

⁹ Mitterauer/Sieder: Vom Patriarhat zur Partnerschaft, München 1977, str. 32. — Glej tudi: K. Hausen: Historische Familienforschung v Historische Sozialwissenschaft, Göttingen 1977, str. 66.

¹⁰ K. Boh, nav. delo, str. 107.

¹¹ Mitterauer/Sieder: nav. delo, str. 32.

našem mnenju nanašajo na hiše, zato bi bilo možno natančno razložiti hišne skupnosti, v teh pa je lahko tudi več gospodinjstev. Problematične so zlasti samske in ovdovele osebe, kjer včasih ni mogoče ugotoviti, ali spadajo v to ali ono gospodinjstvo ali pa predstavljajo samostojno gospodinjstvo. Iz tega razloga tudi dobljeni rezultati niso povsem točni; ker pa dvomljivih primerov ni veliko, dobljena slika niti ni tako izkrivljena. Povprečno kranjsko gospodinjstvo šteje 4—5. članov, verjetno prej štiri kot pet. Podrobnejša razdelitev pa je taka:

Število članov	% družin
1—4 člani	64,6
5—8 članov	31,2
9 in več članov	4,2

Smiselno bi bilo razčleniti gospodinjstva posameznih družbenih slojev. Ker nam naš vir o poklicu in družbeni strukturi prebivalstva ne pove skoraj nič, take razčlembе ne moremo napraviti v celoti. Pomagali pa si bomo z Zontarjevo Zgodovino mesta Kranja in njenim seznamom uglednih kranjskih meščanov 18. stoletja,¹² ki mu bomo dodali še tiste, ki so v popisu označeni z »gospod«, pa jih na omenjenem seznamu ni, ter plemiče iz gradu Kiselstein. Tako bomo lahko analizirali vsaj gospodinjstva višjih kranjskih slojev.

Po obsegu so ta gospodinjstva večja od povprečja za celotno mesto, saj je njihova povprečna velikost 6,24 člana. Dva vzroka sta za to: večje število pomočnikov, vajencev in hišnih poslov ter večje število otrok. V družinah obravnavanih gospodinjstev je povprečno 2,12 otroka, same družine pa štejejo v povprečju 4,12 člana. Da imajo družine višjih slojev več otrok, je posledica višjega standarda in manjše umrljivosti otrok, pa tudi dejstva, da le-ti nekaj dalj časa ostajajo doma. Med otroci obravnavanih družin je namreč 30 % takih, ki so stari okoli 20 let ali pa še več. Zakaj pa je v bogatejših gospodinjstvih več hišnih poslov, vajencev in pomočnikov, je dovolj jasno. Mali obrtnik, ki komaj uspe prodati delo lastnih rok, seveda ne potrebuje pomočnika, še vajenca komaj, pa saj bi ga tudi težko vzdrževal.

Notranjo zgradbo gospodinjstva lahko opazujemo z dveh vidikov. Najprej si pogledjmo tipe sorodstvenih razmerij. Jedrna družina nastopa kot nosilec gospodinjstva v 64,0 %, z drugimi sorodniki razširjena družina v 5 %. Pri tem gre v glavnem za bivanje ovdovelih oseb, zlasti mater, pri otrocih, ali pa za skrbništvo nad nedoletnimi brati in sestrami. Avtoriteta v teh družinah je, razen morda v enem primeru, tudi ob prisotnosti (starega) očeta na strani odraslega sina, kar se vidi iz zapisanega vrstnega reda članov gospodinjstva. Med ostalimi gospodinjstvi pa jih 21,0 % temelji na zakonski zvezi, ostalo pa so samska gospodinjstva oziroma gospodinjstva, sestavljena iz ljudi, ki jih je življenjska pot zanesla skupaj, npr. špital, župnišče ipd. Drug vidik, s katerega se lahko ukvarjamo z notranjo zgradbo gospodinjstva, je prisotnost tujih oseb, zlasti vajencev, pomočnikov in služinčadi, pa tudi drugih, npr. sirot ali beračev. Takih gospodinjstev je nad 40 %. Tudi za Kranj velja, da so pomočniki, vajenci in služinčad močno vključeni v gospodinjstvo. To sklepamo, ker njihovi priimki niso označeni, čeprav jih nedvomno imajo. Edini razlog za izpuščanje priimkov vidimo v tem, da so te skupine toliko integrirane v tujo družino, da s stališča zunanjega opazovalca, v tem primeru popisovalca, pa tudi širšega okolja, ni nobene razlike med njimi in domačimi otroci. Če pa te razlike tudi v resnici ni bilo, je težko soditi, vendar pa ni kar samo po sebi umevno, da so imeli domači otroci boljši položaj, saj so bile čustvene vezi med njimi in starši mnogo šibkejše kot danes.¹³ Pomočniki, vajenci in služinčad pa se po svojem mestu v gospodinjstvu razlikujejo. To sklepamo na podlagi pozicije v seznamu prebivalstva, ki je dosledno enaka: pomočnik, vajenec, hlapec, dekla, pastir, pastirica, pestunja. Različne pozicije v zapisu izhajajo iz širšega

¹² J. Zontar: nav. delo, str. 230.

¹³ Primerjaj: K. Hausen: nav. delo, str. 78.

družbenega vrednotenja določenih funkcij posameznika znotraj gospodinjstva in družbe. V pretežno obrtniškem okolju je teža pomočnika in vajenca, vršilcev osnovne dejavnosti okolja, pač večja kot teža pastirice ali pestunje. Trajanje vključenosti v tujo družino pa je omejeno, saj v starostnih skupinah nad okoli 25 let število sluščinčadi, pa tudi pomočnikov močno pade. Če so torej navedene skupine v gospodinjstvo močno vključene, pa sodimo, da berači in sirote, ki jih tu in tam najdemo, niso. Pri njih je priimek namreč praktično vedno zapisan, če pa ni znan, je to zabeleženo. Verjetno je, da živijo zdaj pri tej, zdaj pri oni hiši.

Med onimi gospodinjstvi, ki v svoji sestavi nimajo tujih oseb, prevladujejo tista, ki so identična z jedrno družino. Takih gospodinjstev je med vsemi v Kranju 37 %.

Vidimo torej, da so načini družinskega sožitja zelo pestri, in zdi se, da bi se bilo s to tematiko še vredno ukvarjati, saj z analizo vira, ki smo ga imeli na razpolago, obravnavane problematike še zdaleč nismo izčrpali.

Zusammenfassung

ÜBER DIE FAMILIE IN KRANJ (KRAINBURG) MITTE DES 18. JAHRHUNDERTS

Marko Štuhec

Auf Grund der Volkszählung im Jahre 1754 versucht der Autor die Wesensmerkmale der Familie und des Familienlebens darzulegen. Nachdem er die Altersstruktur der Bevölkerung bearbeitet hat, versucht er festzustellen, in welchem Maße der Familienstand auf die Größenordnung verschiedener Altersgruppen Einfluß nahm. Das ist aus den Abbildungen 2—4 ersichtlich. Er befaßte sich auch mit der Frage der Familiengröße und stellte fest, daß sie im Durchschnitt 3,59 Mitglieder zählte, wobei die Kinderanzahl unter zwei lag (1,71). Bei der Erörterung der Haushaltsstruktur kam der Autor zur Schlußfolgerung, daß diese allgemein übliche Form des familiären Zusammenlebens im Durchschnitt 4—5 Mitglieder umfaßte. Die Haushalte der höheren Gesellschaftsschichten waren größer (6,24), was auf eine höhere Anzahl von Kindern, Helfern, zehrlingen und Dienern zurückzuführen ist. Als Träger des Haushalts fungierte die Kernfamilie, während die Zahl der erweiterten Familien eher gering war. Nach Meinung des Autors wurden Helfer, Lehrlinge und Diener stark in die Haushalte integriert. Der Autor ist auch der Meinung, daß diese Thematik noch einer weiteren Aufarbeitung bedarf.

Ali ste že poravnali letošnje članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 224 011, int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZC. Do sedaj je izšlo v ponatisu že sedem letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968 in julija 1984 še ponatis št. 3-4/1972 »Zgodovinskega časopisa«.

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Milan Pahor

PRISPEVEK ZA ZGODOVINO NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA V TRSTU V OBDOBJU SEPTEMBER—DECEMBER 1943

September 1943 — prva svoboda

8. september je važen mejnik v narodnoosvobodilnem gibanju slovenskega naroda. Primorsko ljudstvo je obdobje od kapitulacije Italije do nemške ofenzive poimenovalo obdobje prve svobode. Osvobojena je bila vsa Primorska razen Gorice in Trsta in železniške zveze z njima. Okupatorska fašistična oblast je izginila. Hkrati se je dokončno uveljavila Osvobodilna fronta slovenskega naroda kot nova slovenska ljudska oblast. Joža Vilfan je pravilno že med vojno zapisal v znani publikaciji »Leto borb ob Soči«: »Brez predhodnih direktiv in brez možnosti morebitne nove direktive takoj sporočiti v zadnji kotichek Primorske, so krajevni odbori OF, in kjer teh ni bilo, tudi zaupniki OF pričeli takoj nastopati kot predstavniki nove oblasti. V ogromni večini primerov so tudi našli pravo rešitev in povsod jih je narod priznaval.«

Italija je 8. septembra zvečer razglasila brezpogojno vdajo svojih oboroženih sil. Primorsko ter Istro je zajela vseljdska vstaja. Bila je rezultat temeljitega političnega in organizacijskega dela Osvobodilne fronte. To delo se je na Primorskem naslanjalo na skoraj četrstoletni odpor primorskega ljudstva proti fašističnemu nasilju, na narodno zavest in na živo protifašistično razpoloženje skoraj vsega prebivalstva. Vstaja je bila splet načrtnih in preudarnih priprav ter organiziranosti, poleg tega pa tudi nenadnih spontanih odločitev. Osvražen režim se je rušil, nemški okupator je bil šibek. Zdelo se je, da je konec vojne blizu.

V julijskih poletnih dneh je huda kriza fašistične Italije, ki je trajala že dolgo časa, začela dosegati višek. Državni dolgovi so bili v letu 1943 ogromni, pomanjkanje strateških surovin (zlasti nafte) je ohromilo gospodarstvo ter uporabo mornarice, letalstva in motoriziranih enot. V Italiji so se širile stavke, v katerih je marca in aprila 1943 v Torinu in Milanu sodelovalo več kot 100.000 delavcev.

Zjutraj 10. julija so se oddelki 8. britanske in 7. ameriške armade izkrcali na južnih obalah Sicilije. 25. julija je fašistični svet izglasoval resolucijo, ki je bila naperjena proti Mussoliniju. Italijanski kralj, ki je želel popraviti ugled savojske dinastije in si pridobiti oporo zahodnih zaveznikov, je dal Mussolinija zapreti. Istočasno je objavil razglas o oblikovanju nove vlade maršala Badoglia.

Padec Mussolinija je ljudstvo sprejelo z navdušenjem. Čedalje glasneje je zahtevalo mir, svobodo in odstranitev vidnih sledov fašizma. Množice so skušale osvoboditi politične jetnike. V mestih so se širile demonstracije. Toda Badoglijev režim je razglasil obsedno stanje, ni dovolil obnove političnih strank, prepovedal je manifestacije in stavke, zadržal je politične zapornike v ječah in taboriščih. Po fašistični diktaturi je nastopilo obdobje vojaške diktature.¹

Tudi na Primorskem in v Istri so se širile demonstracije. Konec julija so bile množične ljudske in delavske demonstracije v Trstu, Gorici, Tržiču, Izoli, Marezigah ipd. Množice so zahtevale izpustitev političnih jetnikov in odpravo fašističnih znakov. 28. julija je na primer v Gorici okrog 300 delavcev tovarne SAFOG in okrog 1800 delavcev predilnice v Podgori (med njimi 1400 žensk) prekinilo delo in zahtevalo odstranitev fašistov in njihovih sodelavcev. Nove italijanske oblasti so zadušile demonstracije z orožjem. Padec fašizma je presenetil delavsko gibanje. Poleg tega

¹ Trieste nella lotta per la democrazia. Trst 1945. 48—49 (odslej Trieste nella lotta).

so bili vodilni kadri v glavnem zaprti, mase delavcev pa nepripravljene. Tržaškega prefekta so sicer zamenjali, stvari pa se niso nič spremenile. 26. julija pa je nova vlada sporočila, da se vojna nadaljuje.

Bolj spontani kot organizirani nastopi množic so pokazali, da pripravljenost množic zlasti v mestih presega njihovo organiziranost. Zato je OF izkoristila čas do kapitulacije Italije, da se je še bolj usmerila v pripravo kadrov in organiziranosti čim širših množic.

Takoj po kapitulaciji Italije je torej Primorsko in Istro zajela splošna ljudska vstaja. Še isti večer (8. septembra 1943) je pokrajinski komite KPS za Primorsko, katerega del se je nahajal takrat v Podragi na Vipavskem, drugi del pa v Bukovici pri Gorici, naročil svojim okrožnim komitejem, naj na terenu ustanavljajo enote Narodne zaščite. Te naj se oborožijo z zaplenjenim orožjem, prevzamejo oblast in zasedejo javne ustanove. Od italijanske vojske naj zahtevajo orožje ali pa sodelovanje v boju proti nemški vojski.

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je posvetil tako pozornost Narodni zaščiti predvsem zaradi pomanjkanja enot narodnoosvobodilne vojske na našem območju. Po odhodu Gradnikove brigade na Notranjsko sta bila na celotnem ozemlju Primorske in (slovenske) Istre le dva bataljona Primorskega odreda. Za obvladovanje novega položaja je bilo treba udarno pest osvobodilnega gibanja šele ustanovljati. Spričo tako šibke narodnoosvobodilne vojske ob kapitulaciji Italije je odločilen dejavnik postalo slovensko ljudstvo. Vse se je dvignilo v vstajo. Takrat je bilo organiziranih 8 okrožnih in 54 rajonskih odborov OF, komiteji KPS, nekaj sto terenskih odborov OF, oboroženi aktivisti, številni oddelki Narodne zaščite, kurirske postaje in skupine VOS (varnostno obveščevalna služba).²

Vstaja se je začela s številnimi demonstracijami primorskih Slovencev. V Trstu so se jim pridružili številni italijanski protifašisti (zlasti delavci). Zahtevali so predvsem izpust političnih jetnikov. Bolj pod pritiskom množičnih demonstracij proti režimu, ki je imel zaprtih in interniranih na tisoče protifašistov, kakor na prigovarjanje in zahtevo partizanskih odposlancev, so morale italijanske oblasti v Trstu (kjer je prišlo do spopadov), v Gorici in drugod odpreti ječe in izpustiti politične jetnike. Tudi interniranci so prisilili taboriščno upravo, da so jim straže odprle vrata v svobodo. Zlasti iz Furlanije (Gonars, Visco) se je na Primorsko kmalu privalila velika množica do tedaj interniranih Slovencev in pripadnikov drugih narodnosti.

V Trstu so se ljudske množice 8. septembra zvečer zgrnile na mestne ulice. Manifestacije so bile v znaku parol za svobodo, mir ter proti nacifašizmu. Delavstvo in množice so takrat že vodili nekateri vidni aktivisti, ki so se že vrnili iz konfinacije: Franc Štoka, Luigi Frausin, Giordano Pratomlongo in drugi. Poleg njih je že nekaj mesecev deloval v mestu Branko Babič, sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko. Množice so bile tokrat bolje pripravljene. Večina je tudi mislila, da se bliža konec vojne. Nadalje so v tistih dneh začeli prihajati v Trst trume italijanskih vojakov, ki so pred kapitulacijo služili v Sloveniji ali drugih predelih Jugoslavije.

Italijanske oblasti niso hotele odpreti vrat vseh zaporov, zato je tržaško ljudstvo navalilo na zapore in s silo osvobodilo politične jetnike. Vse to se je že dogajalo

² Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, 511 (odslej Narodnoosvobodilna vojna).

pod pritiskom zunanjih dogodkov. Trstu so se bližale nemške vojaške kolone. Mesto so dosegle že 10. septembra zvečer, popolnoma zasedle pa 11. septembra. Večina zapornikov in protifašistov je zapustila mesto in se zatekla med oborožene partizanske enote. Po približnih ocenah lahko govorimo o odhodu tri do štiri tisoč ljudi iz mesta. V glavnem so odhajali: proti Vipavski dolini, proti Brkinom, proti Istri. Organizirane javke za odhod so delovale pri Sv. Ivanu, Lonjerju, na Kolonkovcu, v Škedenju in Barkovljah.³

V zvezi z akcijo za izpustitev zapornikov je znanih več dogodkov. Naj omenim le dva. 9. septembra je bil v ulici Tarabocchia sestanek mestnega odbora OF. Pri Gašperšiču so se zbrali vod vodstvom Branka Babiča: Danilo Pilat, Slavko Kjuder, Zorko Werk in Gašperšič. Obravnavali so nastali politični položaj po kapitulaciji Italije. Med sejo je prišel Stanko Babič, ki je sporočil, da se je pred zaporu v ulici Nizza (sedaj Coroneo) zbrala velika množica ljudi. Branko Babič je takoj zadolžil nekaj tovarišev, da organizirajo množico pred zaporu ter dosežejo izpustitev zapornikov. Akcija je uspela. Lado Premru (znani protifašist in aktivist) se prav dobro spominja dogodkov v Coroneu, saj je bil ravno takrat zaprt: od 17. junija do 10. septembra 1943. Že 8. septembra zvečer se je po zaporu razvedelo o kapitulaciji, širila se je beseda »armistizio«. Naslednje jutro so že vsi zaporniki bili obveščeni o važnem dogodku. Politični zaporniki so se organizirali in domenili. 10. septembra se niso hoteli več vrniti v celice, potem ko so bili na »zraku«. Akcija se je nato razširila na vse zapornike. Sam ravnatelj zaporu je prišel na prizorišče ter skušal prepričati zapornike, naj se vrnejo v celice. Le poseg oboroženih paznikov in policistov je potisnil zapornike v celice. Opoldne tistega dne niso zaporniki dobili kosila. Zgodaj popoldne pa so zaslišali močan šum z ulice. Kmalu so jetniki ugotovili, da gre za vrvež množice. Spoznali so, da je na ulici ljudstvo, ki zahteva njihovo izpustitev. Zaškripali so ključi na vratih celic. Po hodnikih in stopnicah se je proti izhodu gnetlo na stotine zapornikov. Tako se je v Trstu zaključila vsesplošna ljudska akcija, ki je omogočila osvoboditev zapornikov.⁴

Podobno usodo kot Lado Premru so v zaporu Coroneo doživljali še: Miran Blažina, Josip Lipovec, Josip Medved, Viktor Kante in mnogi drugi. Isto velja za zapor »Pri jezuitih«, kjer so bile zaprte aktivistke. Poleg drugih so dogodke 10. septembra doživljale: Lojzka Čebohin, Neža in Rezi Tomšič, Tončka Bidovec, Albina Bavčar, Majda in Ruža Dekleva, Marija Kokelj in njena hčerka, Marica Škabar, Vida Pertot, Valerija Kocjančič, Darinka Kosovel. V zaporu so bile tudi Goričanke: Milojka Štrukelj, Živa Beltram, Marica in Tanja Mermolja, Vandelina Colja, Nežica Kocjančič. Na pritisk ljudstva in aktivistov so tudi jetnice prišle iz zaporu.⁵

V Gorici so ljudje iz mesta in bližnje okolice začeli z uličnimi demonstracijami že 9. septembra. Ker prvi dan niso uspeli prisiliti italijanskih oblasti, da bi zapornike izpustile, so nadaljevali z demonstracijami še naslednji dan. O demonstracijah v Gorici je neki italijanski oficir poročal tako: »Dne 9. septembra je iz Šempetra (približno 2 km od Gorice) prikorakalo okoli 1000 demonstrantov, večidel žensk in mladincev, s slovenskimi zastavami z rdečo zvezdo na sredi ter šlo skozi mesto. Nobenih incidentov. Zvečer je bilo v mestu več demonstracij, zahtevali so izpust političnih zapornikov«. Italijanska policija je zaprosila vojaška poveljstva, naj onemogočijo demonstracije. Vojska je sicer okrepila straže in patroljiranje po mestu, vendar proti ljudstvu ni nastopila z orožjem. Ko pa je policija opazila, da počasi vojska razpada, je politične jetnike 10. septembra izpustila.

Podobne manifestacije so bile v drugih mestih in trgih (Vipava, Ajdovščina, Tolmin, Kobarid in drugod). Skoraj povsod je uspelo osvoboditi politične jetnike. Izjemo predstavlja Koper. Silovit val vseljudske vstaje je zlasti na podeželju v hipu

³ Trieste nella lotta, 50.

⁴ Lado Premru: Nečloveška fašistična mučenja in brezmejna vera v svobodo, Primorski dnevnik 19. julija 1973.

⁵ Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Odsek za zgodovino, fond NOB: a) izjava Rezi Tomšič, fasc. NOB 7 b, mapa T, b) izjava Lojzke Čebohin, fasc. NOB 7, mapa C (odslej NSKT, OZ, fond NOB).

odpravil italijanski fašistični režim. Vsa Primorska in slovenska Istra sta bili svobodni. Ljudstvo je demonstriralo in pomagalo partizanom razoroževati italijansko vojsko. Kjer ni bilo partizanskih edinic, je samo odvzemalo orožje odhajajoči italijanski vojski. Skoraj povsod na Primorskem in v Istri so predstavniki narodnoosvobodilnega gibanja vzpostavili stik z italijanskimi poveljstvi in od njih zahtevali, naj se italijanske enote pridružijo slovenski narodnoosvobodilni vojski v boju proti nemškemu okupatorju ali pa naj ji izročijo orožje, strelivo in opremo ter odidejo domov. Pogajanja so bila v številnih krajih: Trstu, Gorici, Tolminu, Kobaridu, na Vogrskem, Podragi itd.⁶

V Trstu so se na poveljstvu 23. armadnega korpusa slovenski in italijanski protifašisti zahtevali, naj italijanska vojska brani mesto pred nemško vojsko, naj iz skladišč izroči orožje ljudstvu, naj se organizirajo prostovoljske ljudske oborožene edinice. Vse omenjene ponudbe in zahteve je poveljnik armadnega korpusa zavrnil. V Gorici sta se najprej pogajala član pokrajinskega odbora OF za Primorsko Joža Vilfan in politkomisar Primorskega odreda Dušan Pirjevec. Poveljstvo italijanske divizije »Torino« v Gorici je privolilo v razgovore. To se je dogajalo 9. septembra. Pogovori niso bili uspešni, ker italijanski poveljniki niso želeli v boj proti nemški vojski. To so pokazali razgovori, ki jih je pokrajinski komite KPS za Primorsko imel na Vogrskem z visokimi italijanskimi oficirji. 10. septembra je del 2. bataljona Primorskega odreda prispel v Gorico, po navodilih Aleša Beblerja. Oddelek je nemoteno sodeloval v ljudskih demonstracijah in se še naprej pogajal s kvestorjem. Le-ta je bil že odredil izpustitev zapornikov. Pogajanja so se seveda nadaljevala s poveljstvom divizije »Torino«. 10. septembra se je v italijanski vojski začel popoln razkroj. Večina vojske se je iz Gorice in goriške okolice že pomaknila globlje v Furlanijo in Italijo. Prav tako so se trume italijanskih vojakov umaknile iz Benečije in drugih predelov Furlanije. Med tem je nemška vojska 11. septembra že prišla v Videm, prav tako je že zasedla Trst.

Ker je bilo na vsem Primorskem ob kapitulaciji zelo malo enot in skupin narodnoosvobodilne vojske, Italija pa zelo blizu, so seveda razorožili manj italijanskih vojakov kot na primer na Dolenjskem. Prebivalstvo, kurirji, aktivisti OF so uspeli razorožiti le manjše oddelke. Kljub vsem navedenim postavkam pa so le zaplenili okrog 1000 lahkih in težkih strojníc, 30 topov, 500 minometov, 220 avtomobilov, 6 oklepnih avtomobilov, 4 lahke tanke in velike količine lahkega pehotnega orožja. To dejstvo je moralo 12. septembra priznati nemško poveljstvo, ki v svojem dnevnem poročilu beleži: »Zaradi pomanjkanja naših sil ni mogoče preprečiti, da ne bi v Gorici, Trstu in na Reki številno orožje padlo v roke upornikom«. Z zaplenjenim orožjem se je oborožilo staro in mlado. V nekaj dneh je nastalo več kot trideset novih partizanskih bataljonov, med njimi tudi italijanski garibaldinski.⁷

Po razorožitvi in umiku italijanske vojske je na Primorskem in v Istri nastalo obsežno svobodno ozemlje. Oddelki nemške vojske (predvsem 71. divizija), ki so bili prisotni na ozemlju, niso imeli lahkega dela, saj so dobili nalogo, da čimprej zasedejo večje kraje in obalo, da razorožijo prisotno italijansko vojsko. 10. septembra so nemški vojaki neovirano prodrli do Trsta in ga popolnoma zasedli naslednjega dne. 11. septembra so zasedli Tržič in Videm. Priti v Gorico je bilo precej težje, isto velja za Pulj in Reko. Reko so zasedli šele 14. septembra.

Sredi vseljudske vstaje se je 11. septembra v šoli na Vogrskem ustanovil Narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo. Naloga novega pomembnega organizma je bila, »da bi pod vodstvom izvršnega odbora Osvobodilne fronte prevzel odgovornost za urejanje vseh vprašanj narodnoosvobodilnega boja primorskega ljudstva in za utrjevanje narodne oblasti«. Zamisel o ustanovitvi tega najvišjega organa vseljudske vstaje in njegovo ime vsebujejo že navodila, ki jih je 31. decembra 1942

⁶ Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967, 154–155 (odslej Ferenc).

⁷ Narodnoosvobodilna vojna. 514.

dal Edvard Kardelj pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko. Takoj po kapitulaciji Italije je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem začelo uresničevati omenjena navodila. Narodnoosvobodilni svet je ob svoji ustanovitvi štel 21 članov, čez deset dni pa se je po navodilih IOOF razširil še s sedmimi člani. Njegov predsednik je postal Joža Vilfan, podpredsednik France Bevk, tajnik Aleš Bebler. V svetu sta bila dva predstavnika Italijanov ter pet predstavnikov Trsta. V kratkem je svet izdal celo vrsto važnih odlokov: odlok o mobilizaciji (11. 9.), odlok o volitvah občinskih narodnoosvobodilnih odborov (15. 9.), odlok o ustanovitvi okrožnih narodnoosvobodilnih odborov (15. 9.). Največ odlokov je Narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo sprejel na svojih sejah 21. in 22. septembra 1943. To njegovo zakonodajno dejavnost je prekinila sovražnikova ofenziva, ki se je začela čez nekaj dni.⁸

Ko je iz poročila Aleša Beblerja ugotovil, da se je narodnoosvobodilni boj na Primorskem in v slovenski Istri razvil v mogočno vseljusko vstajo, je vrhovni plenum Osvobodilne fronte na svojem zasedanju 16. septembra 1943 sprejel sklep o priključitvi Slovenskega primorja k združeni Sloveniji. Objavil ga je v posebnem razglasu, ki pravi:

»1. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda ter proglašja priključitev Slovenskega primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji.

2. Italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju je zajamčena avtonomija. O izvedbi avtonomije bodo razpravljali pooblaščenči zastopniki slovenskega in italijanskega primorskega prebivalstva, kakor hitro bodo dovoljevale razmere.«⁹

Razorožitev italijanske vojske, prihod prostovoljcev v narodnoosvobodilne oddelke in splošna mobilizacija so omogočili ustanovitev številnih novih partizanskih bataljonov. Nastalo jih je okrog 30, med temi nekaj italijanskih. V južnem delu Primorske in Istre so na novo nastale enote: Snežniška ali Brkinska, Istrska in Tržaška brigada so se vključile v 14. divizijo. Nekatere izmed navedenih enot so obstajale le kratek čas. V Vipavski dolini, ki je postala središče osvobojenega ozemlja, sta se oba bataljona Primorskega odreda tako okreplila, da so iz vsakega ustanovili odred: Južnoprimerški in Severnoprimerški. Bataljona sta se razvila v odreda med boji na goriški fronti. Manjši partizanski oddelki so nastali po drugih krajih Vipavske doline. Na Krasu so se iz jeder kurirskih postaj razvile čete, ki so kmalu narasle v Kraški bataljon. Omenjeni se je nadalje razvil v tri. Na Idrijskem je nastal Idrijski odred s štirimi bataljoni. Na Tolminskem je najprej nastal bataljon »Simona Kosa«, iz njega pa še trije bataljoni. Še živahnejši je bil razvoj enot na desnem bregu Soče, v Goriških Brdih, Beneški Sloveniji, Reziji in na Kobariškem. V Benečiji je nastalo več manjših čet, v zgornjem Posočju bataljon »Andreje Manfrede«, v Brdih so se razvili trije bataljoni, ki so se združili v Zapadnoprimerški odred. V odredu je bilo več kot tisoč borcev. Slovenski in drugi interniranci ter vojni ujetniki, ki so trumoma prihajali na osvobojeno ozemlje so se vključili v skoraj vse enote. S tem so prispevali veliko pomoč, saj je na Primorskem primanjkovalo vojaških in političnih kadrov, ki jih je bilo precej med bivšimi interniranci in zaporniki.

Kot sad dotedanje politične dejavnosti slovenskih in italijanskih komunistov med italijanskim delavstvom, zlasti v Trstu in Trziču, so nastale tudi italijanske partizanske enote. Tako množičnega odhoda Italijanov v partizanske enote kot na tem področju, ni doživljala nobena italijanska pokrajina zahodno od Tilmenta (Tagliamento). Tržaška brigada je nastala iz italijanskih in slovenskih delavcev iz Trsta in Milj. V partizane je odšlo tudi 600 do 700 italijanskih delavcev iz Trziča in okolice.

⁸ Slovensko primorje in Istra, Beograd 1953, 378 (odslej Slovensko primorje in Istra).

⁹ Proglas vrhovnega plenuma OF z dne 16. septembra 1943, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 7, borbe v Sloveniji september-oktober 1943. Ljubljana 1961.

Preko Doberdoba in Dola so sodelovali v bojih na južnem sektorju t. i. »goriške fronte«. Bili so porazdeljeni v treh bataljonih. Precej italijanskih partizanov se je zbralo v Brdih v bataljonu »Garibaldi«. V okolici Fojde se je izoblikoval bataljon »Friuli«, na področju Čedadada pa bataljona »Pisacane« in »Mazzini«. Slovenske in italijanske edinice so takrat enotno nastopale.

Osrednje vodstvo osvobodilnega gibanja v Sloveniji se je zavedalo, da komaj ustanovljeni štab Primorske operativne cone ne more biti popolnoma kos položaju na zelo obsežnem področju Primorske in Istre. Tako je bil 18. septembra 1943 ustanovljen operativni štab glavnega štaba NOV in POS za zapadno Slovenijo: komandant Lado Ambrožič, politični komisar Dušan Kveder. Z njima je prišel 23. septembra na sedež štaba Primorske operativne cone tudi takratni sekretar centralnega komiteja KPS Franc Leskošek, da bi vse nujne politične ukrepe sprejemali brez odlašanja. Vse to nam potrjuje pomen vseljidske vstaje na Primorskem in v slovenski Istri v septembru 1943.¹⁰

V Slovenskem primorju in slovenski Istri je imela obramba osvobojenega ozemlja deloma svoj značaj; do strnjenege zavarovanja je prišlo pri Gorici, kjer je nastala t. i. »goriška fronta«, ki je onemogočala, da bi sovražnik vdrl v srce osvobojenega ozemlja v Vipavsko dolino. Začetek goriške fronte ni imel obrambnega značaja, temveč ofenzivno željo: osvoboditi Gorico. 11. septembra sta oba bataljona Primorskega odreda dobila nalogo, naj napadeta Gorico. Napad je bil le deloma uspešen. Ko so 12. septembra v Gorico vdrele enote 71. nemške divizije, so partizani obdržali položaja na robu mesta. Do 14. septembra so nemške edinice še nekoliko napredovale. Slovenski in italijanski bataljoni so se tako utrdili na vzhodnem robu goriškega predmestja ter vzpostavili bojno črto, ki je dobila ime »goriška fronta«. Bojna črta je tekla v obliki treh četrtin kroga: od Goriških Brd čez Sabotin, Sveto goro, Sv. Gabrijel, Sv. Katarino, Panovec, Kostanjevico, Ajševico, Sv. Marka, Vrtojbo, Miren do izliva Vipave v Sočo pri Sovodnjah. Bojna črta je bila dolga več kot 25 kilometrov. Goriška fronta je trajala toliko časa, dokler sovražnik ni mogel zbrati dovolj sil, da jo je popolnoma prebil. Za NOB pa je bila fronta toliko časa upravičena, dokler so bile resnične možnosti, da lahko partizanska vojska na tak način uspešno brani osvobojeno ozemlje.

Štab Primorske operativne cone v tako kratkem času ni mogel organizirati in voditi vseh nastalih enot. Temeljitejše preureditve partizanske narodnoosvobodilne vojske so se lotili po 23. septembru, po prihodu operativnega štaba glavnega štaba NOV in POS za zapadno Slovenijo. Takrat so sklenili, da bodo ustanovili šest novih brigad. Nova porazdelitev borcev: na goriški fronti »Goriška brigada« iz Severnoprimskega in Južnoprimskega odreda, »Gregorčičeva« iz bataljonov v Vipavski dolini, »Kosovelova« iz bataljonov na Krasu, »Vojkova« ali »Idrijska« iz enot Idrijskega odreda, »Soška« iz Zapadnoprimskega odreda, »Tržaška« iz italijansko govorečih Tržačanov in Tržičanov, ki so se sami sebe nazivali »Brigata Proletaria«. Nadaljnje ukrepe pa je že onemogočila nemška ofenziva.¹¹

Zjutraj 25. septembra 1943 so se v štabu novo ustanovljene Kosovelove brigade v Gabrovici na Krasu zbrali novi poveljniki in komisarji bataljonov in osrednji komandni kader. Že okoli 9. ure dopoldne so začele prihajati vesti o prodiranju močnih nemških sil. Kmalu nato je bilo jasno, da so nemške enote sprožile veliko ofenzivo. Glede na položaj je komandant brigade Ivan Turšič-Iztok izdal naslednje ukaze: izogniti se direktnim spopadam s premočnim sovražnikom, prebiti se v sovražnikovo zaledje, bataljoni se ne smejo razpršiti. Ob koncu je komandant Iztok vzkliknil: »Dobro se držite; Kosovelova mora biti prva v Trstu.« Prva faza nemške ofenzive na Primorskem se je končala 30. septembra, nemške enote so se premaknile proti Brkinom in Istri. Hkrati z razvojem ofenzive so tekale priprave za ustanovitev in

¹⁰ Narodnoosvobodilna vojna, 547–549; Ferenc, 234–243.

¹¹ Narodnoosvobodilna vojna, 554–556; Ferenc, 288–298.

organiziranje nove nemške okupatorske oblasti. 29. septembra je začela veljati odredba o ustanovitvi operacijske cone Jadransko Primorje.¹²

Širok val ljudske vstaje je bil za nemško poveljstvo presenečenje, ki je imelo strateški pomen. Kljub vsem poizkusom nemški okupator niti do konca vojne ni uspel povsem zamenjati italijanske okupacije s svojo, niti ni mogel uničiti svobodnih ozemelj in oblast OF na njih. S tega stališča je bila kapitulacija Italije začetek dokončnega osvobajanja slovenskega etničnega ozemlja. V severovzhodni Italiji se je istočasno vse bolj krepilo močno protifašistično gibanje. Medsebojno sodelovanje slovenskega in italijanskega gibanja je postajalo vse tesneje.

Slovensko primorje je bilo razdeljeno takrat na devet okrožij (goriško, ajdovsko, kraško, pivško, brkinsko-istrsko, briško, idrijsko, tolminsko in tržaško). Ker so se nekatera združena okrožja kasneje osamosvojila, je bilo v Slovenskem primorju in Istri (slovenski del) nato vsega skupaj trinajst okrožij.

Za čas nemške ofenzive na Primorskem, v Brkinih in v Istri je treba omeniti Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943, ki je izpričal veliko enotnost narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem. V jugoslovanskem merilu je bilo seveda najpomembnejše drugo zasedanje AVNOJ, za katerega so delegate zbrali v Kočevju. Za Primorsko je bilo važno dejstvo, da so na zasedanju potrdili odlök vrhovnega plenuma OF z dne 16. septembra o priključitvi Slovenskega primorja k združeni Sloveniji in novi Jugoslaviji. S tem je bila glavna naloga Narodnoosvobodilnega sveta za primorsko Slovenijo izpolnjena. Zato je svet 13. januarja 1944 predlagal IO OF, naj ga ukine. Tako je po 15. januarju 1944 obstajal en sam vrhovni organ OF, saj je OF poveril vse posle in vodstvo narodnoosvobodilnih odborov pokrajinskemu odboru OF za Slovensko primorje (PO OF).¹³

Delovanje v sklopu OF (politične in množične organizacije)

Nemška ofenziva je za nekaj časa razrahljala vezi Trsta z zaledjem. Te vezi je bilo treba okrepiti. Zadnji sestanek mestnega odbora OF je bil kot omenjeno 9. septembra 1943 v ulici Tarabocchia pri Gašperšiču. Naslednjega dne je tov. Babič že bil v Komnu, na poti na sedež pokrajinskega komiteja. Iz Trsta je odšel preko Repna. Zapuščal je Trst po več kot petih mesecih naporega dela — kot je zapisal v svoji knjigi Primorska ni klonila.¹⁴

Dober mesec po omenjenem sestanku je Franc Lipovec-Tine sporočil, da se je na zanesljivi javki pri Morotu v vasi Korošci nad Miljami javil Franc Špacapan-Črt, ki je prišel po navodilih Branka Babiča. Najpreje je Črt navezal stike z Danilom Pilatom. Ta je tov. Špacapana seznanil z nekaterimi aktivisti: s Slavkom Kjudrom, Lojzetom Harejem, Lojzetom Hrovatinom, Fedoro Hrvatino in Jožetom Cesarjem. V kratkem sta se zvrstila dva širša sestanka v gostilni Jadran pri Sv. Jakobu v Trstu. Črt je dal navodila za delo in najavil prihod vodilnih aktivistov v Trst: Franca Segulina, Antona Veluščka in Ivka Pustiška. Vsemu temu je sledil še ožji partijski sestanek v delavnici Justa Blažine v ulici San Maurizio.¹⁵

Franc Segulin-Boro Kladivar (tudi Maksim) je prišel v Trst v drugi polovici novembra 1943. Kmalu po njegovem prihodu se je osnoval okrožni odbor OF za Trst. V tržaško okrožje so tedaj spadali: Trst z bližnjo okolico, Milje in Tržič (Monfalcone). Tajnik okrožja je bil Franc Segulin-Boro; člani okrožnega odbora pa so bili: Henrik (Riko) Ukmar-Normin, Jože Mihelčič, Zorko Lah-Kolja, Josip Mezgec-Jurij, Viktor Kjuder-Slavko, Danilo Pilat-Tone, Jože Ferfolja-Miloš. Iz navedenih imen je razvidno, da so novi okrožni odbor OF sestavljali bivši člani prvega mestnega odbora OF za Trst in člani t. i. skupine bivšega Narodnega sveta. Najverjetneje je bil odbor sestavljen na seji 30. novembra 1943. Položaj v Trstu je bil težak, delo je

¹² Radoslav Isaković: Kosovelova brigada, Ljubljana 1973, 38—39.

¹³ Narodnoosvobodilna vojna, 556—562.

¹⁴ Branko Babič: Primorska ni klonila, Koper 1982, 92—96.

¹⁵ NSKT, OZ, fond NOB, izjava Danila Pilata, fasc. NOB 7 a, mapa P/2.

zahtevalo sposobne aktiviste. Borove izkušnje iz predvojnega ilegalnega dela so bile odločilne, da ga je politično vodstvo Primorske poslalo v Trst na vodilno mesto. Malo prej je bil verjetno (24. 11.) postavljen že okrožni komite KPS, ki je bil potrjen na partijskem sestanku pri Kapuceri pri Sv. Ivanu v začetku leta 1944: Franc Segulin (sekretar), Josip Mezgec, Josip Medved, Henrik Ukmar, Viktor Kjuder, Danilo Pilat. Narodnoosvobodilno gibanje si je tako zopet postavilo čvrste osrednje politično organizacijske organe v Trstu. Poleg njih se je razvila cela vrsta rajonskih in terenskih odborov v vseh predelih mesta in predmestja.¹⁶

Organizacija OF se je od oktobra 1943 do februarja 1944 pospešeno razvijala. Mesto je bilo razdeljeno na področja — rajone: Barkovlje, Rojan—Greta—Škorklja, Sv. Ivan, Sv. Jakob, Katinara—Lonjer; Rocol, Škedenj, center mesta. Center mesta je imel mestni odbor OF, vsa ostala področja pa rajonske odbore. Znotraj rajonskih odborov pa so nastali še terenski odbori ali skupine. Ponekod so se formirale še gospodarske komisije pri rajonskih odborih. Razen sej članov posameznih odborov so se vršile tudi posebej seje aktivistov in somišljenikov Osvobodilne fronte.¹⁷

Naj navedem nekaj primerov iz tistega obdobja iz delovanja rajonskih odborov OF. 1.) Novembra 1943 se je prenovil rajonski odbor OF za Sv. Jakob: Viktor Kjuder, Lojzka Čebohin, Gigi Harej, Danilo Pilat, Valerija Kocjančič. Na področju rajona pa je delovalo konec leta 1943 okrog 18 terenskih odborov OF. 2.) Ustanovni sestanek rajonskega odbora za Rojan je bil septembra 1943 na domu Rudija Košute v ulici Udine. Prisotni so bili: Henrik Ukmar, Mirko Kosmina, Drago Švara, Rudolf Ukmar, Ubald Vrabc, Mario Zafred, Rudolf Mahnič in Rudolf Košuta. Tajnik je bil Henrik Ukmar-Normin. Decembra 1943 mu je sledil na tajniškem mestu Ivan Strgar-Janko. Novembra je bil v stanovanju Draga Curka ožji sestanek: Mara in Drago Curk, Ubald Vrabc, Marksimitjan Terčon, Josip Faganel, Alojz Nemeč, Anton Hreščak in Ivan Novak. Rajonsko področje je bilo obsežno, saj je vsebovalo: Rojan, Greto, Škorkljo, Trstenik, Piščance. Na omenjenem območju je v kratkem nastalo okrog 10 terenskih odborov. V terenskem odboru OF za Trstenik je deloval tovariš Rebec-Vrh, ki se je kot poslanec udeležil zбора slovenskih odposlancev v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943. 3.) Področje Barkovelj je bilo razdeljeno na pet terenskih odborov: prvi teren je bil na Mandriji (tajnik Peter Gregorič), drugi pri Gašperetih (tajnik Jakob Prašelj), tretji pri Bajerdinu (tajnik Franc Matjašič), četrti pri Cjakih (tajnik Anton Pertot), peti v Judovcu (tajnik Ivan Pertot).¹⁸

Znotraj posameznih odborov (okrožnih in rajonskih, včasih tudi v terenskih) so bile porazdeljene funkcije, ki so v glavnem bile: tajnik, vojaški referent, gospodarski referent, predstavnik masovnih organizacij (ZSM, SPZZ).

Podobne ugotovitve veljajo tudi za organizacijo KPS. Celice so bile manj številne. Bile so sestavljene iz preizkušenih komunistov in agilnih aktivistov OF. Imele so manj članov ter so delovale še bolj konspirativno. Pri Sv. Jakobu je deloval komite KPS, ki je imel na svojem področju 8 partijskih celic. Komite so sestavljali: Danilo Pilat, Gigi Harej, Josip Medved, Viktor Kjuder, Valerija Kocjančič.¹⁹

Podobno porazdelitev so imeli še ostali predeli Trsta. Število aktivnih partijskih celic je bilo seveda različno od okraja (rajona) do okraja.

Slovenska protifašistična ženska zveza (SPZZ)

Vloga ženske v sklopu OF je bila že od vsega začetka velika. Sprva so ženske delovale v odborih OF. Kmalu pa se je pojavila nuja po posebni ženski organizaciji. Aprila 1943 je na pobudo POOF nastal pokrajinski iniciativni odbor SPZZ. Njena

¹⁶ Trieste nella lotta, 53—54; NSKT, OZ, fond NOB, izjava Danila Pilata, fasc. NOB 7 a, mapa P/2.

¹⁷ Slovensko primorje in Istra, 459.

¹⁸ Milan Pahor: Sv. Jakob v narodnoosvobodilnem boju, zbornik Sv. Jakob (zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju), Trst 1980, 262 (odslej Sv. Jakob); Milan Pahor, Ivan Novak: O delovanju OF na področju Rojana, zbornik Rojan skozi čas, Trst 1978, 82—83; Jelka Gerbec, Spomini na NOB, zbornik Pri nas v Barkovljah je bilo tako, Trst 1982, 112—113.

¹⁹ Sv. Jakob, 265—266.

pobudnica je bila Zora Rupena-Katja. 1. junija 1943 začne izhajati »Slovenka«, glasilo PO SPZZ, 6. julija pa so bila razposlana navodila za ustanavljanje okrožnih, okrajnih in terenskih odborov SPZZ. Proti koncu zime 1943/44 so dobile žene še dve odgovorni nalogi: a) mobiliziranje in b) ustanavljanje slovenskih partizanskih šol ter tečajev slovenskega jezika. 2. februarja 1944 je bila na Štjaku 1. pokrajinska konferenca SPZZ. To je bil za ženske Slovenskega primorja pomemben dogodek, saj se je zbralo okrog 200 delegatk iz vseh predelov Primorske. 11. februarja 1944 je POOF izdal okrožnico, po kateri mora v vsakem okrožnem, okrajnem in terenskem odboru OF biti zastopnica SPZZ, ki jo predlaga organizacija SPZZ. S tem je dobila ženska organizacija popolnoma enakovredno mesto z ostalimi masovnimi organizacijami, ki so delovale v sklopu OF.²⁰

Posebno poglavje glede delovanja primorskih žensk zavzemajo tržaške ženske, ki so delovale v še posebno težkih pogojih. Seveda so se posameznice priključile narodnoosvobodilnemu gibanju že v letu 1941. Vendar je bil okrožni odbor postavljen konec leta 1943. Okrožni odbor SPZZ za Trst so sestavljale: Draga Tavčar-Nežica, Valerija Kocjančič-Špela, Marica Škabar-Urška (tudi Jera), Angela Udovič-Mica, Zora Ivančič-Marjana, Lojzka Čebihin-Grozdana, Darinka Piščanc-Slovenka. Tovarišice, ki so sestavljale odbor, so bile zadolžene za delo v posameznih rajonih Trsta.²¹

Organizacija SPZZ je v obravnavanem obdobju zaživela v petih rajonih Trsta. Na področju rajona Rojana je delovalo 8 terenskih odborov SPZZ, na področju rajona Sv. Jakoba pa 18.

Prej je bila navedena konferenca v Štjaku. Na omenjeno konferenco je iz Trsta šla delegacija osmih tovarišic: Valerija Kocjančič (vodja), Draga Tavčar, Darinka Piščanc, Lojzka Čebihin, Angela Udovič, Marija Kodrič, Pina Pertot, Vlada Šebek.²²

Organizacija ZSM in SKOJ

V Slovenskem primorju so nastali prvi terenski odbori Zveze slovenske mladine (ZSM) in prvi aktivni Zveze komunistične mladine (ZKM ali SKOJ) pozimi 1942/43. Meseca marca 1943 je bilo ustanovljeno tričlansko poverjeništvo Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovensko primorje, ki se je pozneje preimenovalo v Oblastni komite SKOJ. Avgusta 1943 pa je bil sestavljen Pokrajinski iniciativni odbor ZSM. Struktura tedanjih organizacij je predvidevala, da se članstvo SKOJ združuje v aktivne pod vodstvom sekretarja, a članstvo ZSM v terenske odbore pod vodstvom predsednika. Aktivne oziroma odbore so vodili okrajni (rajonski) komiteji oziroma odbori, višje vodstvo pa so predstavljali okrožni komiteji in oblastni komite oziroma okrožni odbori in pokrajinski odbor.²³

V Trstu se je mladinska organizacija na takih temeljih izoblikovala nekoliko kasneje kot v drugih okrožjih. Poverjeništvo PK SKOJ je poslalo v mesto skupino izkušenih mladincev, ki so novembra 1943 ustanovili okrožni komite SKOJ in okrožni odbor ZSM. Temelje so poleg drugih postavljale tovarišice Zora Grmek, Vlada Šebek, Rezi Tomšič. 20. novembra 1943 je bil ustanovljen okrožni odbor ZSM, od katerega je bilo konec januarja 1944 odvisnih devet rajonskih odborov ter okrog štirideset terenskih na področjih Trsta.²⁴

Januarja 1944 je prišel v Trst Davorin Cek-Danilo, član pokrajinskega poverjenišva. 30. januarja 1944 je bila organizirana okrožna mladinska konferenca, ki se je vršila na Kolonkovcu v predmestju Trsta. Konferenci je prisostvovalo okrog 90 mladink in mladincev. Mladinsko delovanje sta že učinkovito vodila okrožni komite SKOJ in okrožni odbor ZSM. V sklopu SKOJ je tedaj delovalo 6 rajonskih komitejev (center, Sv. Jakob, Sv. Ivan, Katinara, Kolonkovec, Škedenj) in 32 aktivov.²⁵

²⁰ Slovensko primorje in Istra, 482–483.

²¹ Slovensko primorje in Istra, 484; NSKT, OZ, fond NOB, izjavi Lojzke Čebihin in Rezi Tomšič.

²² Sv. Jakob 268.

²³ Milica Kacin: Tržaška mladina v narodnoosvobodilnem boju, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, 1960, štev. 2, 146 (odslej Milica Kacin).

²⁴ Trieste nella lotta, 53.

²⁵ Trieste nella lotta, 55; Milica Kacin, 147; NSKT, OZ, fond NOB, izjavi Rezi Tomšič.

Konec 1943 in v začetku 1944 so okrožni odbor ZSM za Trst sestavljali: Zora Grmek, Vlada Šebek, Rezi Tomšič, Dušan Kodrič, Božena Kodrič, Miran Blažina. Mladinsko organizacijo je v tistem obdobju vodila Vlada Šebek-Morana. Mestni odbor ZSM so tvorili: Igor Dekleva (predsednik), Ervin Lah, Ivica Kogoj, Gabrijela Družina, Neva Rožanc. Rajonski odbor ZSM za Sv. Jakob pa: Marija Suša, Vilma Smotlak, Neva Lah, Ema Kerševan, Sandi Blažina.²⁶

Delavska enotnost — Unità operaia

Delovanje OF je že samo posebi imelo pozitiven vpliv na italijanske protifašiste, zlasti na delavski razred. Samo pri taki ugotovitvi pa seveda ni bilo mogoče obstati. KPS in OF sta se zavedali, da je za uspešen boj proti nacifašizmu potrebno ustvariti enotno fronto z italijanskimi protifašisti; predvsem pa mobilizirati tržaški delavski razred v enotno fronto boja proti nacifašizmu. Če je OF vodila boj za narodno osvoboditev Slovencev, je istočasno vodila boj za nove, naprednejše odnose v družbi s perspektivo razvoja v socializem. Vse to prikazati tržaškim delavcem in jih pridobiti za revolucionaren protifašističen boj je bila ena izmed osnovnih nalog KPS in OF v Trstu. In to prav v Trstu ni bila lahka naloga glede na posebne razmere: delovanje in programa OF, narodno vprašanje ipd. Ze drugod po Slovenskem se je OF posluževala posebnih organizacijskih oblik v tovarnah z ustanavljanjem odborov Delavske enotnosti (DE). Podobno se je začelo v Trstu, seveda z bistveno razliko, da je bilo treba pritegniti italijanski del tržaškega delavstva. Osnovana je bila tako organizacija Delavske enotnosti (DE) — Comitato dell'Unità operaia (UO). Posvetila naj bi se predvsem politični vzgoji množic, mobilizaciji za partizane, sabotažam na delovnih mestih.²⁷

V obdobju pred kapitulacijo Italije so v Trstu le zametki DE. Na začetku so se imenovali odbori Bratstva — Fratellanza oziroma Bratstva in enotnosti (Fratellanza e Unità operaia). Prvi odbori so začeli nastajati od decembra 1942 dalje. Prvi odbori DE so začeli delovati za delavce iz ladjedelnice Sv. Marka, Lloydovega arzenala, tovarne strojev Sv. Andreja, železarne ILVA. Tajnik prvih odborov DE je bil Franc Mezgec, njegov glavni pomočnik pa Franc Lipovec-Tine.²⁸

Čeprav je bila začetna organizacija DE in njena dejavnost precej skromna, je bila že njena ustanovitev izrednega političnega pomena. Tržaški delavci so našli skupni jezik ne glede na narodno pripadnost. Izoblikovali so svojo množično organizacijo, ki je v zaključnem obdobju NOB v Trstu odigrala pomembno vlogo. O polnem razmahu odborov Delavske enotnosti lahko govorimo šele poleti 1944.

Tehnike

Razpad Italije pomeni prelomnico v razvoju ciklostilnih tehnik na Primorskem. Ljudska vstaja, ki je zajela celo področje, je dala pobudo za ustanovitev novih in in novih tehnik. Ljudska oblast, ki se je razvijala in neizprosno boj proti nacifašizmu sta terjala množico ilegalnega tiska. Nadčloveški napor, velika predanost ter hrabrost in iznajdljivost so bile lastnosti vsakega pionirja primorskih tehnik.

V obravnavanem obdobju (september—december 1943) deluje v Trstu ciklostilna tehnika na področju Rojana. Poleg tega pa nastane še okrožna tehnika za Trst.

Nova tehnika nastane v pekarni Marija Zafreda v ulici Udine 29. Delali so po navodilih Henrika Ukmarja-Normina, tajnika OF za področje Rojana (okraj). S tiskom so pričeli septembra 1943. Tehnika je delovala približno štiri mesece, do začetka 1944. Tiskal je bančni uradnik Franc Kralj, ki je tudi popravljaj ciklostil. Pisali in razmnoževali pa so Henrik in Rudolf Ukmar, Karel Švara, Ivan Strgar, Mario Zafred. Tiskali so ponoči pred prihodom pekovskih pomočnikov. Ciklostil so

²⁶ Zapisnik sestanka bivših mladinskih aktivistov OF v prostorih Odseka za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, 2. aprila 1980, sestavil Milan Pahor.

²⁷ Milan Pahor: Narodnoosvobodilni boj na Tržaškem 1941—1945, zbornik 10. Koroških kulturnih dni, Celovec 1979, 85.

²⁸ NSKT, OZ, fond NOB, fasc. NOB 2. mapa Delavska enotnost.

imeli v prostoru, kjer je bila krušna peč. Če se je nekdo nenadoma približal, so lahko ciklostil skrili pod peč. Pri Zafredu je bilo tudi okrajno skladišče. Čeprav so v gornjih nadstropjih hiše stanovali nemški oficirji, niso nikdar zasumili, kaj se dogaja v spodnjih prostorih.²⁹

15. oktobra 1943 je Franc Segulin-Boro iz okrožnega komiteja KPS Brkini-slovenska Istra (kmalu za tem pride v Trst) sporočil pokrajinskemu komiteju KPS, da je njihovo tehniko Snežnik zapustil njen dotedanji vodja Lado Trobevšek-Jodi (Istran), da bi za okrožje Trst organiziral novo tehniko, kot so mu naročili iz pokrajinskega komiteja. Vsekakor Trobevšek zaradi bolezni ni mogel takoj v Trst. Nadalje je bilo Jodiju naročeno, da bo glavni tehnik za okrožje Trst, kjer bo moral voditi organizacijo vseh tehničnih točk. Okrožna tehnika je bila formalno ustanovljena decembra 1943. Praktično pa je začela delovati 17. februarja 1944 in sicer pri Domju, v hiši znanega aktivista Josipa Šturmana-Slavka. Bunker za tehniko je zgradil zidar in aktivist Mirko Hrvatič-Skok. Dejansko je bila hiša v tržaški občini, ker je stala na levi strani ceste proti Logu. Staro ledinsko ime za tisti predel je Trnje. Na tistem mestu je tehnika Morje delovala od 17. februarja do 14. maja 1944, ko so se morali preseliti na drugo mesto.³⁰

Šolstvo in tečaji slovenskega jezika

Razen Barkovelj (konec 1943) se povsod drugod tečaji začnejo odvijati šele od februarja 1944 dalje, ko prispe v Trst Mara Samsa, pokrajinska nadzornica za tečaje. V sklopu narodnoosvobodilnega boja so bili uvedeni organizirani tečaji in seveda šolski pouk za otroke, kar velja za celotno Primorsko in za Trst. Sredi boja se vršijo tečaji v materinem jeziku, ki ga je hotel fašizem iztrebiti. Vse to se je dogajalo tudi v okupiranem Trstu. To je velikega pomena, saj je povojno slovensko šolstvo zraslo prav na temeljih partizanske šole.

Da bi organizirali slovenski pouk v mestu, je bila poslana v Trst Mara Samsa, pokrajinska nadzornica za večerne tečaje. Samsova je dospela v mesto 25. februarja 1944. Organizacijski sestanek pa je bil izveden že 28. februarja v ulici Rismondo 4 v stanovanju učiteljice Duše Kosminove. Iz zapisnika sestanka, ki se je ohranil, je razvidno, da so bili prisotni: začasni okrožni referent za prosveto Josip Mezgec-Franc, učitelj Saša Dominko, profesor matematike Janez Malnarič-Črt, pravnik Ivko Pustišek-Imro, učitelj Franc Sancin-Andrej, učiteljica Duša Kosminova, Mara Samsa ter dvoje mladih učiteljic Slava in Saša. Na dnevnem redu je bilo več točk, med temi organizacija šolstva in večerni tečaji v Trstu (učenci, program, pouk, učne knjige). Odločili so se, da se ustanovi okrožni prosvetni svet ter toliko okrajnih (rajskih) roditeljskih svetov, kolikor je okrajev v tržaškem okrožju.³¹

Zaključne misli

1. Prvo leto narodnoosvobodilnega boja na Primorskem (od poletja 1941 do pomladi 1942) pomeni vzpostavitev stikov med vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani oziroma njegovimi aktivisti (brata Kovačič za Tržaško) in domačimi protifašisti ter nastanek prvih žarišč narodnoosvobodilnega gibanja.

2. Drugo obdobje boja (od srede aprila do decembra 1942) pomeni vztrajno delo prvih aktivistov OF: za vključevanje primorskega ljudstva v OF in povezovanje posameznih žarišč v celoto.

3. Čas od partijske konference 4. in 5. decembra 1942 do kapitulacije Italije septembra 1943 pomeni zajetje pridobljenih simpatij ljudstva v trdno postavljeno mrežo organizacij OF.

²⁹ Milan Pahor: O tisku v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945, zbornik Boj za svobodo, Trst 1975, 60–61 (odslej Boj za svobodo).

³⁰ Boj za svobodo, 62–63; Jože Kralj: Partizanske tiskarne na Slovenskem, Primorske tiskarne, Ljubljana 1973, 38; Jože Kralj, Partizanske ciklostilne tehnike v Slovenskem primorju, Ljubljana 1981, 78.

³¹ Drago Pahor: Prispevki k zgodovini obnove slovenskega šolstva na Primorskem 1943–1945, Trst 1974, 61

4. Obdobje od 8. septembra 1943 do začetka leta 1944 pa pomeni nezadržno vsestransko rast vseh organizacij v sklopu OF ter začetek oblikovanja dokončne ljudske oblasti.

Riassunto

ALCUNI ACCENNI SULLA LOTTA DI LIBERAZIONE NAZIONALE A TRIESTE NEL PERIODO SETTEMBRE—DICEMBRE 1943

Milan Pahor

L'8 settembre 1943 è una data fondamentale per il movimento di liberazione nazionale sloveno. Tutto il Litorale sloveno (Slovensko primorje) insorge e diventa libero praticamente tutto il territorio, salvo le principali città. L'offensiva tedesca (settembre—ottobre) frena per un momento la crescita del movimento di liberazione nazionale sloveno, però non è più in grado di arrestarlo. Si consolida inoltre la collaborazione tra la Osvobodilna Fronta — Fronte di liberazione nazionale sloveno e la Resistenza italiana, che si sviluppa dopo l'8 settembre. Nella città di Trieste prendono corpo varie organizzazioni che operano all'interno dell'OF. Si pongono le basi definitive che porteranno alla liberazione nel maggio del 1945. Infatti il popolo dà un suo nome al famoso settembre 1943, lo intitola »prva svoboda — la prima libertà«.

Arhivsko društvo Slovenije in arhivi Slovenije izdajajo glasilo
ARHIVI.

ARHIVI izhajajo od leta 1978 in prinašajo razprave in članke s področja arhivistike in zgodovine institucij, seznanjajo z arhivskim gradivom in ga objavljajo, poročajo o delu arhivskih organizacij in Arhivskega društva Slovenije ter podajajo bibliografijo s področja arhivistike.

Revijo ARHIVI lahko naročite na naslov: Arhivsko društvo Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1.

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že od leta 1967. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Ob uvajanju bralne značke Karla Prušnika-Gašperja v naše šole naj posebej opozorimo na bibliografijo tega koroškega partizana in borca za pravice koroških Slovencev ter na bibliografijo prvih petnajstih letnikov VKP; obe bibliografiji je pripravila Marija Suhodolčan, izšli pa sta kot posebna številka VKP.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

POLOŽAJ KOROŠKIH SLOVENCEV IN NJEGOVI ZGODOVINSKI TEMELJI

Ralf Unkart — Gerold Glantschnig — Alfred Ogris: **Zur Lage der Slowenen in Kärnten**. Die slowenische Volksgruppe und die Wahlkreiseinteilung 1979 — eine Dokumentation. Redaktion: Univ. Doz. Dr. Alfred Ogris, Direktor des Kärntner Landesarchivs. Klagenfurt : Kärntner Landesarchiv, 1984. 432 strani. (Das Kärntner Landesarchiv; 11).

Knjiga je izšla sicer v vrsti zgodovinskih znanstvenih publikacij (delno gre za izdaje virov, delno za zgodovinske monografije), ki jih od 1970 naprej izdaja Koroški deželni arhiv, toda tokrat gre vendar v resnici za svojevrstno uradno publikacijo urada Koroške deželne vlade, ki jo je arhiv založil pač v svojstvu dela 5. oddelka (kultura) omenjenega urada. Ne gre namreč niti za izdajo »virov« v pravem smislu, niti za zgodovinsko monografijo. Ralf Unkart (vodja ustavne službe pri uradu koroške deželne vlade in namestnik direktorja tega urada) je ob predstavitvi knjige — pač v svojstvu njenega pglavitnega organizatorja — izrecno izjavil, da publikacija ne predstavlja nikakršne »Bele knjige« (pač: koroške deželne vlade); vzrok je pač v tem, da sta Valentin Einspieler in Josef Feldner v »Kärntner Weissbuch« v dveh delih (1980—1982) to kategorijo publikacije spravila preveč na slab glas. Pa vendar je treba reči, da je po svojem značaju knjiga vendarle najbližja temu, kar se **navadno** (ne pri obeh funkcionarjih Heimatdiensta!) razume pod pojmom »Bele knjige«. Gre namreč za objavo **dokumentacije** v zvezi z nastankom sedmojuljske zakonodaje leta 1976 in s spremembo volilnega reda na Koroškem 1979 in pritožbo KEL-a (Koroške enotne liste) na avstrijsko ustavno sodišče v zvezi s tem in z volitvami v deželni zbor 1979 — torej za dokumentacijo od 1971 do 1981 (z nekaterimi sestavinami v opombah, ki sežejo tudi še naprej, do 1983). Opis vsebine bo potrdil, da ne gre za »vire« v arhivskem smislu, marveč za besedila, ki so po svojem značaju najbližje publicistiki; vsebinska karaktéristika »bele knjige« pa je podana tudi z izrazitim »teznim« stališčem — obrambo stališč koroške deželne politike v spornih vprašanjih. Razlika od »bele knjige« je torej samo v tem, da **formalno** publikacija ni »uradna«, seveda res samo **formalno**, kot kaže že sestava avtorjev.

Na koncu knjige (str. 342) so sicer navedeni (in kratko predstavljeni) le trije avtorji — dr. jur. Ralf Unkart, dr. jur. Gerold Glantschnig (od 1976 zaposlen v ustavni službi urada pri koroški deželni vladi) in dr. in mag. phil. Alfred Ogris (od 1970 arhivar in od 1981 direktor Koroškega deželnega arhiva). Že v uvodu se zahvaljujejo ti trije avtorji (za vsa nepodpisana besedila »nosijo odgovornost skupaj«, str. 18) dr. Josefu Lausseggerju in dr. Aniti Plamenig za zbiranje podatkov v oddelkih za »deželno načrtovanje« in za »statistiko« urada koroške deželne vlade (zdi se, da gre pri tem predvsem za sodelovanje pri dokumentih, namenjenih ustavnemu sodišču 1980, str. 221—229 in 230—279, zlasti 275—279, morda pa tudi — iz opomb to ni jasno — str. 123—125 in 132—139), za dokumentacijo »pravice slovenske manjšine« je uporabljeno besedilo S. Korenjaka iz Kärntner Gemeindeblatt 2/1983, podatke o deželnozborskih volitvah na Koroškem 1945—1979 (str. 189—192) je prispeval arhivar koroškega deželnega arhiva dr. Wilhelm Wadl in prvi odgovor zoper pritožbo KEL-a je napisal direktor deželnega urada dr. Werner Lobenwein (str. 199 sl.). Poleg tega so v knjigi objavljena še štiri besedila s povsem drugačnim avtorstvom: v prvem delu poročilo o »pravnem položaju slovenske manjšine na Koroškem, primerjanem s pravnim položajem slovenske manjšine v Furlaniji — Julijski Benečiji« (147—182; odstavki, ki se nanašajo samo na slovensko manjšino v Italiji, so izpuščeni, tako da poročilo ni objavljeno v celoti), izdelano v letih 1979 do 1981 po povabilu kanclerja Bruna Kreiskega po nekaki »nepriustranski« komisiji, ki so jo sestavljali francoski univerzitetni profesor in strokovnjak za manjšinska vprašanja dr. Guy Héraud, avstrijski univerzitetni profesor in strokovnjak za mednarodno pravo dr. Franz Matscher in kot predstavnik slovenske manjšine dr. Franci Zwitter, poleg tega še izvleček iz poročila Jörgena Elklitta o volilni pravici in vprašanju parlamentarnega zastopstva nemške manjšine na Danskem (str. 183—186), v drugem delu pa pritožba KEL-a zoper volitve v koroški deželni zbor; katere avtor ni imenovan, zastopala sta jo mag. Filip Warasch in odvetniški zastopnik dr. Michael Graff, predložena 30. oktobra 1979 (str. 193—198), ter izvedensko mnenje honor. univ. prof. dr. Theodorja Veiterja o elaboratu urada koroške deželne vlade glede »razdelitve volilnih okrajev in slovenske narodnostne skupine«, izdelano na prošnjo KEL-a in predloženo s strani te organizacije avstrijskemu ustavnemu sodišču (str. 302—336). Našteta

štiri besedila se od besedil avtorjev urada koroške deželne vlade razlikujejo po svojih temeljnih stališčih in se od knjige nasploh ločijo kot poseben sestaven del. Poseben sestaven del pomeni poleg tega seveda tudi še razsodba avstrijskega ustavnega sodišča o veljavnosti volitev v koroški deželni zbor 1979 (str. 337—354). Ker vsa ta drugačna besedila znašajo v knjigi 99 strani, se zniža besedilo koroške avtorske skupine v knjigi na 333 strani.

Knjiga je po svojem značaju nekakšen dokumentacijski zbornik, v katerem so besedila z dokumentacijskim značajem od najstarejšega iz obdobja 1973/74 (Unkartovo predavanje o čl. 7 Avstrijske državne pogodbe) do razsodbe avstrijskega ustavnega sodišča z dne 5. oktobra 1981 razporejena po kronologiji svojega nastanka (to velja tudi še za različne odmeve te razsodbe, str. 356—368, ne pa za nekaj prispevkov, ki so bili napisani za knjigo posebej ter so razporejeni na različnih mestih, in seveda tudi ne za priloge iz zakonodaje, ki besedilu knjige slede na koncu, str. 379—412). Naravno so zunaj te razporeditve tudi začetno kazalo (5—11), seznam kratic (13—16) in predgovor s podatki o povodu za knjigo, njenem nastanku in avtorjih (ti podatki so nepopolni, str. 17—19) na začetku knjige; na njenem koncu pa izbrana bibliografija 1970—1983 (str. 413—418; poleg 109 bibliografskih postavk, ki pa se nanašajo na 119 knjig ali posameznih razprav, bi bilo seveda mogoče upoštevati še to ali ono, vendar je treba priznati, da izbor ni pristranski glede na stališče avtorjev publikacije, marveč da upošteva nemške in slovenske publikacije z njim nasprotnimi stališči v meri, ki je pri koroških nemških publikacijah v resnici nenavadna — žal pa se to ne izraža v besedilu knjige in njegovi odprtosti za takšna stališča) ter trije registri (prvi je »sistematični glavni register«, razporejen po problemih, 419—421; drugi abecedni seznam osebnih in krajevnih imen, 422—424, tretji abecedni stvarni register, 425—431), med katerimi sta posebej oba stvarna registra za uporabljanje knjige bistveno potrebna, ker je zaradi narave in ureditve zbornika ista snov obravnavana pogosto na zelo različnih mestih.

Pravo besedilo knjige (str. 25—378) je formalno razdeljeno v dva dela: prvi naj bi se nanašal na »razvoje in dejstva v času pred koroškimi deželnozborskimi volitvami 1979 in razsodbo ustavnega sodišča 1981« (str. 25—186), drugi na »Koroške deželnozborne volitve 1979: od osporavanja po KEL do razsodbe ustavnega sodišča« (str. 187—374), čemur sledi še kratka »Sklepna beseda« (str. 375—378), ki skuša (377 sl.) na enak način kot predgovor (18) že s samooceno dvigniti knjigo glede »podatkov in dejstev« nad vse prikaze, ki so »bili kadarkoli (**jemals!**) objavljeni glede aktualnih podatkov o slovenski narodni skupini na Koroškem«. Delitev knjige v oba dela sem imenoval le formalno, ker se v resnici v obeh pogosto ponavlja obravnavanje istih vprašanj in drugi sega celo bistveno dlje nazaj v zgodovino kot prvi. Glede na visoko mnenje avtorjev o rezultatu njihovega dela si pa vsekakor velja sedaj najprej ogledati vsebino knjige v njihovi razporeditvi gradiva!

Glantschnig (Od razsodbe o Gradiščanski do novele koroškega volilnega reda za deželni zbor 1979, 21—24) pojasnjuje obveznost razdelitve dežele v več volilnih okrajev pri deželnozborskih volitvah po razsodbi ustavnega sodišča v primeru Gradiščanske (1978) in uresničenje te razdelitve 18. maja 1979 s sklepom koroškega deželnega zbora. Pri posvetovanju o predlogu so v deželnem zboru zastopane stranke vsekakor hotele zavarovati medsebojno razmerje moči (23); izraženo je bilo mnenje, da bo predlagana sprememba realno pomenila zapostavljanje vsake politične skupine, ki bi hotela predstavljati slovensko narodno skupino (Guttenbrunner, 23), vendar je bila ocenjena drugačna rešitev za »skrajno nesorazmerno« (höchst unverhältnismässig), ker da je pristojen za »varovanje etnične eksistence« koroških Slovencev in za njihove predloge te vrste dunajski parlament, zaradi česar njihovo zastopstvo v koroškem deželnem zboru ni posebno pomembno.

Kot je posebej za knjigo napisan Glantschnigov prispevek, velja isto tudi za **Unkartov** prikaz razvoja »od člena 7 državne pogodbe 1955 do Zakona o narodnih skupinah 1976« (27—104; to je najboljšežnejši »avtorski« prispevek v knjigi, čeprav se na začetku, 27—47, in pri prikazu slovenskih pravic, 82—95, opira na že prej objavljeni besedili). Prikaz začenja s **ponatisom predavanja po koroškem »tafelsturmu« o interpretaciji čl. 7 državne pogodbe 1955** v Koroškem pravniskem društvu 20. II. 1973 (objavljenem 1974). Objavlja ga v nespremenjeni obliki (z dvema dopolniloma o začetku in koncu predavanja, str. 28 in 46 v opombi) z dvema opombama, ki opozarjata na zastarelost njegovih stališč (str. 38 in 40; pomembni sta, ker kažeta na drugačno razrešitev stvari in sedmojuljski zakonodaji!). Predavanje je bilo glede na avtorjev uradni položaj (vodja deželne ustavne službe!) pogumno in zanimivo dejanje: namenjeno je bilo pomirjenju emocij po »tafelsturmu« s podčrtavanjem avstrijskih obveznosti, ki so zvezane s pridobitvijo neodvisnosti, z druge strani jih razumem kot poskus pridobitve slovenske strani za pogajanja. S pridobitvijo neodvisnosti in zagotovitvijo meje proti Jugoslaviji tudi z njeno prvo jugoslovansko potrditvijo po plebiscitu (s podpisom državne pogodbe 1955 in s posebno pogodbo »o skupni državi meji« 1965, str. 31—33)

je uresničitev določb člena 7 vzročno tako povezana, da je »delovna sposobnost Avstrije pri obravnavanju njenih manjšin omejena« (29 sl.). Formulacija člena 7 (zlasti prepoved delovanja organizacij, katerih namen je, »odvzeti slovenskemu prebivalstvu njegov značaj in pravice kot manjšine«) pomeni, da določb za njegovo izvedbo ni dovoljeno »zastaviti tako, da bi bil slovenskemu prebivalstvu na Koroškem ali večjim njegovim delom odvzet značaj manjšine« (str. 45). Tu so utemeljena tudi jasna Unkartova načelna stališča, »da ima vsak otrok, ki pripada manjšini, pravico do osnovnošolskega pouka v slovenščini« (35 sl.), enako vsak Slovenec tudi za uporabo slovenskega jezika pri uradih in sodiščih na ozemlju, na katerem živijo Slovenci (37—39; pri tem sam opozarja, da se glede sodišč uresničuje to le »za del na Koroškem živeče manjšine«, 39). Ozemlje, na katerem »živijo pripadniki manjšine, je upravi znano«, namreč v »občinah s sedežem manjšinskih šol« (37, prim. tudi 55). Zaradi tega »tajno ugotavljanje manjšine«, ki ga zahtevajo »tako imenovane domovini zveste organizacije na Koroškem, pa tudi politična stran« — kot pove med vrstami —, ni mogoče, ker po dogodkih jeseni 1972 ni mogoče ustvariti »atmosfere popolnega miru in brez nacionalnih strasti« (44); zagovarjal je stališče, da vsaka navedba »slovenščine« pri štetju že pomeni »izrecno izpoved k manjšini« (43). Edino razliko od slovenskih manjšinskih stališč je pomenilo mnenje, da je mogoče dvojezične krajevne napise postaviti le v **krajih** z »razmeroma pomembnim številom« pripadnikov manjšine, pri čemer je govoril o 20 % po rezultatih prejšnjega štetja (1971; str. 39—41; besedilo člena 7 o »okrajih« je po njegovem mnenju preveč formalistično). Teze tega izredno zanimivega predavanja sem podal obsežneje ne le zaradi njegovih stališč, ki se v več bistvenih vprašanjih razlikujejo od poznejšega razvoja, marveč ker mi je dr. Unkart še po sprejemu sedmojuljske zakonodaje (pri kateri je po službeni dolžnosti sodeloval) jeseni 1976 v Celovcu izrecno izjavil, da pri interpretaciji obveznosti 7. člena državne pogodbe osebno še vedno stoji na stališčih, izraženih v svojem predavanju. Ker bo ocena zgodovinske strani dela morala zajeti v celoti vprašanja, ki se obravnavajo raztreseno na različnih mestih, se v nadaljnjem poročilu o vsebini knjige tej kritiki kolikor mogoče izogibam, kritično pa se dotikam le nekaterih vprašanj drugačnega značaja, ki jim ta ocena v glavnem ni namenjena (zlasti ne pravniškim analizam, ki so v knjigi marsikje navzoče).

Po objavi svoje interpretacije obveznosti člena 7 državne pogodbe v predavanju iz let 1973/74 Unkart prehaja k razvoju vprašanja po »ortstafelšturmu«, najprej k »pravi Zakona o narodnih skupinah« (48—65), kjer poroča deljeno o delu »študijske komisije« 1973—1975, »kontaktnega komiteja« 1973—1977, o pogajanjih med avstrijskimi parlamentarnimi strankami 1974—1977 in delu odbora pravniških izvedencev 1975—1976, kar pa se je vse zaključilo s formalnim sporazumom med avstrijskimi strankami 1. julija 1976 (63—64). Pri vseh teh organizmih so se ponavljala ista glavna vprašanja (pojem »slovensko prebivalstvo«, pomen izraza »upravni okraj« v 3. točki člena 7, odstotni delež manjšine za obveznost uporabe določb člena 7, vprašanje posebnega štetja za ugotovitev tega deleža in oblike tega štetja), kar se je še v zaostreni obliki ponavljalo pri razgovorih s predstavniki manjšine v kontaktnem komiteju in pogajanjih s pravniškimi izvedenci (odbijanje določanja obveznosti po deležu manjšine in tudi štetja posebne vrste, zavračanje določanja teritorija uveljavitev posameznih pravic z odredbami). Zaradi ponavljanja teh vprašanj ni opravičeno omalovaževanje (gl. 48, op. 1) Veiterjeve objave obsežnega poročila o delu študijske komisije (kot 8. knjige serije Das gemeinsame Kärnten — Skupna Koroška, 1980, 452 str. in 8 zemljevidov v prilogi), iz katerega so mnogo bolj kot iz Unkartovega poročila razvidna tudi stališča avstrijskih strank do teh vprašanj in tudi do koroških Slovencev. Unkartovo poročilo v nekaterih pogledih žal ni nepristransko; tako pri Veiterjevi knjigi podčrtuje spornost njegovih izvajanj o slovenskih oblikah krajevnih imen, ne omenja pa soglasnega umika pojmov »vindišarski jezik« in »vindišarska narodnostna skupina« (Veiter, n. d., 59—61, 107, 148—150), ki pa jih je jezikovno štetje na Koroškem uporabljalo še 1981 in jih je v istem letu vnovič branil tudi udeleženec sej študijske komisije Valentin Einspieler. Prav tako je značilno, da je memorandum koroških slovenskih organizacij iz oktobra 1955 le omenjen, v dokumentaciji pa ni niti njegovega izvlečka. V poročilu je nekaj novosti o nastanku prvega zakona o dvojezičnih krajevnih napisih iz julija 1972 (53, op. 25, toda tu omenjeni primer Eibelhofs za kraje z dvojezičnimi krajevnimi imeni tega zakona sploh ni tipičen in je v tem smislu tu zlorabljen, enako kot ni res, da bi prišlo do protislovenske emocije »tafelšturma« »manj zaradi stvari kot zaradi postopka« pri sprejemu zakona /54/ — če bi bilo tako, nemški nacionalistični nasilneži ne bi odstranili dvojezičnih napisov tudi v Selah, kjer so stali že pred zakonom na podlagi sklepa občinskega odbora!), dalje o iskanju pragmatične rešitve obsega »teritorija«, kar je pomenilo zahtevo po opustitvi štetja posebne vrste. V dveh pogledih je interpretacija besedila 7. člena neutemeljena in samovoljna: to velja za razlago pojma »upravni okraj« (Verwaltungsbezirk) s pojmom »občina« (Gemeinde), kajti jugoslovanski predlog iz 1948, ki je bil podlaga sovjetskega predloga člena 7 iz

julija 1949 (Stourzh, Geschichte des Staatsvertrages, 1980, 52 in 58), je namreč v točki 3 predvideval »Temu (obsegu ozemlja »s slovenskim ali narodnostno mešanim prebivalstvom«) odgovarjajoče naj se prilagodijo meje upravnih in sodnih enot (units)«; gre torej le za »okraje«, čeprav je očitno, da **ni bil namen zajeti s tem vsega ozemlja obstoječih**, marveč po meji mešanega ozemlja **preurejenih** upravnih in sodnih okrajev. Enako ne glede na »pravila juristične logike« za **zgodovinsko** interpretacijo besedila (in z njim zvezanih avstrijskih pravic in dolžnosti) nastanek končnega besedila 2. in 3. točke pomeni **obveznost ne glede na določanje posebnega odstotnega deleža manjšine**, pač za ozemlje, ki mu je Avstrija v času nastanka pogodbe priznavala dvojezični značaj (gl. spodaj, str. 319): v sovjetski predlog člena 7 je britanski predlog po avstrijski sugestiji vstavil omejitev »considerable proportion«, toda po ostri razpravi med zastopniki štirih velesil je bil ta pogoj umaknjen (Stourzh, n. d., 58—61, 249); sicer pa je z drugačno argumentacijo Unkart 1973/74 sam prišel do podobnega sklepa (gl. str. 45). To pojasnjuje slovensko vztrajanje na zahtevi po pragmatični teritorialni rešitvi (in ne po občinah, kot se je zgodilo) in odklanjanje štetja posebne vrste, sporazum med avstrijskimi strankami pa se prav zaradi insistiranja na teh dveh stvareh kaže kot sredstvo namerne **bloкаде** sporazuma z manjšino. Unkart tu ne zavzema stališča o tezi strank, da sedmojuljska zakonodaja brez izjeme izpolnjuje obveznosti člena 7, čeprav pokaže njena vsebina v primerjavi s predavanjem 1973/74, da je njegovo znanstveno prepričanje drugačno.

V prikazu »bistvene vsebine Zakona o narodnih skupinah in njegovih izvedbenih odredb« (65—82) so v pretežno pravnem pregledu poleg splošnih načel izpostavljeni zlasti »nameni in podlage« te zakonodaje (65—67), sosveti narodnih skupin (67—71), »podpiranje« narodnih skupin ob sodelovanju teh sosvetov (71—74), vprašanje dvojezičnih »krajevnih oznak« (74—77) in »uradnega jezika« (77—82). O tem obstoje seveda tudi druge in drugačne analize, ki v besedilu Unkartovega poročila niso upoštevane (razen ponekod zelo skopo v delno polemičnih opombah in delno v bibliografiji: P. Apovnik in Th. Veiter z jasnimi naslovi, Bohte in Pleterski pa le v nejasni obliki pod »Razprave in gradivo 7—8, 1976«). Med splošnimi cilji zakona (upoštovati tudi »raztreseno naseljene Slovence na Koroškem«) in izvršilnih odredb (omejitev pravice do dvojezičnih krajevnih označb z visokim 25 % deležem manjšine v občini in glede slovenščine kot uradnega jezika v **občinah**) je gotovo nasprotje, ker odredbe zožujejo stališče zakona (jezikovne pravice v starih občinah uživa le okrog 30 % Slovencev na »avtohtonem naseljitvenem območju«), to pa nasprotuje tudi prajšnjemu Unkartovemu stališču (45), ki pa tu ni omenjeno. »Sosvet za slovensko narodno skupnost« doslej zaradi odpora koroških Slovencev glede imenovanja svojih zastopnikov še ni uresničen, vendar pogojne pripravljenosti za spremembo stališča ob izpolnitvi predpogojev (Vorleistung) ni izrazil šele predsednik Zveze slovenskih organizacij inž. F. Wieser januarja 1983 (69), marveč že predstavniki slovenskih organizacij v »operativnem kalendarju«, ki ga obravnavana knjiga sploh ne omenja, niti ne povzema, že decembra 1979 (kanclerju Kreiskemu je bil izročen 7. decembra 1979, objavljen je bil februarja 1980), o tem pa govori tudi poročilo komisije G. Héraud — F. Matscher — F. Zwitter (155, 157, 180), pa tudi R. Vošpernik (Celovski zvon 1984, II/2, str. 4). Nerazumljivo mi je, kako povezuje Unkart možnost sodelovanja v sosvetu z nekakim »pritisikom« iz Jugoslavije (trditev je konstruirana po nekorektnem citiranju **F. Bistra** v Mladju 48, 1982; Bister je do teh **Nendlovih** trditev očitno zelo kritičen, zlasti str. 92 sl.), glede česar morem po svojih skušnjah pričati, da Nendlova »uradna Slovenija« **načelno** prepušča takšne odločitve organizacijam koroških Slovencev samim. Pač pa številke o upadanju »podpore« po Zakonu o narodnih skupinah po letu 1979 (str. 79 — čeprav se to ne nanaša na **vsa** javna sredstva za koroške Slovence, kolikor jih dobivajo na podlagi **enakosti** vseh avstrijskih državljanov in davkoplačevalcev, ne posebej kot narodna skupina, tako da so ta sredstva brez navedenega opozorila v op. 60, str. 73 omenjena na nekorekten način) nedvoumno pričajo o **resničnem pritisku** na koroške Slovence glede »sveta«, prav tako kot tudi namigovanje, da bi se dalo to »demokratskejšo« rešiti z nekako »zbornico« za Slovence mimo njihovih političnih organizacij (70 sl. — to bi pomenilo enak pritisk na zožitev vidne manjšine kot spremembe v osnovni šoli 1958/59!) in da bi se ob sodelovanju sosvetov dala rešiti vprašanja občin z dodatnim slovenskim uradnim jezikom ugodnejše, kot so se v resnici (60 sl., 79 sl., op. 74), pa tudi vprašanje dvojezičnih otroških vrtecev (104). Pri uradnih dvojezičnih krajevnih označbah je uporabljeno štetje posebne vrste 1976 kljub očitno napačnemu rezultatu — brez občine Sele 3941 Slovencev (108) na Koroškem proti 17.014 naštetim 1971 in 14.078 naštetim 1981 (276) — in neprimerni izvedbi v obliki »tajnih volitev« v do skrajnosti zagretem političnem ozračju z nemške strani in ob v bistvu uspelem bojkotu manjšine (dokaz je rezultat!), kar vse potrjuje Unkartovo mnenje iz 1973/74, da je v koroških razmerah tako štetje nujno **proti** manjšini naperjen ukrep« (44). Unkart sicer z zamotanim računom skuša zbuditi videz pravične nevtralizacije bojkota z zvišanjem deleža Slovencev v nekaterih občinah (75, 118—120), vendar po objavljenih podatkih ni mogoče iz-

računati absolutnega števila, za katerega se je s tem postopkom približal rezultatom štetij 1971 ali 1981, zdi se pa, da je razlika še vedno bistvena. Z »znatnim deležem manjšine« pogojene pravice je dobila le slaba tretjina koroških Slovencev na »avtohtonem naselitvenem območju«. Pomembno dopolnilo s slovenske strani predstavljenega stanja pomenijo le podatki o vprašanju drugega uradnega jezika — ne sicer glede občin, čeprav je pri petih priznana ta pravica ne glede na manjši kot 25-odstotni delež po štetju posebne vrste 1976, pri petih pa razširjena zaradi ustreznega deleža Slovencev v občinah po stanju 1955 na celoten obseg novih občin, tako da uživa to pravico 67 % vseh na avtohtonem ozemlju 1971 **naštetih** Slovencev, niti glede sodišč v sodnih okrajih (55 % Slovencev po štetju 1971), kajti 33 % oziroma 45 % je vsekakor že »pomemben del« manjšine (Unkart 45), zlasti ker se moramo omejevati le na »priznavajoče se Slovence« (Bekennnis-Slowenen) in ne moremo upoštevati razlike do »Sprach-Slowenen« po Weiterjerji terminologiji. Pač pa je pomembna razlika glede deželnega sodišča v Celovcu in glede okrajnih glavarstev (za vse naselitveno ozemlje, razen v Šmohorju) ter glede poštnih in železniških uradov (toda z omejitvijo le na »uradne zadeve« — brez občevanja s strankami pri »okencih« /77—79, 81, op. 76/, kar je zelo bistvena omejitev!), čeprav je vse to za ljudi pač bistveno manj pomembno kot občinska raven. Določbe o dvojezičnih krajevnih napisih so uresničene le za eno tretjino v uredbi navedenih krajev (vsega 69 krajevnih napisov — 77, op. 69; že uredba 1977 je omejila število krajev na 91, tj. na 44 % po štetju 1971 določenih 205 krajev z 20 % slovensko govorečih).

Na str. 82—95 sledi — po S. Korenjaku posneti — sistematični pregled »pravice slovenske narodne skupine« z navedbo vseh ustreznih veljavnih zakonskih določb. Pri vrsti določb se seveda postavlja vprašanje njihove uresničeniosti (za vrtce-Vorschulstufe, str. 87 in 90, op. 81; za osnovne šole, ali je res »vsakemu slovenskemu otroku ... **zajamčen pouk** v njegovem maternem jeziku — 82, op. 77 — ali pa samo **teoretična pravica** do tega, odvisna od **realne možnosti** prijave k temu pouku glede na različne okoliščine; za prepoved »zastopanja narodnega sovraštva« itd. in dela »organizacij, ki imajo namen odvzeti ... slovenskemu prebivalstvu njegov značaj« itd. — 84, 85). Spričo tega preseneča polemika zoper mnenja o »omejeni izvedbi člena 7 Državne pogodbe 1955 z Zakonom o narodnih skupinah«, 82, op. 77, kajti v prejšnjem besedilu niso ovržene vse Weiterjeve analize v tem pogledu, pa tudi ne vsa Unkartova stališča iz 1973/74 v zakonu niso upoštevana!

Svoj pregled sklépa Unkart s »pogledom naprej« (Ausblick, 95—105), kjer kratko navaja kritična stališča slovenskih organizacij o sedmojuljski zakonodaji, osnovnem šolstvu po 1958/59 in zahteve o radiu in televiziji (pa brez omembe pogosto postavljane in lažje uresničljive zahteve po soglasju Avstrije na postavitve relednih postaj za prenos slovenskega programa iz Ljubljane, ki jo tej RTV doslej zapirajo mednarodne obveznosti zaradi odklonilnega avstrijskega stališča do takih postaj ob meji) ter priznava upravičenost zahtev po dvojezičnih otroških vrtcih, čeprav le še za pet občin in ne enako široko, kot je to storil za učenje v materinščini v osnovni šoli, kjer priznava pravico do tega vsakemu slovenskemu otroku na avtohtonem naselitvenem ozemlju (102—104; 35, 82, op. 77, 86 sl.). Največ prostora v tem »pogledu naprej« pa vendar posveča tezi o nepripravljenosti politikov slovenske narodne skupine za pameten razgovor; češ da »ignorirajo ali ocenjujejo za nezadovoljive« celo »pravne in dejanske ukrepe v korist narodne skupine« celo, »če ustrezajo lastnim željam in zahtevam«, ob tem pa izražajo »svojo skrajno sovražnost do avstrijskih, zlasti koroških politikov« (97). Predložena dokumentacija take res do skrajnosti zaostrene označbe nikakor ne opravičuje (97—100). Glede Kirchschrägerjevega uvodnega pozdrava srečanju sudetskih Nemcev na Dunaju je izražena kritika in obžalovanje, sploh pa **nikakršno** »sovražstvo« do predsednika republike, izvoljenega tudi s slovenskimi glasovi (ob zadnjih predsedniških volitvah je najvišji odstotek glasov v vsej Avstriji dobil Kirchschräger prav v občini Sele). Izsiljeni govor deželnega glavarja Wagnerja zboru žrtev medvojnega terorja in boja proti obstoju Slovencev v deželi ob 40-letnici 14. aprila 1942 zjutraj izvršenega policijskega »napada« na preko 200 slovenskih družin s preko 1000 člani (Rausch, Der Partisanenkampf in Kärnten, 12) 12. aprila 1982 v Celovcu, je bil gotovo netakten zaradi podcenjevanja slovenskega boja proti nacizmu na Koroškem in politične usmerjenosti zoper stališča manjšine o Zakonu o narodnih skupinah, a je vendar kritiziran korektno, čeprav ostro, toda v avstrijskih časnikih bi zlahka našli tudi še mnogokaj precej ostrejšega. Zgodovinske netočnosti so v ostalem tudi v na partizanske boje na Koroškem namerjeni op. 84, str. 100 sl.: medtem ko J. Rausch govori le o tem, da je bilo tudi v pretežno ali povsem nemških delih Koroške število žrtev nacističnega režima visoko (»dass auch aus dem überwiegend oder rein deutschsprachigen Bezirken Kärntens hohe Zahlen über Opfer des NS-Regimes vorliegen«), je avtor opombe zapisal trditev, da »krvni davek, ki so ga koroški Slovenci morali plačati v tistem času, **sorazmerno** ni bil večji kot oni nemških Korošcev« — torej naj bi jih (po štetju 1939) padlo v boju proti nacističnemu režimu **devetkrat** toliko kot Slovencev?! Ali pa je avtor pomotoma prišel še vojake, ki so padli v Hitlerjevih vojskah?

Šele v II. razdelku prvega dela se srečamo z »Uradnimi podatki in dejstvi o razširjenosti in moči slovenske narodne skupine na Koroškem« (105—146). Podatke štetij do 1976 je pripravil R. Unkart že leta 1977, šolsko statistiko 1976—1983 in slovenske rezultate pri volitvah 1973—1981 statistični oddelek Urada koroške deželne vlade, pregled uporabe slovenščine kot cerkvenega jezika A. Ogris. Jezikovna štetja 1971 in 1981 upoštevajo le avstrijske državljane; v rubriki »Slovenci« zajemajo vse kategorije, v katerih je oseba prijavila tudi slovenski jezik (bodisi na prvem, bodisi na drugem mestu). Podatki o štetju 1971 (106: celokupno število prebivalstva, število Slovencev in njihov odstotek v celokupnem prebivalstvu) so navedeni za vso deželo (Slovencev 17.014), za vse politične okraje in za 11 sodnih okrajev, v katerih so bili tudi Slovenci; za ozemlje z dvojezičnimi šolami (35 občin) niso podatki posebej navedeni, a na drugem mestu v knjigi (151) je kot število prebivalstva navedeno okrog 120.000, za Slovence okrog 16.000. Rezultati štetja 1981 (107: poleg istih kategorij še »Windsch« in njihov delež) so navedeni za vso deželo (Slovencev 14.078) in za vse politične okraje, ne pa za sodne okraje. Statistični padec Slovencev (2936) se nanaša predvsem na politične okraje Beljak-dežela (777), Celovec-dežela (912) in Velikovec (933), skupaj 2622; s Celovcem (140) in Beljakom (59), kjer gre pač predvsem za Marijo na Zilji, pa 2821; drugod skupaj 115 (v nekdanjih štirih občinah Šmohorskega političnega okraja za 35 — s padcem od 80 na 45!). »Tajno ugotavljanje maternega jezika 1976« je objavljeno v treh oblikah: najprej za deželo (kategorije: glasovalni opravičenci, oddane kuverte /število in odstotki/, Nemci /število in odstotki/, Slovenci /3941 — le število, kot pri vseh naslednjih kategorijah/, Hrvati, Madžari, drugi /1413/, neveljavni /6320/) in za politične okraje (z istimi kategorijami; vse 108); le tu gre za nespremenjene avtentične oblike objave rezultatov. Objava po novih občinah (z istimi kategorijami, a z odstotki oddanih kuvert in števila Nemcev le za obe mesti s posebnim statutom in za tiste občine, ki so sedež dvojezičnih osnovnih šol) je glede odstotka Nemcev že korigirana z Unkartovimi preračuni (109—117), enako tudi objava rezultatov po občinah 1955 za občine z dvojezičnimi osnovnimi šolami (118—120; tu je kategorij manj — glasovalni opravičenci, oddane kuverte /število in odstotki/, Nemci /število in odstotki/, ni pa podatkov o Slovencih, tako da ni mogoče izračunati »korigiranega« števila Slovencev na avtohtonem naseljenem ozemlju); preračun za stare občine je glede absolutnih števil izdelal dunajski centralni statistični urad, glede odstotnega deleža Nemcev pa Unkart. V Unkartov prvotni elaborat spadajo še statistični podatki za dvojezično šolstvo na Koroškem za šolsko leto 1975/76 (120—122) glede števila dvojezičnih šol po političnih okrajih (z ločenim podatkom o šolah, kjer so bili v resnici prijavljeni učenci za slovenski pouk) in število občin s temi šolami (z istim razlikovanjem), končno še število otrok s slovenskim učnim jezikom po političnih okrajih (število vseh učencev, število onih s slovenskim poukom /skupaj 888/ in njihov odstotni delež: v političnih okrajih Celovec-dežela in Beljak-dežela po 5 %, Velikovec 17,9 %). Statistični oddelek deželnega urada je pripravil pregled deleža k slovenskemu pouku prijavljenih učencev 1.—3. razreda za šolska leta 1976/77—1982/83 za deželo v celoti, za politične okraje in občine z dvojezičnimi šolami (123—125); pri deželi in okrajih so navedeni število vseh učencev ter število in odstotni delež slovenskih učencev za vsako leto, po občinah pa le odstotni delež slovenskih otrok. Ta odstotni delež se sicer na sploh v obravnavanem obdobju povečuje (v deželi od 2,76 na 3,9 %), vendar le zaradi močnega upadanja skupnega števila otrok, medtem ko je bilo število slovenskih šolarjev v bistvu konstantno. Isto kažejo podatki o učencih 1. razreda v letih 1980/81—1982/83 (102). Ogrisov pregled cerkvenega jezika (126—131, z zemljevidom) velja za današnje stanje po anketi glede pridržnega in obrednega jezika v cerkvi kot tudi glede jezika pri drugih obredih (krst, poroka, pogreb). V prvi tabeli je podana statistika za deželo in politične okraje glede števila župnij ter posebej onih s slovenskim in dvojezičnim cerkvenim jezikom, nato pa so navedeni podatki o jeziku vseh župnij za 35 občin z dvojezičnimi šolami. Slovenski cerkveni jezik ima 11 župnij (3,3 % vseh v deželi), dvojezičnega v različnih oblikah 58 (17,3 %). Zemljevid kaže vzhodno od Št. Lenarta pri Sedmih studencih skoraj sklenjeno ozemlje glede — res v različni stopnji — uporabljane slovenščine v cerkvi; v primerjavi z ozemljem dvojezičnih šol iz leta 1945 je to ozemlje precej okrušeno vzhodno od Celovca in v Ziljski dolini, resno okrnjeno pa tudi severno od Velikovca. Pregledna tabela rezultatov občinskih volitev in volitev v deželni zbor 1973—1979 ter v kmetijsko zbornico 1976—1981 (132—139) daje podatke o vseh in slovenskih glasovih in odstotni delež slovenskih glasov za deželo in prizadete politične okraje (133) ter iste podatke tudi za današnje občine; pri volitvah za deželni zbor gre za glasove za KEL, sicer za vsoto »slovenskih list«. Razdelek se končuje s »pregledom občin 1971—1976«, delo R. Unkarta pri pripravljanju podlage za izvedbo odlokov za izvedbo Zakona o narodnih skupinah (140—144). Kot »signifikantne podatke o številčni moči Slovencev« je zbral po občinah (v današnjem obsegu!) na ozemlju z dvojezičnimi šolami in dodatno za Celovec odstotek in število Slovencev (vsoto vseh kombinacij, kjer nastopa »slo-wenisch«) po štetju 1971, odstotek Nemcev po podatkih preštevanja 1976, odstotek

k slovenskemu jeziku prijavljenih šolarjev 1.—3. razreda osnovne šole in število dvojezičnih šol (oboje v letu 1975/76, z ločenim podatkom o številu šol, na katerih so bili rezi prijavljeni učenci k pouku v slovenščini), odstotek za slovenske liste oddanih veljavnih glasov in število z njimi izvoljenih odbornikov pri občinskih volitvah 1975, odstotek veljavnih oddanih glasov za slovenske liste pri volitvah deželnega zbora 1975 in pri volitvah v kmetijsko zbornico 1976, število zadrug in društev s sedežem v občini. Pregled je po svoje zanimiv in kaže Unkartovo dobro poznanje problematike, a o njegovi vrednosti pozneje. Dopolnjujeta ga še zemljevid dvojezičnih šol (1975/76), zadrug in društev po starih občinah in zemljevid današnje upravne razdelitve (občine po političnih okrajih).

Tretji poglavitni razdelek je izvleček **izvedenskega poročila G. Hérauda, F. Matschera in F. Zwitterja** o pravnem položaju Slovencev na Koroškem in v Furlaniji — Julijski Benečiji, ki v celoti zajema poročilo o Koroški in sklepane primerjave, izpušča pa oddelke, ki so posvečeni posebej Slovincem v Italiji (147—182), čeprav bi bili za koroške bralce kot primerjava najbrže koristni (še bolj seveda primerjava te vrste s položajem v SR Sloveniji!). Poročilo govori v uvodu o nastanku, poteku in metodi dela, težavah pri tem in dispoziciji poročila, čigar namen je bil omejen le na registriranje položaja, medtem ko se avtorji vzdržujejo tako od spornih vprašanj interpretacije meritornih pravnih norm kot od zavzemanja stališč do pravnih ali drugačnih zahtev obeh obravnavanih narodnih skupin (149). Poročilo je razdeljeno v oddelke o naselitvenem ozemlju in demografskih razmerah (150—152), meritornih pravnih virih in odprtih vprašanih v zvezi z njimi (152—158), o stvarnih področjih (šolstvo, splošno kulturno življenje, položaj manjšine v političnem življenju, uporaba manjšinskega jezika v uradih in pri krajevnih napisih, kazenskopravno varstvo manjšine in cerkvene razmere, 158—179) ter v sklepno primerjavo (179—182). Za Koroško ne vsebuje nobenih novih pravnih dopolnil (Matscher je ob delu razpolagal pač tudi z Unkartovim gradivom iz leta 1977) razen sporočila, da je bila 1980 odredba o tajnem ugotavljanju maternega jezika (štetje posebne vrste) odpravljena (113). Pomembno pa je, ker z navajanjem spornega relativizira vrednost marsikatero teoretično veljavne pravne določbe v razmerju do življenja. Tu taka opozorila poročila samo povzemamo: razlika med ocenami števila Slovencev na Koroškem (po uradni avstrijski oceni, optri pač na štetje 1971, za 1980 15.000 do 18.000 »Bekentnis-Slowenen«, po oceni predstavnika slovenskih organizacij dodatno še kakih 20.000 do 25.000 »Sprach-Slowenen«, ki govore kot občevalni jezik tudi slovenščino ali slovenski dialekt, a tega pri štetjih ne prijavljajo, 151); problem »asimilacije« (152); spornost pravne interpretacije izraza »Bezirk« v členu 7 (154); pogojenost uresničevanja različnih v življenju nepopolno uresničenih pravic (uradni jezik, finančna podpora manjšini, uresničevanje zakonske pravice do slovenskega pouka) s sodelovanjem v sosvetu (155—157), enako glede nadaljnega pravnega razvoja (157); izrazito zapostavljanje manjšine pri dvojezičnih otroških vrtcih (158 sl., 164); subtilni pritiski zoper **prijavljanje** k slovenščini kot pogoj za učenje slovenščine v osnovni šoli (160) in neugodnost same oblike tega (zakaj ne velja za **slovenske** otroke prirodna obveznost, katere se je mogoče oprostiti le z **odjavljanjem**, 160, 164); težave pri gradnji relejnih postaj za sprejem slovenske televizije (166 sl.); razlike med zakonskimi določitvami o položaju slovensčine pri uradih in resničnostjo (170 sl.); načelna omejitev same pravice le na **uradne zadeve**, ne pa tudi na privatnopravne (170); omejitev dvojezičnih krajevnih napisov na ozemlje le z okrog 30 % Slovencev, pa še to ni uresničeno zlasti zaradi nasprotovanja prizadetih občin (173); pomanjkanje delovnih mest in s tem povzročena močna dnevna migracija na delo v sosedstvo (175); vprašanje slovenskega verouka za slovenske otroke, ki sicer niso prijavljeni k slovenskemu pouku (178). Zanimiva je z ene strani teza, da kljub slabši globalni zakonski ureditvi v pragmatičnem smislu kažejo »italijanski uradi s fleksibilnostjo, improvizacijskim darom in toleranco večjo sprejemljivost in po splošnem videzu na splošno več, kot je to na Koroškem« (157), z druge strani pa skupno mnenje o možnostih, ki bi jih pomenilo uresničenje sosveta narodne skupine (180 in tudi že prej). Elklittovo poročilo o možnosti **parlamentarnega** zastopstva Nemcev na Danskem (183—186) je prekratko za kakšno bistveno spoznanje, pa tudi vzporednost s koroškimi Slovenci je vprašljiva (razlika: deželni zbor — parlament; ne gre le za število manjšine, marveč za bistveno drugačno razmerje do prebivalstva Danske, ki je štel 1970 skoraj 5 milijonov!).

Drugi del knjige, posvečen predvsem **pravnemu sporu o noveli volilnega reda**, uvaja kratko Wadlovo poročilo o **slovenskih kandidaturah** pri petih od devetih volitev deželnega zbora 1945—1979 (štirikrat slovenske stranke niso nastopile), kjer navaja za vsako volitev slovenske stranke, število glasov zanje in njihov odstotni delež od veljavno oddanih volilnih glasov. Popraviti je treba trditev, da D. Nečak v svoji knjigi Volitve na Koroškem, 1982, ki je danes temeljna monografija za volitve do 1971, ni za volitve 1949 navedel rezultatov za vsako slovensko stranko posebej: ustrezne podatke je navedel na str. 221 (manjkajo le v končnem tabelarnem pregledu). Za volitve 7. oktobra 1979 pa podaja Wadl celotne rezultate po volilnih okrajih — najprej splošne

o volilnih upravičencih in oddanih glasovih, nato pa o glasovih za vseh pet strank, med njimi tudi za KEL (Koroška enotna lista).

Jedro **pritožbe**, ki jo je vložila KEL (193—198), je mogoče povzeti z dvema tezama: a) meje med na novo urejenimi volilnimi okraji so zavestno potegnjene tako, da dele slovensko ozemlje med vse štiri nove okraje ter s tem listi manjšine povsem onemogočajo doseči poslanski mandat v deželnem zboru; b) večina v deželi je dolžna spremeniti meje med volilnimi okraji in povečati število poslancev na takšen način, da bi manjšina mogla poslati v deželni zbor »ustrezno zastopstvo«. Medtem ko vsaj pod a) ugotovljeno dejstvo (če pustimo motive ob strani) ni sporno, se pritožba za zahtevo pod b) sklicuje na vrsto avstrijskih zakonov ustavnega značaja, ki določajo pravice manjšine.

Na to je vodja deželnozbornskih volitev Lobenwein le ugotovil, da pritožba ni podprta s protipravnostjo volilnega postopka, zato si je pri ustavni službi svojega urada oskrbel le **pravno mnenje o ustavnosti novega volilnega reda** za koroški deželni zbor (199—200). To mnenje sta izdelala Unkart in Glantschnig (200—220). V večini »mnenja« gre le za značilno pravno polemiko glede interpretacije različnih zakonskih določb in njihovega pomena v razmerju do posameznika oziroma do manjšine kot celote. Pri obravnavani določitvi volilnih okrajev se sklicujeta zoper tezo o zavestni razdelitvi Slovencev na vse štiri volilne okraje (a gl. str. 23 sl.!) na zgodovinske in socijalnogeografske elemente, ki jih je koroški deželni urad pozneje močno razvil v svoji »dokumentaciji« (naslonitev ureditve na politične okraje iz srede 19. stoletja /210 sl./; delitev Koroške na zgornjo in spodnjo /211, 214/; podobna delitev volilnih okrajev za deželni zbor v volilnem redu 1902 /212/ in delitev zgornje in spodnje Koroške v načrtu volilnega reda 1919 /214/), konkretne podatke pa navajata le v dokaz teze, da slovenska lista nima za seboj niti polovice slovenskih volilcev (rezultati deželnozbornskih volitev 1975 za 6 občin s primerjavo odstotnega deleža Slovencev po štetju 1971 in deleža glasov za KEL 1975 /217/ in podatki o odstotni razdelitvi glasov med stranke v vseh 23 občinah, v katerih so nastopile slovenske liste pri občinskih volitvah 1979 /217—219/), kar spremlja še zelo sporna teza o **nepomembnosti** vprašanja, češ da en sam poslanec v deželnem zboru »stvarno ne bi mogel posebno močno vplivati na politiko in odločitve deželnega zbora« (216; možnost doseči poslanca bi bila namreč pomembna za intenzivnost različnih oblik političnega življenja manjšine in njeno večjo koherentnost pri tem — torej tudi pomembna za slovensko narodno zavest).

Ista ustavna služba urada koroške deželne vlade je v prvi polovici 1980 pripravila prenovljene **»podatke in dejstva k položaju slovenske narodne skupine na Koroškem aprila 1980«** (221—229). Poročilo računa na okrog 15.000—17.000 Slovencev v vsej deželi, na »avtohtonem naseljenem območju« (= občine z dvojezičnimi šolami) po štetju 1971 pa 15.680 ali 13 % od 120.191 prebivalcev (221), nato podaja številčne podatke za dvojezične osnovne šole in glavne šole s slovenskim poukom (ob tem tudi skupno število obeh vrst šol v deželi), srednjih, višjih in visokih šol z možnostjo učenja slovensko ali študija slavistike (222). Podatki o šolarjih prvih treh razredov 1979/80 s slovenskim učnim jezikom (222) so isti kakor v obsežnejšem pregledu iz leta 1983 (123), vendar so tu dopolnjeni s podatki za šolska leta 1977/78—1979/80 glede šolarjev v glavnih šolah s slovensko kot učnim predmetom, šolarjev na srednjih in višjih šolah (oboje pomeni nižjo in višjo stopnjo srednje šole oziroma gimnazije) z istim predmetom in s številom študentov na Zvezni gimnaziji za Slovence (223 — povsod so navedene le absolutne številke brez razmerij do drugih študentov iste stopnje na Koroškem!), nadalje s skupnim številom učiteljev v deželi in številom in odstotnim deležem usposobljenih za dvojezični pouk na obveznih šolah, ter s številom učnih moči na slovenski gimnaziji in njihovim odstotnim deležem učiteljev na splošnoizobraževalnih »višjih« šolah (223). Nato se vrste podatki o slovenskih dijaških domovih, šolskih nadzornikih pri deželnem šolskem svetu in pri okrajnih šolskih svetih, statistika društev, časnikov in časopisov (vse 224), drugih kulturnih ustanov, prireditvev, slovenskih oddaj pri koroškem radiu ter o cerkvenem jeziku (vse 225, gl. 126—131; podatki se razlikujejo: tu je 8 župnij s slovenskim in 61 s slovenskim in nemškim cerkvenim jezikom, tam 11 oziroma 58), o uradih s slovensko kot dodatnim uradnim jezikom (225 sl.), dvojezičnih krajevnih napisih (226: aprila 1980 okrog 60 postavljenih, gl. 77, op. 69 za 1. januar 1983, ko jih je bilo šele okrog 10 več!), o volilnih rezultatih za občinske volitve 1979, volitve v kmetijsko zbornico 1976 in volitve v deželni zbor 1975 in 1979 (vse bistveno popolneje 133—144 in 192, tu brez vsakega novega podatka) in podatki o gospodarstvu s sporno tezo o relativno ugodnem položaju na ozemlju, kjer živi manjšina (227—229).

Zadnji del **»dokumentacijske vrste«** je **»stališče urada koroške deželne vlade«** o **»razdelitvi volilnih okrajev in slovenski narodni skupini«** (230—301). Povod za elaborat so bila tri vprašanja, ki jih je postavilo ustavno sodišče koroški deželni vladi v zvezi z razdelitvijo dežele v volilne okraje: vprašanja se nanašajo 1) na **»vidike«** (Gesichtspunkte), ki so bili merodajni pri razdelitvi; 2) na **»zgodovinske, geografske, je-**

zikovne, verske, gospodarske, etnografske in kulturne momente«, ki so določali to delitev (in obenem že starejšo delitev v politične okraje); 3) na vprašanje »enotnosti« med štiri volilne okraje razdeljenega »naselitvenega področja slovenske manjšine« v »zgodovinskem, geografskem, verskem, gospodarskem in kulturnem pogledu«, posebej glede na »razvoj slovenske manjšine« (229). S temi vprašanji je bila določena celotna dispozicija »študije« (230), ki jo je izdelal Glantschnig ob Unkartovem sodelovanju, pa z uporabo prej pridobljenih »mnenj« koroškega deželne arhiva (A. Ogris), oddelka za planiranje v uradu koroške deželne vlade (Peter Fercher; F. Kalan s tega urada je izdelal 22 zemljevidov) in vodje urada za podpiranje izobraževanja odraslih (Gerhard Baumann).

Elaborat v prvem delu — po uvodni utemeljitvi vzrokov, zaradi katerih se je omejila Koroška na čim manjše število volilnih okrajev (2 volilni okrožji s po 2 okrajema; dežela je bila od 1923 naprej en sam volilni okraj) — razlaga nastalo razdelitev z načeli čim večje izenačenosti okrajev glede števila prebivalstva in povezanosti (Kon-nexität) v vsakem okraju združenega prebivalstva in z ustavnim predpisom o »skle-njenosti volilnih okrajev«. Po zadnjem predpisu so združili avtonomni mesti Celovec oziroma Beljak s političnima okrajema Celovec-dežela oziroma Beljak-dežela, ostalo Koroško pa razdelili po »splošno priznani ločnici med zgornjo Koroško in spodnjo Koroško« (232—235 in zemljevid 22). Kot zgodovinska vzgleda, ki se jih je razdelitev »trudila« upoštevati, se navajata delitev v dva volilna okraja 1919 (v zgornjo in spodnjo Koroško) za »zvezo volilnih okrajev« (237 sl. in zemljevid 11; vendar z razliko, da je bila »ekspozitura Feldkirchen« tedaj pri spodnji, 1979 pa pri zgornji Koroški!) in ureditev štirih volilnih okrajev splošne kurije 1902 (238 sl. in zemljevid 10 — vendar se je ta delitev od delitve 1979 precej razlikovala in je bilo slovensko ozemlje razde-ljeno v **bistvu** le med dva volilna okraja /vse razen štirih občin v političnem okraju Šmohor in ene v Volšperškem/; pri njej se tudi v glavnem ni uveljavila tradicionalna meja med zgornjo in spodnjo Koroško, ker sta spodnjekoroška sodna okraja Feld-kirchen in Borovlje iz celovškega političnega okraja pripadla k zahodnima volilnima okrajema; od 90.000 na Koroškem strnjeno naseljenih Slovencev po štetju 1900 jih je bilo po tedanjih deželnih mejah v navedenih dveh volilnih okrajih le 7100, po sedanjih mejah pa od 74.720 /elaborat ima številko 73.456, a držim se svojega izračuna po Ko-roškem zborniku 1946/ le 4500 /dve volšperški občini sta danes v Jugoslaviji/; Slovenci so bili torej po sedanjem stanju razdeljeni v bistvu le med dva okraja, v celovškem volilnem okraju jih je bilo 42.826, v beljaškem 27.438, zunaj je bil le šmohorski, v ka-terem je bilo vsega 6 % Slovencev na Koroškem). Besedilo se sklicuje tudi na volitve v deželni zbor 1848 s povsem drugačnim značajem (razdelitev poslancev med fevdalce, mesta in podeželje!), ne upošteva pa v istem letu delitve dežele v volilne okraje za frankfurtski in za dunajski državni zbor (pri katerih navedene socialne delitve po-slancev ni bilo!); v prvem primeru je bila Koroška razdeljena med 5, v drugem med 6 volilnih okrajev in pri nobeni od teh dveh delitev se ni uveljavljala meja med zgornjo in spodnjo Koroško (gl. V. Melik, Zgodovinski časopis 2—3, 1948—49, str. 79—80, zem-ljevid po str. 134; Wadl, Carinthia I 173, 1983, str. 369—372).

V drugem razdelku se poleg »političnih okrajev« kot podlage za določitev volilnih okrajev 1979 (tudi že 236 sl.) pojavi kot njihovo ozadje v nenavadno poudarjeni meri delitev v zgornjo in spodnjo Koroško. »Zgodovinska« delitev dežele v politične okraje — tako jo označuje elaborat — naj bi se začela že 1849/50 (241), res pa je tedaj ostala le v načrtu, ker tedanji patent o deželni ustavi sploh ni stopil v veljavo; uresničena je bila le razdelitev v 29 sodnih okrajev, ki so imeli obenem določene funkcije v upravi do zakona o ureditvi političnih upravnih uradov 19. 5. 1868, ko so bili šele po načelu ločitve upravne in sodne oblasti v resnici ustanovljeni politični okraji; ti se **odtlej** razen izločitve Celovca z okolico in Beljaka z okolico ter spremembe državne meje 1919/20 res niso več spreminjali. Vse to pa spada brez »zgodovinske« patine le v čas komaj 110 let pred 1979! Kljub temu naj bi ta »zgodovina« dokazovala neke posebne »naravne danosti« in nenadoma se celo pojavlja trditev o nekakih posebnih »okrajnih zavestih« (243, tudi že 211 — doslej smo vselej brali le o nenavadno močno razviti de-želni zavesti, kot plodu izredne prirodne **enotnosti** Koroške!). Posebej je izpostavljena delitev v zgornjo in spodnjo Koroško, ki naj bi imela svoje izhodišče že v antiki, ko naj bi s središčem v Teurniji živela menda 600 let kot posebna civilna provinca (245 in zemljevid 12; pri besedilu gre za strašen nesporazum, pa tudi meja na zemljevidu je napačna), nato pa v delitvi v po dva arhidiakonata (zgornjekoroški, spodnjekoroški) ne le severno od Drave na območju salzburške nadškofije, marveč tudi južno od nje na oglejskem območju (244 in zemljevid 13). Z drugačno, skoraj 1000 let trajajočo cer-kveno delitvijo dežele po Dravi opravi elaborat zelo tiho in brez poudarka o njeni neskladnosti z mejo med zgornjo in spodnjo Koroško (252 in zemljevid 12 in 13). Zato pa se sklicuje v posvetni upravi na kopico kratkotrajnih in premalo natančno pove-danih stvari: na imenovanje Majnharda Goriškega kot grofa »zgornje in spodnje Ko-roške« (leta 1383; 245), postavitev dveh »pobiralcev davka« v Beljaku in Št. Vidu (245

in zemljevid 2, leta 1484, z drugačnimi mejami, kot jih uveljavlja novela 1979), delitev dežele v terezijanske in jožefinske kresije (244, 249 sl. in zemljevid 4 in 5) in mejo Ilirskih provinc na Koroškem 1809—1813, ki se nato še nadaljevala do 1825 kot meja med Ljubljanskim in Graškim gubernijem na Koroškem (246, 251 in zemljevid 6, 7 in 8; ne gre za mejo »Ilirskega kraljestva«, ki je živelo le na papirju patenta, v resnici pa ni obstajalo), pa tudi na četrti od 15. do 18. stoletja glede vojaške organizacije (249 in zemljevid 3, kjer pa ni upoštevana situacija, ko je bil Beljak sedež posebne četrti poleg »zgornekoroške«). S Paschingerjevo geografsko delitvijo Koroške kot celote (v »notranjo« in »obrobno« Koroško) ima poročilo težave, ki jih v resnici ne razreši (246 sl.), medtem ko se podobni Fresacherjevi konceptiji o enotni Koroški (Warum wurde nicht Villach die Hauptstadt von Kärnten, Heimatkundliche Beiträge zur Geschichte Kärntens, 1980, 41—45) sploh izogne. Navajanje sodobnih upravnih delitev (npr. okrožnih poljedelskih uradov v Celovcu in Beljaku, 247 sl.) in gospodarskega vpliva Beljaka in Celovca (256 sl. in zemljevid 18) za historično argumentacijo pač ni posebnega pomena. Prav tako malo pomeni navajanje področij s posebnimi zgodovinskimi težišči (248 in zemljevid 1), kjer je poleg tega trditev, da z mejami volilnih okrajev ni prerezano »nobeno« od centralnih zgodovinskih področij (248): v resnici severna meja slovenskega »naselitvenega območja« reže le beljaško težišče, meje volilnih okrajev pa na zahodu ziljsko, na severu celovško in na vzhodnem robu podjunsko (prim. zemljevid 1 in 22). Za današnje verske in cerkvene organizacijske razmere prizna elaborat, da nimajo posebne povezanosti z delitvijo dežele v volilne okraje (252 sl.). V kulturnogeografskih sestavinah, ki jih elaborat še ponuja za razlago nove delitve, pa je mnogo zelo problematičnega in spornega: Christalnickova označba »pomešanosti« slovenskih in nemških Korošcev v »eno samo ljudstvo« (254, 16. stoletje) izraža pač fevdalno pojmovanje ljudstva zgodovinske dežele, za katero jezik ni bil pomemben razlikovalen kriterij, za naš čas z drugačnimi pojmovanji pa je neuporabna in zavajava v zmoti (tudi glede »meje« v deželi). Podobno je s krajevnimi imeni (254), ki pričajo le o srednjeveški poti do med 15. in sredo 19. stoletja jasne razdelitve Koroške po jezikovnem kriteriju v dva zelo čista etnična bloka, a o tem več pozneje. Delitev dežele v različna »hišna področja« je vselej relativna, saj je odvisna od postavitve tipologije in razgleda v sosedstvo. Povsem drugačno podobo kot Moser (254 sl.) daje v tem pogledu A. Melik (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Agrarne panoge I, 1970, str. 591), ki kaže povezanost južnokoroških hišnih oblik z oblikami na jugoslovanskem slovenskem ozemlju (v skladu z Rhammom). Podobno je pri drugih etnografskih sestavinah (255 sl.), za katere V. Novak (Über den Charakter der slowenischen Volkskultur in Kärnten, München 1973) dokazuje njihovo povezanost z osrednjimi slovenskimi področji. Po svoje je kar zabavno ločevanje zahodne, srednje in vzhodne Koroške po obliki ženskih klobukov (256), ko se razlikuje noša na nemškem ozemlju od slovenske noše prav po tem, da nobena slovenska noša ne pozna ženskega klobuka! Na vprašanje o jezikovnem ozadju delitve v volilne okraje elaborat ne odgovarja.

V odgovoru na tretjo skupino vprašanj je elaborat skrajno skop in izpušča vrsto zgodovinskih dejstev, neskladnih z utemeljevanjem poteka meja volilnih okrajev. Pri označbi naselbinskega prostora se omejuje na poročilo o prikazu sodobnega stanja po štetju »Bekentnis-Slowenen« leta 1971 (258—263) s tezo, da je po »jezikovnih razmerah« le »zelo težko govoriti o enotnem področju«, naseljenem s Slovenci (263). Naselitev Slovencev in srednjeveška kolonizacija (bavarsko priseljevanje naj bi se začelo že v 8. stoletju!) naj bi omejili Slovence že okrog 1450 na »**jezikovno mešani prostor**«, v katerem so živeli okrog 1900 (263 sl.). Ko je 1848 postalo aktualno vprašanje posebnega skupnega slovenskega okrožja na Koroškem, je to »prvi svobodno izvoljeni (sic!) deželni zbor« odklonil, v njem tudi en »zastopnik Slovencev« (264). Jezikovni razvoj dežele z neprestanim naraščanjem nemško govorečega prebivalstva (zlasti po 1900), ki ga elaborat le registrira brez analize vzrokov (265—269) in dogodki po prvi svetovni vojni (Milesova misija, plebiscit; napačna je trditev o omejitvi plebiscitnih con na podlagi Milesovega poročila) naj bi dokazovali »neločljivo povezanost jezikovno mešanega prostora s historičnim dogodkovnim potekom vse Koroške« (268). Današnji slovenski naselitveni prostor »ne predstavlja nobene sklenjene enote«, ker ga večkrat preprežajo nemške cone (269). Tudi v gospodarskem pogledu ni enoten, ker je navezan na dve središči, Beljak in Celovec, kamor odhaja 64 % dnevni delovnih migrantov (Pendler) na delo (269 sl.). Etnografski momenti ne razlikujejo Slovencev od Nemcev: v posameznih dolinah nosijo isto nošo slovensko in nemško govoreči ljudje, ki so povsod tesno prežeti med seboj (krajevna imena, hišna imena, šege, ljudska pesem itd., 270—272), obratno pa se ljudski jezik (čigar posebnost v razliko od nemškega ni nikjer poudarjena!) loči v tri različne dialekte, v Rožu menda z velikim številom nemških izposojenk (272). Poseben značaj slovenskega dela prebivalstva »ni prizadel enotnega razvoja dežele«, »ni posebnega historičnega razvoja jezikovno mešanega področja na južnem Koroškem« (272—273). **Statistične priloge** dajejo pregled dnevne delovne migracije na Koroškem po političnih okrajih (275, brez diferenciranja sloven-

skega naselitvenega področja), podatke o Slovencih in njihovem deležu na Koroškem kot celoti (ne za slovensko naselitveno področje!) pri štetjih od 1880 do 1981 (276) in podatke o moči Slovencev in njihovem obnašanju po letu 1971 pri volitvah v občinah z dvojezičnimi šolami in v Celovcu (277—279; po občinah so navedeni podatki o odstotnem deležu in absolutnem številu Slovencev po štetju 1971, odstotni delež k slovenskemu pouku, prijavljenih šolarjev 1.—3. razreda 1979/80, odstotni delež glasov za slovenske liste pri volitvah za deželni zbor 1975 in pri občinskih volitvah 1979; za vse to gl. že 124—125 in 133—144). Zemljevidi na str. 280 do 301 so bili omenjeni že ob poročilu o besedilu.

Ustavno sodišče je poslalo povzetek »podatkov in dejstev« (221—229) in »študijo« ustavne službe (230—301) **predstavniku KEL**, ki naj bi v določenem času dal nanjo svoj odgovor. Slovenski predstavnik se je očitno obrnil s prošnjo za izdelavo »mnenja« (Gutachten) o tem na strokovnjaka za mednarodno in posebej manjšinsko pravo, že od 1936 vidnega poznavalca koroških Slovencev in avtorja več del o njih, **Th. Veiterja**, in je njegovo mnenje predložil kot svoj odgovor (302—336). Argumentacija izhaja skoraj izključno s stališča avstrijskega in mednarodnega manjšinskega prava. Zaradi tega se omejujem le na povzetek njegovih pglavitnih tez in na opozorilo na nekaj kritičnih pripomb k elaboratu ustavne službe. Da Veiterjevo strokovno mnenje nima težišča na tej strani, se je pokazalo tudi pri zadnji ustni razpravi pred ustavnim sodiščem 24. junija 1981, ko je predstavnik KEL »izrecno izjavil glede podlag, ki jih je predložila Koroška deželna vlada, da se s tem pritožujoča se skupina volilcev, v področju dejstev v veliki meri identificira«; v ostale niso bila v podlagah razložena dejstva osporavana v nobeni točki« (343, gl. tudi 352); glede na Veiterjevo strokovno mnenje pa ta označba ustavnega sodišča vendar ni do kraja objektivna. Veiter se v bistvu strinja s tezo pritožnika, da je toliko narodno zavednih Slovencev na Koroškem, da **bi mogli** doseči pri ustreznem volilnem redu svojega poslanca v koroškem deželnem zboru, da jim nova razdelitev volilnih okrajev to povsem preprečuje za vso bodočnost in da to ni v skladu s priznanimi pravicami manjšine. V novi manipulaciji z volilnimi okraji, ki koroškim Slovincem vnaprej jemlje **možnost** zastopstva v deželnem zboru, ne gleda le kršitve načela, da ima narodna manjšina pravico živeti »nenadlegovana« v svoji domovini, marveč tudi pritisk, ki bo »avtomatično prinesel nadaljnje številčno zmanjšanje slovenske narodne skupine na Koroškem« (303—310, glede naselitvenega ozemlja koroških Slovencev, njihovega števila in razdelitve na volilne okraje tudi 311—316). Medtem ko označuje novelo o volilnih okrajih kot slovenski »narodni skupini sovražno« (336), razpravlja v dveh razdelkih, kako bi bilo mogoče uresničiti zastopstvo Slovencev v deželnem zboru in okrepiti položaj slovenskega zastopnika pri odločanju o vprašanih narodne skupine (320—323, 330—336). V posebnem delu svojega strokovnega mnenja navaja tudi vrsto konkretnih kritičnih ugovorov zoper elaborat koroške ustavne službe o volilnih okrajih (324—329). Prvi med njimi je ugotovitev, da meja med »zgorjnjo in spodnjo Koroško«, ki reže slovensko naselitveno področje na dvoje skoraj na sredini, ne ustreza etnični strukturi dežele (324). Temu dodaja ugotovitev, da na vprašanje, po kakšnih jezikovnih oziroma etničnih glediščih je nastala nova delitev v volilne okraje, elaborat ustavne službe sploh ne odgovarja. Glede slovenskega naselitvenega območja ugotavlja, da gre po elaboratu ustavne službe samem za sklenjeno področje, na katerem žive Slovenci na Koroškem, dostavlja pa, da gre kljub današnji dvojezičnosti ozemlja za »področje, na katerem je slovenska narodna skupina doma in avtohtona (beheimatet und bodenständig), Nemci ... pa so pač le priseljenci«, pri čemer gre pri inozemcih (državljanih Nemčije) za bolj ali manj namerno kolonizacijo, da bi se »slovenska narodna skupina utesnila« (325, tudi 321 sl.), tako da zanikanje enotnega slovenskega naselitvenega območja ne upošteva, da je do jezikovne mešanosti ozemlja prišlo z nemškim doseljevanjem na »umeten način« (künstlich herbeigeführt, 325). Zato poudarja zoper tezo elaborata ustavne službe o mirnem in naravnem širjenju nemškega jezika na tem ozemlju tezo o »namerni germanizaciji na Koroškem, podvzemani v dolgih časovnih obdobjih« (326), dalje ugotavlja, da je bilo po rezultatu plebiscita 10. oktobra 1920 ozemlje južno od Drave še slovensko in da se postavlja vprašanje, kam so v 60 letih mogli ti Slovenci izginiti (328), kot očita elaboratu ustavne službe tudi, da »spregleduje vprašanje, zaradi katerih vzrokov slovenski starši ... svojih otrok ne prijavljajo k dvojezičnemu pouku« (315). Glede dvojezičnih krajevnih napisov ugotavlja, da je bilo z njimi opremljenih septembra 1980 šele 29 krajev (329 in op. 31) od 91, določenih po zakonu.

Ustavno sodišče je pritožbo KEL zavrnilo (337—354), čeprav je poudarilo, da »varstvo pripadnikov manjšine proti pripadnikom drugih družbenih skupin more stvarno opravičevati ali celo zahtevati, da se daje manjšini v določenih stvareh prednost« (348). Razsodba se sicer v glavnem opira na stališča elaboratov ustavne službe urada koroške deželne vlade.

Prav omenjeno mnenje, da dajejo manjšini enakopravnost šele prednostne pravice v nekaterih pogledih, je zbudila po objavi rozsodbe največ odmeva (356—368). Da

bi vtis tega mesta razzsodbe »popravl«, je deželni glavar **Wagner** kar dvakrat segel v razpravo (358—359, 361—362), seveda brez stvarnih novosti in predvsem s poudarjanjem »raztresene naseljenosti« (Streulage) slovenske narodne skupine in neskljenjenosti njenega naselitvenega ozemlja. Posebej je treba omeniti **Veiterjevo** kritično presojo sodbe (363—368), v kateri je priznal njeno formalnopravno utemeljenost, sklenil pa z opombo, da bi »vrednostna odločitev v prid etnične manjšine zahtevala nekaj popolnoma obratnega«, s čimer ji je osporaval življenjsko utemeljenost; to stališče je podprl z nekaj podatki o dejanskem zaviranju enakopravnosti Slovencev na Koroškem (spor o slovenskih napisih v šoli v Žitari vasi in zapiranje občinskih dvoran na slovenskem naselitvenem ozemlju za kulturne prireditve manjšine). K temu dodaja **Unkart** še svoj odgovor (368—374): Spor okrog slovenskih napisov v šoli v Žitari vasi je z ene strani v bistveni točki dopolnil, pa hkrati z vrsto drugih stvari prikriil njegov pomen in značaj; glede dvoran je pa ostalo dejstvo zaprtosti dvorane v Velikovcu, ki pa se ni začela šele z atentatom na muzej v velikovškem gradu (1979), s katerim **Unkart** povezuje »intransigentno« stališče »mesta Velikovec« do kulturnih prireditev manjšine.

V **sklepni besedi** (375—378) spada v dokumentacijo le podatek o glasovih »Alternativne liste« v občinah z dvojezičnimi šolami (absolutno število in odstotek veljavno oddanih glasov) in na Koroškem v celoti pri parlamentarnih volitvah 1983 (375).

* * *

Po tem pretresu vsebine knjige, v katerega je bila nadrobljena že vrsta posameznih pripomb (delno pa so bile kritične pripombe vsebovane tudi ob izvlečku poročila G. Hérauda, f. Matscherja in F. Zwitterja ter v izvedenskem mnenju Th. Veiterja z njihovo lastno vsebino), je treba dodati še bolj povezano kritično oceno dela, posebej kar se tiče njegove zgodovinske strani, ki smo jo ob vsebinski analizi večinoma odlagali. Čeprav se knjiga šteje kot »prispevek k sodobni zgodovini (Zeitgeschichte)« (18), se ne bomo mogli zadrževati le pri tem: označa velja le glede časa nastanka objavljene dokumentacije in le v tem smislu je tudi resnična (seveda le v smislu objave dela dokumentacije k sodobni zgodovini, ne pa kot kritičen prispevek k njeni analizi ali k novim dognanjem iz njenega področja); vsebina dokumentacije pa nikakor ni omejena v tem smislu — pomislimo le na mitološko obrezano in izkrivljeno skico razvoja koroških Slovencev ob obrambi novih volilnih okrajev! Kot je potrebna popravka ta označba, velja tudi za drugo vrsto samoocene, namreč da »se tu podaja najboljše prikaz podatkov in dejstev, dopuščajoč skupni pogled, ki je bil glede aktualnih podatkov o slovenski narodni skupini na Koroškem kadarkoli (jemals) objavljen« (18), kar se pozneje ponavlja s trditvijo, da je ta »publikacija... največji doslej objavljeni skupni pregled podatkov in dejstev o položaju Slovencev na Koroškem« (377). Trditev je namreč treba omejiti v dveh stvareh. Najprej časovno: saj gre le za »podatke in dejstva« v dobrih desetih letih, med 1971 in 1983, vse prejšnje pa je zajeto le v mitološkem pregledu zgodovine in ne v obliki prikaza »dejstev in podatkov«. Poleg tega pa tudi vsebinsko: vse take ali drugačne pravne analize zakonodaje in k temu dodana obramba takih ali drugačnih političnih stališč pomeni podatke le v smislu politične dogodkovne zgodovine oz. njene dokumentacije, ne pa »podatkov in dejstev« o resničnem položaju slovenske narodne skupine na Koroškem. Le **trditve o njem**, ki si, kot smo videli, v marsičem nasprotujejo. Seveda so te vrste besedila tudi dosti usmerjeno izbrana (le glede pravde okrog volilnih okrajev je do razzsodbe ustavnega sodišča podana vsa dokumentacija z obeh strani), pač (razen **Unkartovega** predavanja 1973/74) predvsem v obrambo stališč koroške deželne vlade. Nepriistranski pristop k odbiranju objavljenega (in morda tudi v pripravi kakega dodatnega elaborata, kot jih je v knjigi objavljenih več posebej zanjo pripravljenih) pa bi zahteval gotovo razširjenje za **knjigo odgovornega** avtorskega kolektiva tudi na drugo stran na Koroškem, najbrže ne samo glede pravnega strokovnjaka, marveč tudi glede kakega zgodovinarja.

Zares za »podatke in dejstva« o slovenski narodni skupini na Koroškem gre v bistvu le pri treh delih knjige, ki nosijo tudi ustrezne naslove (str. 105—146, 221—229, 275—279) in znašajo skupno okrog 55 strani. Gre za uradne statistične podatke — več jih je tudi prvič objavljenih — od 1971 do 1983 o »razširjenju in moči slovenske narodne skupine na Koroškem«. Seveda se marsikaj v vseh treh oddelkih prekriva, tako da druga in tretja predložitev teh »podatkov« dopolnjuje prvo le v nekaterih posameznostih. Za uporabo knjige to vsekakor ni ugodno in priročno: če so že avtorji želeli objaviti neokrnjeno gradivo poti od pritožbe KEL na ustavno sodišče do njegove razzsodbe zaradi celotnosti dokumentacije, pa bi vendarle mogli dopolniti prvi pregled »podatkov in dejstev« tudi s sestavinami, ki so navedene šele pozneje, tako da bi omogočili celoten pregled vsega tega na enem mestu (v nekaterih pogledih so, ta pregled iz leta 1977 itak vendar dopolnili — zakaj ga ne bi v vseh pogledih?).

Seveda je treba priznati, da kažejo ti podatki izredno poznanje vprašanja in da je tudi pristop k uporabi statističnih podatkov bolj pošten (npr. glede upoštevanja »slovensko govorečih« v statistiki in v stališču, da označba »slowenisch« v katerikoli obliki ali na kateremkoli mestu pri štetju po današnjih razmerah na Koroškem pomeni že tudi izjavo o narodnosti), kot pa so različni drugi pristopi in »obdelave« teh podatkov na Koroškem in včasih tudi od centralnega avstrijskega statističnega urada. Ta izbor oz. uporaba podatkov ima pa vendarle dve bistveni hibi: Prva je neobgljenost ob podatkih o »vindišarskem jeziku«, odkar je bilo na »študijski komisiji« po »tafelšturmu« soglasno ugotovljeno, da znanstveno ni mogoče govoriti o njem, čeprav ga je štetje 1981 vnovič uporabilo kot števno kategorijo (nesmiselnost te kategorije kaže tudi slovensko izražanje: 1937 se mi je teta — žena očetovega bratranca na Brdu — opravičevala, da ne zna po »naše«, ampak samo po »svovenje«, pa sva se potem tudi kar po »svovenje« pogovarjala med seboj). Druga hiba pa je seveda »namerjenost« teh podatkov. Kljub vseh temeljitosti gre vendarle pri tej statistiki tudi za »tezo« o slovenski »Streusiedlung«. Zaradi tega je tudi obrezana le na desetletje po 1971. Seveda je za slovenski položaj na Koroškem bistven podatek tudi število o »Bekanntnis-Slowenen« pri štetjih 1971 in 1981 — toda ali je le omemba pri štetju neupoštevljivega podatka o »Sprach-Slowenen« tudi že dovolj za celotno podobo o obsegu slovenske naseljenosti v našem času na Koroškem?

Sploh pa tudi ni mogoče pritegniti trditvi, da še nikoli ni izšla publikacija s polnejšo dokumentacijo o »položaju Slovencev na Koroškem«. Seveda ne za zadnje desetletje. Vendar naj navedem vsaj tri dela, ki vsako po svoje presega knjigo, o kateri govorimo, seveda v času, v katerem je izšlo. Najprej je tu knjiga Th. Weiterja, Die slowenische Volksgruppe in Kärnten, Geschichte, Rechtslage, Problemstellung, 1936, nato moja razprava v Koroškem zborniku 1946, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes (117—248 in 22 zemljevidov, z doslej najbogatejšo dokumentacijo statističnih rezultatov do 1934) in knjiga Arnolda Suppana, Die österreichischen Volksgruppen, 1983, ki je izšla hkrati s knjigo, ki jo ocenjujemo; Suppanova knjiga res nima toliko podatkov o moči manjšine, pač pa mnogo več o njenih gospodarskih strukturah in sega brez dvoma mnogo globlje v analizo njenega položaja. Končno je v tej vrsti prav omeniti z ene strani sicer kratko publikacijo Frana Zwitterja, Koroško vprašanje, 1937 (v nemškem prevodu z nekaj dopolnitvami Die Kärntner Frage, 1979), ki je pomenila začetek nove globinske analize položaja koroških Slovencev pred drugo svetovno vojno, s katero se knjiga, ki jo ocenjujemo, pač ne more pohvaliti, in Weiterjevo objavo dokumentacije o delu »študijske komisije« (Die Kärntner Ortstafelkommission, Das gemeinsame Kärnten — Skupna Koroška 8, 1980), ki o stališču avstrijskih v parlamentu zastopanih strank pove pač bistveno več, kot knjiga Zur Lage der Slowenen in Kärnten. Ako ne bi šlo le za dela, v katerih gre predvsem za dokumentacijo in njen pretres, marveč za dela s težiščem na dogodkovno-zgodovinski strani, bi bilo seveda potrebno naštevanje takih del še precej podaljšati. Obe obliki samoocene avtorjev o svojem delu postajata torej vprašljivi in resnični doseg dela moramo skušati doseči sami, čeprav se bomo pri tem omejili predvsem na zgodovinska vprašanja, in sicer na ona, ki so relevantna tudi za današnji položaj koroških Slovencev.

* * *

Najprej sta potrebna pojasnila dva »tehnična izraza« — »naselitveno območje koroških Slovencev«, včasih — zlasti s slovenske strani — razširjeno v »avtohtono naselitveno območje koroških Slovencev«. Prvi izraz ima za avtorje obravnavane knjige pač predvsem pragmatičen pomen: to je ozemlje občin iz leta 1955 z dvojezičnimi šolami, na katerih je ostala tudi po zakonu 1959 staršem ali varuhom vsakega slovenskega otroka pravica do prijave k pouku v slovensčini, ki je za »sedanji trenutek« (po sporazumu med avstrijskimi v parlamentu zastopanimi strankami 1976) ostalo nespremenjeno (64). Vendar pa ima ta pragmatična rešitev iz let 1945—1955 (1958/59) bistveno širše in pomembnejše ozadje: gre za ozemlje, ki je imelo vzeto v celoti pri vseh štetjih od 1910 do 1951 pomemben delež slovenskega prebivalstva (1910 — 67,7%; 1923 — 38,4%; 1934 — 25,8%; 1939 — 42%; 1951 — 36,4%); če se držimo pri tem 1955 veljavnega položaja glede obstoja dvojezičnih šol (in ne upoštevamo občin Dholica, Vetrinj, Trdnja vas in St. Tomaž iz uredbe po letu 1945, ki so imele sicer 1910 od 15,5 do 37,7% slovenskega prebivalstva, pa je ta delež do 1951 padel pod 5% in so bile kot obrobne občine do 1955 izločene iz ozemlja dvojezičnih šol) so imele 1910 vse občine tega ozemlja nad 10% slovenskega prebivalstva in le dve občini (Vetrinj in Pliberk) pod 20%, torej pod mero, ki je štela po St. Germanski mirovni pogodbi za upoštevanja potreben delež pri organiziranem varstvu manjšine; po štetju 1939 je znašal delež Slovencev nad 20% v 44 občinah (pod 10% v občinah Smerče in Vrba, pod 20% v občinah Blače, Goriče, Marija na Zilji, Podkloster, Vernberk, Lipa, Grabštanj, Žihpolje, Zrelec in Velikovec), 1951 pa v 40 občinah

(pod 10% jih je bilo osem, Št. Štefan, Smerče, Podklošter, Vrba, Grabštanj, Pokrče, Vovbre in Velikovec, pod 20% prav tako osem, Marija na Zilji, Lipa, Otok, Zihpolje, Žrelec, Pliberk, Važenberk in Vovbre; vsi podatki po izračunih J. Pleterskega, Razprave in gradivo 4—5, 1966, str. 176—181). Ob sklenitvi »Državne pogodbe o obnovitvi neodvisne in demokratične Avstrije« 1955 torej ozemlje, naseljeno »s slovenskim ali mešanim prebivalstvom« gotovo ni bilo neznano, saj pričajo o njem vsa tri relevantna štetja 1910, 1939 in 1951 (števne kategorije zadnjih dveh uporabljam seveda v smislu z jezikoslovnega stališča edinem znanstvenem stališču »slowenische Sprache = windische Sprache« in obratno, prim. Th. Veiter, Die Kärntner Ortstafelkommission, str. 29 sl., 107, 139, 148 sl.). To velja še toliko bolj, ker je bil obseg tega ozemlja prav v zvezi z razmerami 1938—1945, zaradi katerih je bila avstrijska državna pogodba 1955 potrebna, potrjen vsaj v štirih pogledih: z območjem izselitve preko 1000 Slovencev z njihovih domov 14. aprila 1942 (J. Rausch, Der Partisanenkampf in Kärnten, 1979, str. 12, in zemljevid v Th. Barker, The Slovene Minority of Carinthia, 1984, str. 194—195), z določitvijo obsega »jezikovno mešanega področja v ‚rajhsgau‘ Koroški kot selitvenega področja« v Himmlerjevi odredbi 6. II. 1943 (T. Ferenc, Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941—1945, 1980, str. 572—574), s prav tako Himmlerjevo določitvijo »prostora boja zoper partizane« (Bandenkampfgebiet) v poletju 1944 (J. Rausch, n. d., str. 53) in z resničnim potekom teh bojev in nastankom velikega števila novih postojank zoper partizane v istem prostoru (J. Rausch, isto, zemljevid str. 54—55). Vemo, da se stanje spreminja tudi po 1955 — čeprav je vsako načrtno delovanje v tem smislu s strani nemške večine na Koroškem gotovo v nasprotju z dolžnostmi, prevzetimi s pogodbo o obnovitvi Avstrije! — gotovo pa je mogoče braniti stališče, da velja ob sklenitvi pogodbe prevzeta obveznost za stanje, kakršno je bilo tedaj in da nemška večina tega ne more spreminjati, dokler so pač na prizadetem ozemlju slovenski ljudje, ki žele uresničevati pravice, kakršne jim daje 7. člen državne pogodbe. To velja toliko bolj, ker je prav ureditev dvojezičnih šol med 1945 in 1955 med pogajanji za obnovo Avstrije kot neodvisne države avstrijska stran večkrat uporabila kot tehten dokaz za zagotovitev varnega slovenskega narodnostnega življenja in razvoja v obnovljeni Avstriji.

Z druge strani je treba pripomniti, da prilastek »avtohtonega« naselitvenega ozemlja seveda ne pomeni »staroselstva« v smislu »prvotnih naseljencev«, pač pa poudarjeno domovinstvo v tem prostoru. Podlaga tega poudarka je trojna. Najprej dejstvo, ki ga je zapisal tudi Kranzmayer (Ortsnamenbuch von Kärnten I, 1956, str. 66) z besedami, da so Slovenci »časovno gledano prvo narodnostno deblo, čigar jezik je do danes ostal živ na Koroškem«; ob njih so torej glede na **današnje stanje** vsi drugi vendarle **poznejši** priseljenci. Dalje je dejstvo, da se Slovenci niso priselili v ta prostor že kot izoblikovan poseben slovanski narod, marveč da se je ta narod (najprej pod imenom Karantanci, nato po srednjeveškem razkroju in novoveški obnovitvi etnične skupnosti pod imenom Slovenci) izoblikoval prav na teh tleh v Podravju, Posavju in Posočju; kot narod so Slovenci na svojem sedanjem naselitvenem območju avtohtoni celo v poudarjenem smislu, ker so zrasi šele tu in nikjer drugod ni bilo nikdar tega posebnega naroda. In končno je prav posebej z Koroško (s karantansko kneževino in slovenskim ustoličevalnim obredom koroških vojvod) zvezana tista zgodovinska mitologija, ki je Slovincem pri oblikovanju modernega slovenskega naroda in njegove zavesti nadomeščala zgodovinsko mitologijo, ki je v Srednji Evropi pri tem tipu oblikovanja modernih narodov navadno zvezana z različnimi oblikami zgodovinskega prava ali drugih spominov na nekdanjo svobodo v obliki samostojne državnosti.

Tako je pojem današnjega naselitvenega območja koroških Slovencev v smislu območja dvojezičnih šol iz leta 1955 res zgolj pragmatičen dogovor, izhajajoč iz stanja ob sklenitvi avstrijske Državne pogodbe, vrednost tega pragmatizma in strogost njegovih parametrov pa je seveda v marsičem odvisna od njegovih zgodovinskih podlag in potrebnega vedenja o njih. Prav v tem pogledu so avtorji knjige »Zur Lage...« zlasti v odgovoru na drugo in tretje vprašanje ustavnega sodišča žal na široko zapadli mitologiji nemško-nacionalne variante koroškega zgodovinopisja, ki v marsičem greši zoper zgodovinsko resničnost preteklosti. Ustavili se bomo le ob nekaterih poglobitvenih vprašanjih — najprej iz zgodovine nasploh, nato še posebej ob podlagah današnje razdelitve Koroške v volišne okraje. Obravnavati vse, bi preseglo meje celo te obsežne ocene, za spoznanje bistvenih odgovorov pa to tudi pač ni nujno potrebno.

Pri srednjeveškem razvoju od slovanske Karantanije do v slovenski in nemški del v 15. stoletju razdeljene Koroške se avtorji ravnaajo v glavnem po Kranzmayerjevi podobi, le da so rezultat (položaj okrog 1900! — pravilno bi bilo okrog 1850) opravičeno po Kosovem in tudi po Kleblovem raziskovanju kolonizacijske zgodovine predstavili od okrog 1300 do srede 15. stoletja, s čimer se skladajo tudi Fresacherjeve agrarne študije o posebni obliki kupnega prava v mlajših kolonizacijskih območjih. Toda sporna ni le Kranzmayerjeva določitev časa konca srednjeveške kolonizacij-

skega procesa, marveč tudi opredelitev njegovega poteka in posebej značaja rezultata. Začetek priseljevanja bavarskih kmetov v slovenski prostor (srednjeveška zgodovina namreč jasno kaže, da so se premikale jezikovne meje le ob **agrarni kolonizaciji** in da **samo** tuji gospodje s svojimi gospostvi nikoli niso dosegli nič podobnega, prim. razliko med Koroško in Furlanijo!) ni bil mogoč pred začetkom frankovskega zemljiškega gospostva, torej ne sredi 8. stoletja (253), marveč šele od približno leta 820. Brez dvoma kaže izvor krajevnih imen na Koroškem (in v različni meri tudi drugod na slovenskih tleh!), da sta se v vsej deželi v srednjem veku mešala oba kolonizacijska tokova, nemški in slovenski. Seveda so segli nemški gospodje po kolonistih iz oddaljenih krajev le tedaj, kadar jih niso imeli na razpologo v bližini, zlasti na svojih gospostvih. Cena, ki jo je bilo treba plačati za kolonizacijo v obliki privilegijev (začasni oprostitev od dajatev in podobnega), tudi za te čase ni bila nepomembna. Ves smisel kolonizacije je bil v bistvu v reševanju preproste gospodarske naloge: doseči od dodeljenega gospostva čim večji dohodek in nič drugega. Primer dobro preiskanega freisinskega gospostva s središčem v Škofji Loki to najlepše kaže: bavarski urad v ravnini, kjer so bavarski kolonisti iz časa pred 1160 predstavljali večji del kolonistov, je obsegal le kako četrtno kmetij na gospostvu; za kolonizacijo hribovskega območja in obeh dolin Selške in Poljanske Sore je gospod uporabil predvsem slovenske koloniste — nemški kmečki otok v uradu Sorica je pomenil 1318 le slabo dvajsetino kmetov tega področja. Da ni bilo drugače tudi na Koroškem, kaže že Kranzmayerjeva kvantifikacija izvora krajevnih imen. Seveda se moramo pri tem omejiti na imena, ki so po svojem izvoru razvidna (Entlehnungspaaren), brez upoštevanja navadnih »prevajalnih parov«, pri katerih pač izvor ni nedvomno zagotovljen (npr. svetniška imena so kraji lahko dobili najprej pri nemških ali pa pri slovenskih prebivalcih). Razmerje imen nemškega oz. slovenskega izvora pa je (izraženo v odstotkih vseh krajevnih imen) na ozemlju, ki je bilo okrog 1900 slovensko ali dvojezično 17 : 43, na ozemlju, ki je bilo v teku srednjeveške kolonizacije ponemčeno, pa 20 : 35. Že Kranzmayerjevi podatki o Kanalski dolini pa kažejo, da bi se v južnem delu mogel delež slovenskih podlag za nemška krajevna imena še povečati (tudi imena romanskega izvora kot Trbiž, Naborjet in Pontabelj so namreč sprejeli nemški priseljenci po njihovi slovenski in ne neposredno po romanski obliki; Kranzmayer, n. d., str. 43 sl. v opombah). Kranzmayerjeva postavitev meje v kolonizacijski zgodovini v 13. stoletje je resnična le toliko, da je bilo odtlej za kolonizacijo v glavnem dovolj domačih ljudi, priseljevanje kmetov od drugod pa vse bolj izjema. Medtem ko je do tega časa rezultat kolonizacije brez dvoma jezikovno mešana pokrajina, začenja od te meje naprej postopno izenačevanje jezika prebivalstva, pri čemer nastopa postopna asimilacija manjšine po večini — na jugu z napredovanjem slovenskega značaja pokrajine, na severu in zahodu pa nemškega. To je proces, ki označuje po Kosovem in Kleblovem mnenju razvoj od 13. stoletja naprej in ki ga imamo lahko kot dokončanega do 15. stoletja.

Po vsem, kar o tem vemo, rezultat tudi na jugu ni bila jezikovno mešana pokrajina, marveč vsaj kar zadeva podeželje povsem slovenska dežela. Meja med obema deloma, ki se je tako ustalila, je trajala do srede 19. stoletja, zajemala pa je vso Ziljsko dolino do župnije Brdo pri Šmohorju, segla prav pod Beljak in do Osojskih Tur, pa mimo Možberka preko Krnskega gradu in Gospe Svete na Štalen in nato na Svinjo planino, pa po zahodnem robu Laboške doline do Drave pri Labotu. Kvantifikacijo tega razvoja omogočajo res šele podatki Czoernigovega štetja iz 1846, ki pa so dovolj zgovorni: na ozemlju do navedene meje na Koroškem so šteli Slovenci (vštevši meščanske kraje!) blizu 90% prebivalstva, na z uredbo dvojezične šole iz leta 1945 zajetem ozemlju pa od 88.894 prebivalcev kar 97,5%! Tu torej res ne gre za kako posebej »mešano ozemlje« bodisi v smislu leta 1900 ali pa še nekaj desetletij pozneje, kot se tako pogosto bere v različnih nemških delih. Položaj se je začel spreminjati šele od srede 19. stoletja naprej, najprej v prostoru severno od Celovca, zlasti po letu 1910 pa drugod (čeprav sta štetji 1923 in 1934 resnico življenja daleč prehiteli v še neresnično nemško korist; poglavitni resnični prelom se začenja z za naravni razvoj nerazumljivimi procesi sploh šele po 1938). Prestavljanje zgodovinskega tempa v sivo preteklost, s čimer naj bi se razdolžila zgodovinska krivda nemške večine od plebscista naprej, pomeni čisto zgodovinsko mitologijo.

Ali je ta štiristo let trajajoča meja, ki je delila južno tretjino dežele od severa v smeri vzhod-zahod res tako zelo rezultat golega slučaja, da so jo avtorji elaborata za ustavno sodišče lahko kar zamolčali ali prezrli? Gotovo ne, saj je v velikem delu trdno utemeljena bodisi v prirodi, bodisi v organizmih druge vrste: Ziljske Alpe, Dobrač, razlite lokve Zilje pred izlivom v Dravo do regulacije reke, Osojske Ture, Štalen, Kristofova gora in Svinja planina so gotovo prirodna meja med obema deloma dežele med 15. in 19. stoletjem; zapornico pred Šmohorjem je ustvarila meja bamberškega zemljiškega gospostva, združena z župnijsko mejo slovenske župnije pred nemško, severno od Celovca pa se je meja izoblikovala pač po meji med šent-

viškim mestnim trgom na severu in celovškimi na jugu. Skratka nič slučajnega in gotovo gre za mejo, ki je zaradi svoje dolgotrajnosti zgodovinsko relevantna za razumevanje koroške zgodovine in v kakem pogledu tudi sedanjosti (kot npr. pri sporu o razmejitvi volilnih okrajev).

Pa je še druga meja, ki je skoraj tisoč let delila Koroško od vzhoda proti zahodu, pa gre seveda knjiga »Zur Lage...« mimo nje brez vsakega poudarka o njeni dolgotrajnosti in tudi o pomenu za vsakdanje ljudsko življenje: meja med oglejskim patriarhatom in salzburško nadškofijo na Dravi (od 803 /811/ do 1751 in nato na jugu z goriško nadškofijo še do 1786). Poleg tega pa oglejski del Koroške nikdar ni bil razdeljen med »zgoranje« in »spodnje«-koroški arhidiaconat, marveč je bil enoten, dokler se njegovo ozemlje ni razdrobilo po inkorporacijah župnij različnih samostanom (in po 1461 ljubljanski škofiji) kar v pet različnih delov, torej precej drugače, kot se pravi v knjigi »Zur Lage...« (Klebel, Carinthia I 116, 1926, 6; Fresacher, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österr. Alpenländer II/8, 2. izd. 1966, 43—47). Pa tudi cerkvena meja na Koroškem med 1786 in 1859 ni bila meja med »zgoranje« in »spodnje« Koroško, marveč meja med celovško in velikovško kresijo, ki je delila lavantinsko od krške škofije. Te meje knjiga sploh ne omenja. Prav tako ne dejstva, da je v cerkvenem pogledu vendarle pomembna tudi meja, ki deli pač ves čas od uveljavitve krščanstva v deželi cerkve s slovenskim in nemškim molitvenim, pridiznim in spovednim jezikom, torej meja, ki nam jo kažejo sredi 19. stoletja cerkveni šematizmi zelo jasno na meji med tedaj sklenjenim slovenskim in nemškim ozemljem in ki se je močneje spremenila v smislu dvojezičnosti cerkvenega jezika šele po plebiscitu in še bolj v zadnjih desetletjih.

Z enotnostjo ali z zgornje- in spodnje-koroško dvojnostjo so stvari precej manj preproste, kot skuša pokazati upreproščena argumentacija novih volilnih okrajev. Saj tudi označevanje območij Koroške z različnimi tipi kmečkega »prava« (kupno, zakupno pravo) v knjigi (270) ni pravilno. Fresacher navaja na citiranem mestu, da se je »dedno kupno pravo« razvilo le v nekaterih področjih mlajše kolonizacije (v Gegend od Drave med Paternionem in Spittalom, v Kanalski dolini, na majhnem delu zahodnega pobočja Svinje in v Črni pri Mežici), torej niti po meji med Nemci in Slovenci, niti po meji med zgornjo in spodnjo Koroško. Pač pa bi pri kmečkem življenju našli lahko spet od vzhoda proti zahodu potegneno mejo pri tako pomembnem pojavu, kot je bilo nekaj velikih kmečkih uporov na Koroškem (1478, 1515) in tudi sicer zanimivem pojavu, da se včasih v virih omenja posebna puntarska nagnjenost prav slovenskih kmetov, medtem ko so nemški poslušnejši in mirnejši. Pa bi ob tej »enotnosti« in »dvojnosti« še mogli pomisliti, kako vse drugače se je Koroška drobila v 14. in 15. stoletju v smislu pravega fevdalnega parikularizma v vrsto posebnih teritorijev in da je bilo vse to premagano šele do 1535.

O enotnosti ali dvojnosti je mogoče gotovo govoriti spričo koroške zgodovine, kakršna je pač bila, le ob pogledu na reke in gore, pa ob spregledovanju človeka. In prav to je na drugi strani značilno tudi za teze o neenotnosti koroških Slovencev (tudi tu srečujemo v ostalem podoben presenetljiv preobrat kot o Koroški kot celoti: doslej je koroška historiografija po tradiciji poudarjala razlike med koroškimi in drugimi Slovenci in koroške pri tem jemala kljub dialektičnim razlikam kot celoto, zdaj pa so dialekti postali kar kriterij delitve koroških Slovencev v tri dele). Povezanost s slovensko knjigo od reformacije naprej (njihova uporaba in prepisovanje v Zagoričah!), še posebej pa s knjigami Mohorjeve družbe, ki jih je med 1900—1918 prejemalo vsako leto preko 6000 slovenskih družin na Koroškem, torej povezanost s istim knjižnim jezikom, s skupnim kulturnim razvojem, ki je imel za Slovence sredi prejšnjega stoletja nekaj desetletij prav v Celovcu pglavitno organizacijsko središče, povezanost s skupno narodno zavestjo, izoblikovano med ljudstvom v dobi taborov okrog 1870, povezanost v skupnih političnih organizacijah in v skupnih nastopih pri volitvah, vse to za avtorje ne pomeni pač nič. Prav tako ne podlage določitve plebiscitnega ozemlja in seveda tudi ne dejstvo, da je južno od Drave 10. oktobra 1920 glasovala večina udeležencev plebiscita za Jugoslavijo. Kar nasprotuje v zgodovini današnji politični zahtevi, je treba zamolčati ali celo naravnost zanikati. Prav to je jedro mitologije.

Edina delitev dežele v upravnem in davčnem pogledu, **pomembna za prebivalstvo** med sredo 16. in sredo 18. stoletja, je bila na Koroškem le delitev med zemljiška gospostva in v deželskosodne okraje (gl. M. Wutte, priloga k Erläuterungen zum histor. Atlas der österr. Alpenländer I/4, 1929). Obe delitvi deželo razbijata na tako majhne enote, da iz njih ne sledi nikakršen sklep o njeni delitvi v večje dele (niti glede zgornje in spodnje Koroške). Z njihovim združevanjem bi bilo mogoče deželo razdeliti na vse mogoče načine, tudi z mejo, ki bi potekala v vsej črti tedanje slovensko-nemške etnične meje.

Upravna delitev z mejami od severa proti jugu se je v resnici uveljavila šele v dobi absolutne monarhije, najprej 1748 z razdelitvijo v spodnjo, srednjo in zgornjo

Koroško, nato pa 1782 v le dve, beljaško in celovško kresijo (283—285). Obe sta nastali po mejah prejšnjih deželskosodnih okrajev, razumljivo pa je, da se oblast absolutne države v času, ko se narodnostno vprašanje ni še pojavljalo v nobeni obliki, ni ozirala ne etnično sestavo dežele in etnični značaj njenih sestavnih delov. Kolikor je bilo potrebno občevanje s slovenskimi ljudmi z objavo nekaterih patentov tudi v slovenščini, je opravljala to dežela in pozneje gubernij, na podoben način pa se je reševalo tudi vprašanje organizacije podeželskih trivalk, osnovnih šol (po 1774), ki so seveda morale biti za Slovence v deželi urejene nekoliko drugače kot v nemškem delu dežele (z učitelji, ki so znali tudi slovensko in tudi z nekaj slovenskimi učnimi knjigami).

Že pred uvajanjem nove uprave s sodnimi in političnimi okraji 1849 so bile 1848 na Koroškem tri volitve (začetek maja v frankfurtski državni zbor, sredi junija v dunajski državni zbor in konec julija po kurijah v koroški deželni zbor). Pri nobenih niso bili urejeni volilni okraji na podlagi meje med obema kresijama (med zgornjo in spodnjo Koroško), res pa pri obeh parlamentarnih volitvah tudi ni bila upoštevana jezikovna razdelitev dežele v nemški in slovenski del; do neke mere drugače je bilo le pri volilnih okrajih kmečke kurije za deželni zbor. Pri volitvah za Frankfurt so bile podlaga za določitev petih volilnih okrajev župnije (in dekanati?), obe kresiji sta bili razdeljeni v po več okrajev, pri čemer je beljaški okraj segel v celovško kresijo; slovensko ozemlje je bilo razdeljeno med štiri okraje, v treh z manjšino Slovencev, le v celovškem z večino, a vanj je spadalo tudi deželno glavno mesto (V. Melik, ZČ 2/3, 1948-49, priloga po str. 134). Za dunajske volitve je bilo 6 volilnih okrajev (Celovec je bil izločen kot poseben mestni okraj!), slovensko ozemlje je bilo razdeljeno med pet okrajev, med katerimi je bil skoraj povsem slovenski le velikovski, v ostalih so bili Slovenci le manjšina (pri obeh volitvah je bil povsem nemški le spittalski okraj); okraji so bili urejeni po sodnih okrajih, beljaški volilni okraj pa je segel še dlje v območje celovške kresije kot pri volitvah za Frankfurt (W. Wadl, Carinthia I 173, 1983, str. 371). Pri deželnozbornskih volitvah je od 72 mandatov pripadlo veleposesti 24, »višji industriji« in »pomembnejšim občinam« 20 in v bistvu kmečki kuriji 28; za Slovence prihajajo v posev le zadnji. Pri razdelitvi njihovih volilnih okrajev (določenih po sodnih okrajih oz. njihovem povezovanju) je bilo takih s slovensko večino 7 (Pliberk, Zelezna Kapla, Humperk, Velikovec, Grebinj, Rožek in Vetrinj, čeprav je bila v vsakem od njih tudi nemška manjšina, a po Czoernigovem štetju niso segali na strnjeno nemško področje razen Grebinja; v treh je šlo za izrazito mešano ozemlje — Podkloster, Možberk, Labot — vsaj v dveh od njih gotovo z znatno nemško večino). Medtem ko so še po štetju 1880 šteli Slovenci v tedanjih kmečkih volilnih okrajih 34% prebivalstva in je bil ta delež 1848 gotovo za nekaj odstotkov višji, so imeli s tem volilnim redom teoretično priznanih le 25% kmečkih mandatov (in le 9,7% vseh mandatov v deželnem zboru!). Že tu se kaže določena nenaklonjenost, delno gotovo zvezana že z nasprotovanjem delitvi dežele, o kateri se tedaj že razpravljala in polemizirala, prav tako pa tudi socialnemu nezadovoljstvu, ki so ga kazali v letu revolucije slovenski kmetje na Koroškem precej bolj izrazito kot nemški (B. Grafenauer, ZČ 2/3, 1948/49, str. 7—68, posebej 24—27, 32, 41, 46; W. Fresacher, Carinthia I 164, 1974, 223—230; o volilnem redu P. Burian, Die Nationalitäten in Cisleithanien und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, 1962, 131—137, posebej 134).

Pri delitvi dežele v sodne okraje in pri načrtu razdelitve političnih okrajev pa je brez dvoma navzoč že narodni spor in se je zlasti v določitvi političnih okrajev določno izražala tudi tendenca slovensko prebivalstvo na Koroškem čim bolj razdeliti. O vsem tem sta obsežno pisala J. Pleterski (Narodna in politična zavest na Koroškem, 1965) in V. Melik (Volitve na Slovenskem 1861—1918, 1965), tako da tu zadostuje le nekaj opozoril: z ene strani je bila 1848 naravnost izražena potreba, da bi se pri delitvi dežele v sodne okraje upoštevala jezikovna meja (J. Apih, Slovenci in 1848. leto, 1888, str. 164; Burian, n. d., str. 136), z druge strani je Bach to podlago meje izrecno zavrnil, kar dokazuje, da se je o njej razpravljalo (Melik, n. d., str. 92). V političnih okrajih, določenih 1849 in uresničenih 1868, je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med šest okrajev: le velikovski je imel izrazito slovensko večino, le spittalski je bil povsem nemški; v šentviškem in volšperskem sta bila majhna drobca slovenskega ozemlja, vse drugo pa je bilo razdeljeno med šmohorskega, beljaškega in celovškega na takšen način, da »v nobenem od teh treh okrajev niso imeli Slovenci večine, v nobenem pa tudi niso šteli manj kot dve petini prebivalstva« (V. Melik, n. d., str. 92 — po štetju 1880). Burian ugotavlja pri načrtih kromeriškega državnega zbora, ki so z neupoštevanjem etnične meje pri novi upravni delitvi s predlogom za Koroško gotovo zvezani, nedomišljenost in premajhno upoštevanje narodnostnih razmer v monarhiji (n. d., 175—190, posebej 185 sl.). Ker so bili po 1860 — in enako tudi pozneje pri vseh reformah o delitvi dežele v volilne okraje — podlaga za razmejevanje teh okrajev pač politični okraji (včasih — kot 1902 z odtrganjem boroveljskega sodnega okraja od celovško-velikovškega volilnega okraja in njegovo dodelitvijo k beljaškemu

(289) — še s kakšno posebno manipulacijo na škodo Slovencev, V. Melik, str. 105 sl.), je že s tem izkazana zoper Slovence namerjena ureditev volitev v vsem naslednjem času do 1923, ki jo zelo jasno dokazuje tudi vsa podrobna analiza volitev med 1861 in 1918 (V. Melik, n. d., str. 238—248, z mnogimi podrobnostmi političnega življenja tudi J. Pleterski, n. d.).

Vse to gotovo ni bilo naključje, kajti zgodovina volitev je tudi pokazala, da je bila možnost političnega nastopa z upanjem na uspeh tudi pomemben dejavnik pri krepitvi slovenske narodne zavesti. To se je pokazalo najbolj jasno pri državnozbornskih volitvah 1907, ko so dobili kandidati slovenske konservativne stranke v sedmih slovenskih sodnih okrajih s 6829 glasovi absolutno večino oddanih glasov (V. Melik, n. d., str. 245; druge stranke so jih dobile skupaj le 5865) in ko se je po izračunu Janka Pleterskega ravnalo po navodilih slovenske stranke pri volitvah celo 9441 glasovalcev (n. d., str. 373). Spoznanje, da so dosegli s temi uspehi pri volilni mobilizaciji Slovencev le enega poslanca, medtem ko je v deželnem povprečju za pridobitev mandata zadoščalo 3142 glasov, je ponovitev takega uspeha gotovo bistveno zavrlo in samo na sebi pri volitvah 1911 odkrnilo del slovenskih glasov in jih usmerilo drugam. Ta zgodovinski nauk govori tudi o sedanjem podcenjevanju pomena **možnosti** uspešnega političnega nastopa pri volitvah za koroške Slovence tudi v našem času in kaže da gre pri tem avstrijskim strankam gotovo tudi (ali celo predvsem) za varovanje slovenskih glasov za svoje kandidate. S tem pa postajajo ukrepi te vrste tudi neka oblika pritiska na slovensko narodno zavest v smislu njene slabitve.

To pa je stvar, ki jo pri napredovanju germanizacije zgodovinska mitologija knjige »Zur Lage...« gotovo skuša po krivem prikriti. Ne mislim zanikati velikega pomena, ki ga je imelo pri spreminjanju etnične podobe v zadnjih sto letih gospodarstvo s svojo socialno mobilnostjo, kar je bilo ob obstoječih političnih strukturah na Koroškem do 1938 spričo kmečkega in konservativnega značaja edine slovenske politične organizacije gotovo pomemben dejavnik postopnega usihanja Slovencev v tem času, posebej še v narodno in politično zavednem smislu. Prav tako pa seveda objektivnemu opazovalcu teh procesov ni mogoče spregledati, da je bil pri tem germanizacijskem procesu bistvenega pomena tudi pritisk; ki ga omenjajo različni viri že od Gutsmana v 18. stoletju naprej, pa tudi Jarnik, čeprav je presojal, da gre ob tem tudi za dejavnike drugačne vrste. V mnogih pogledih se je izražalo dejstvo, da je bila oblast vselej v nemških rokah, kar se je izražalo tudi s pravimi pritiski, odkar se je 1848 pojavilo na Koroškem narodno vprašanje; od tistega časa, ko sta 25. aprila 1848 v imenu deželnega odbora dr. Rulitz in dr. Koller predložila škofu Lindmanskemu pritožbo zoper Matijo Majarja in Andreja Einspielerja (propter instigationes capellanorum Mayer et Einspieler ad motus slovenicos) in kasneje deset deželnih poslancev tudi zoper Rizzija (J. Obersteiner, Die Bischöfe von Gurk, 1824—1979) in odkar so se po smrti škofa Paulitscha (1827) koroški Nemci vselej uspešno upirali Slovincem kot kandidatom za krško škofijo in celo proti stališču, da bi za to mesto pomenilo poseben pogoj znanje slovenskega jezika (v istem delu). Ne mislim niti v najkrajšem povzetku obnavljati te strani zgodovine germanizacije in njenih pritiskov na Koroškem niti do 1920, niti od 1920 do 1938, niti po 1938. Spomnim naj le na vse, kar kaže zgodovina volilnega sistema in volitev, o čemer smo že govorili in kar se v nekem pogledu neposredno kaže tudi v zgodovinski mitologiji obravnavane knjige, pa na oceno vloge šole pri ponemčevanju koroških Slovencev, ki jo je zapisal 22. maja 1941 koroški zgodovinar dr. Starzacher (Die deutsche Schule und die deutsche Kultur beginnt das Werk der Verdeutschung... Es muss (sc. na Gorenjskem) im Wesen der gleiche systemmatische Umvolkungsprozess angesetzt werden, der im alten Kärnten dazu geführt hat, dass die Windischen... mit den Deutschen den Abwehrkampf gekämpft haben« — T. Ferenc, n. d., str. 118). Pri jezikovnih štetjih govore po 1910 sami rezultati kritičnemu raziskovalcu, da gre za pod raznovrstnim pritiskom spremenjene prijave. Theodor Veiter ni brez vzroka zapisal, da postane štetje, pri katerem v desetletju spremeni brez migracij 50% prebivalcev občine izpoved o svoji jezikovni pripadnosti, za resnega raziskovalca povsem neverodostojno (na Koroškem znaša rekord trinajstih let 1910—1923 celo 80%, ko naj bi padel v Št. Štefanu delež slovensko govorečih od 92,5 na 12,2% — od 1713 na 200 [glede na število Slovencev padec za 88,3%], število nemško govorečih pa zrastle od 138 na 1431 [skok za 937% !]). Dodatek o statistiki od 1880 do 1910 pa bo pokazal, da ima tudi ta — po plebiscitu sicer splošeni — statistično dokazljivi pritisk na koroške Slovence svojo predigrjo že v stari monarhiji od uvedbe kategorije »občevalnega jezika« pri štetjih naprej.

Statistični podatki, ki jih je zbral v svoji tabeli »signifikantnih podatkov« (str. 140—144) Ralf Unkart — čeprav bi za znanstveno primerjanje gotovo bolj ustrezali podatki po starih in ne po novih občinah — so gotovo pomembni (razen rezultatov »štetja 1976«), vsaj za spoznavanje števila in moči temeljnega dela koroških Slovencev (Bekennntnis-Slowenen). Toda z druge strani kažejo konkretne preiskave krajevnih poznavalcev, da ob teh Slovincih vendarle ni nepomembna druga, »tiha« skupina slo-

vensko govorečih (Sprach-Slowenen), npr. Moritschevi podatki za Št. Štefan ob Zilji in Kattnigovi za Ledince (prim. Th. Barker, n. d., str. 375). Zavedam se kvalitetne razlike med prvimi in drugimi vsaj glede življenjske dozorelosti za izpovedovanje svojega etničnega bistva; zato se je prav zavedati tudi statistične razlike med obema skupinama. Toda če živi na Koroškem približno enako število »priznavajočih se Slovencev« in »jezikovnih Slovencev«, so Unkartovi podatki obenem potrdilo o nekem pritisku, ki tudi danes obe skupini loči med seboj ob prijavi jezikovne pripadnosti pri štetju in ob prijavi otrok k pouku v materinem jeziku v šoli (politične pripadnosti seveda ne štejemo za »signifikanten podatek« v tem smislu, ker je določena včasih celo predvsem z različnimi drugimi parametri družbenega življenja in položaja v družbi).

Podatki o štetjih 1880 do 1910

Ko je toliko prehitro umrla Heidi Janschitz, doma iz Št. Jurija ob Zilji, leta 1982 dokončala svoje magistrsko delo »Geschichte des Unteren Gailtales von 1848 bis 1914« in se pripravljala, da ga nadaljuje v doktorski disertaciji, ki naj bi obravnavala germanizacijske procese v istem prostoru in istem času z raziskavo poglavitnih dejavnikov pri njih, se je ob obisku v Ljubljani obrnila name s prošnjo za pomoč, obenem pa je povedala svojo tehtno metodološko pripombo k dosedanjim preiskavam, tudi k mojim, kolikor so bile objavljene: preiskava vzrokov mora v marsičem izhajati iz majhne krajevne zgodovine; tudi analiza statističnih rezultatov se zaradi tega ne bi smela ustaviti na ravnini občin, kjer se različne stvari že zabrisujejo. Seveda je imela prav. Sam sem sicer analiziral vprašanje Slovencev na Koroškem na ta način, a uporabil sem te rezultate v glavnem le ob navajanju posameznih posebej za števne metode signifikantnih primerov do leta 1910. Naprej te preiskave na krajevni podlagi niso več mogoče, ker sta objavljena po krajih le še dve štetji (1934 in 1951), vsa druga štetja pa le po občinah (1923, 1939, 1961, 1971) ali doslej celo le po okrajih. Toda tudi delo do 1910 sprva ni bilo sistematično. Šele ko sem 1946 pisal svojo razpravo o Czoernigovi etnografski statistiki in njeni metodi (Razprave SAZU, I. razr., 1, 1950, 117—164) in ob njej spoznal, da je mogoče preskušati zanesljivost njenih podatkov v nekaterih okoliših le s krajevno analizo poznejših štetij, sem se lotil sistematičnega pregleda poznejših štetij do 1910 predvsem s vprašanjem, kaj takšna analiza pokaže za vrednost števnih metod že v času stare monarhije — koliko se pa pri tem v krajevnem merilu kažejo statistične spremembe, ki so v resničnem življenju nemogoče in so razložljive le s takim ali drugačnim pritiskom. Zbral sem kraje s statističnimi skoki te vrste v tabele, ki pa so ostale neobjavljene. Leta 1970 sem v predavanju o »teoriji in praksi ljudskih štetij na Koroškem od srede 19. stoletja do konca 1970« na II. koroških kulturnih dneh svoj rezultat kratko povzel v dveh odstavkih (Historijski zbornik 29/30, 1976/77, str. 562):

»Podrobna analiza poznejših štetij (po 1880) do 1910 pa prepričljivo kaže, da že od 1880 ne gre za razumljivo postopno asimilacijo Slovencev na Koroškem po nemški politično in gospodarsko vladajoči večini v deželi. Padec je namreč v vsakem posameznem desetletju usmerjen predvsem v nekaj krajev, v katerih se skupno število prebivalstva v bistvu ni spremenilo; toda število slovensko govorečih prebivalcev se je v enem desetletju brez migracije zmanjšalo za do okrog 50 %, število nemško govorečih pa zraslo do okrog 200 %. Gre za pojav, ki je zavzemal v posameznih desetletjih vse večjo širino, v posameznih primerih pa je krajevno dosegal tudi še večje dimenzije.

V desetletju 1880—1890 se je v celoti znižalo število Slovencev in deželi za okrog 400 ljudi; v istem desetletju je padlo v 40 krajih, ki leže v 12 občinah, število Slovencev od 4141 na 2479, t. j. za 1644, medtem ko je zraslo število Nemcev od 1141 na 2912. Med 1890 in 1900 se je znižalo skupno število Slovencev za okrog 9500, torej za preko 10 % števila iz 1890; toda 4826 od izginulih je živel le v 90 krajih v 18 občinah, v katerih se je znižalo število Slovencev od 9704 na 4878, število Nemcev pa zraslo od 2669 na 7668. Od skupnega padca okr. 8700 (blizu 12 %!) med leti 1900 in 1910 je odpadlo celo 7212 statistično izginulih Slovencev na 115 krajev v 22 občinah, v katerih se je znižalo število Slovencev od 14703 na 7491, število Nemcev pa zraslo od 3860 na 11505. Seveda so to pojavi, ki jih je mogoče razložiti le z zlorabo kriterija »občevalni jezik« pri izvedbi štetja, nikakor pa s kakršno koli prirodno asimilacijo, ki nikdar ne more doseči takšnih dimenzij menjave jezika.«

Seveda sem se pri uporabi te analize vselej zavedal, da bi pomenila **dokaz** le objava tabel s statističnimi podatki. Šele Janschitzeva pa mi je pokazala, da bi utegnile pomeniti te tabele za kakega mladega človeka tudi pomemben napotek pri krajevnozgodovinski preiskavi fenomena germanizacije na Koroškem v stari monarhiji. Zato naj bodo tu objavljeni z ene strani v njen spomin, z druge strani pa kot **dokaz** o tistem pritisku, ki bi ga knjiga »Zur Lage...« v odgovoru na vprašanja avstrijskega ustavnega sodišča o Slovencih želela zanikati, pa so ta dokaz neizbrisno ohranile avstrijske uradne publikacije o statističnih rezultatih nekdanje monarhije s podrob-

nostmi, ki se statističnim objavam druge avstrijske republike žal ne zdijo več pomembne.

Tabele potrebujejo le še tehnična pojasnila, vse drugo prepuščam njihovemu študiju in raziskovanju zgodovine krajev, na katere se nanašajo. Opirajo se vseskozi na podatke uradnih štetij, kar je po svoje zamotano le pri Czoernigovem štetju, čigar podrobno gradivo ni bilo uradno objavljeno, marveč samo sumarni izračuni za deželo (za objavo podatkov za Koroško gl. B. Grafenauer, Czörnigova etnografska statistika..., za preračun v občine pa isti, Narodnostni razvoj..., Koroški zbornik, 1946, str. 129—164). Za vsa poznejša štetja so uporabljeni podatki uradnih objav: *Spezial-Ortsrepertorium für Kärnten*: a) auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1880, Wien 1882; b) auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1890, Wien 1893; c) auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1910, Wien, 1918; *Gemeindeflexikon für Kärnten*, auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1900, Wien 1905.

Obdelava je razdeljena v »Pregledne tabele« in »Analitične tabele«. Pregledna tabela I in Analitična tabela I sta povezani med seboj le po problemu — očni vrednosti štetja 1880 — ne pa po snovi. Pregledna tabela I primerja za območje severno od Celovca veliko spremembo jezikovne pripadnosti prebivalstva med 1846 in 1880; primerjava je urejena po občinah, ker je podatke Czoernigovega štetja mogoče urediti na ta način, ni jih pa mogoče razbiti po krajih. Gre sicer za obdobje 34 let, med katerimi ni bilo niti »ankete« niti štetja po občevalnem jeziku in za področje, ki je bilo nekoliko mešano že 1846, vendar je premik za normalni razvoj prevelik (podatki o Celovcu 1846 so sporni); to dokazuje tudi po 1880 obstoječa potreba po slovensčino obvladajočih duhovnikih v vrsti župnij tega ozemlja, v nekaterih (npr. Otmanje) tudi še po drugi svetovni vojni. Analitična tabela I obravnava isto vprašanje glede na poznejši štetji 1890 in ponekod 1900 z navajanjem vseh krajev, v katerih je bil delež Slovencev pri poznejših štetjih večji kot pri štetju 1880 (pri majhnih razlikah — do 10 ljudi — so izračuni negotovi, ker gre lahko za migracijo ene ali dveh družin, pri številkah nad 10 so pa podatki za »zanesljivost« štetja 1880 gotovo signifikantni; v obeh primerih jih je mogoče preskusiti le ob krajevnozgodovinskem raziskovanju z drugačnimi viri).

Pregledna tabela II in Analitična tabela II navajata nenormalne spremembe jezikovne strukture prebivalstva v nemško korist od 1880 do 1890 po krajih v analitični tabeli in po občinah v pregledni tabeli. V pregledni tabeli so pod ustrezno občino zajete seveda le vsote prebivalstva tistih krajev, ki so zajeti s podatki analitične tabele. V istem razmerju sta med seboj Pregledna tabela III in Analitična tabela III za spremembe v desetletju 1890 do 1900 ter Pregledna tabela IV in Analitična tabela IV za desetletje 1900 do 1910. Za premik od 1910 do 1923 manjka ustrezna podlaga, ker statistični podatki po krajih za 1923 niso bili objavljeni.

Vse ostalo prepuščam neposrednemu študiju tabel in prav tako sklepe do katerih takšne analize vodijo o razmerju oblasti do Slovencev ob štetjih. Dovoljujem si opozoriti glede uporabe kriterija »občevalni jezik« pri štetjih od 1880 do 1910 v avstrijski polovici Avstro-ogrske in še posebej v »kronovinah z nemško in slovensko govorečim prebivalstvom« na izredno bogato dokumentacijo v knjigi Emila Brixia, *Die Umgangssprache in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation*, 1982, 537 str., posebej 152—182; bistveni Brixovi načelni in delno tudi konkretni rezultati o štetjih z navedenim števničnim kriterijem in razmerju politične moči na Koroškem (str. 166—177, 440 sl., 462 sl., prim. tudi razpravo istega avtorja *Die Kärntner Volksabstimmung von 1920 im Kontext der österreichischen Nationalitätenstatistik 1880—1934*, v *Kärntens Volksabstimmung 1920*, Klagenfurt 1981, str. 232—253) so v večini vprašanju zelo blizu mojim presojam in prav tako sklepom, ki jih vsakemu objektivnemu študiju narekujejo v sledečih tabelah razvrščeni podatki uradne statistike desetletij od 1880 do 1910.

Pri krajevnih imenih uporabljam oblike, ki so jih uporabljali navedeni statistični »krajevni repertoriji«, ker je tako lažje mogoče preverjati podatke s predlogo, po kateri so prevzeti; le glede oblike »ves« — »vas« je po sklepu redakcije uporabljena oblika, za katero so se okrog 1970 odločili koroški Slovenci sami, saj prav mnenja iz Slovenije v tem pogledu niso bila soglasna (tako prof. Tine Logar kot jaz sva zagovarjala staro ljudsko obliko, vendar sva priznavala odločilno pravico odločanja koroškim Slovincem.

Bogo Grafenauer

PRILOGE:

Pregledna tabela I

Občina	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1846	1880	1846	1880	1846	1880
Celovec-Klagenfurt	12.054	17.831	6.500	629	5.554	17.119
Podklošter-Arnoldstein	3.164	3.424	3.088	1.360	76	2.064
Perava-Judendorf-Vetruv						
Perau-Judendorf-Federaun	882	1.014	692	5	190	1.009
Dhovše-Lendorf	813	810	653	44	160	766
Dole-Ponfeld	863	846	588	0	275	846
Gospa Sveta-Maria Saal	1.911	1.948	926	83	985	1.865
St. Martin pri Celovcu-						
St. Martin b. Klagenfurt	749	935	499	145	250	790
Kriva Vrba-Krumpendorf	838	683	800	226	38	457
Možberk-Moosburg	2.242	2.114	772	172	1.470	1.942
Otmanje-Ottmanach	1.040	968	839	142	201	826
St. Peter pri Celovcu-						
St. Peter b. Kagenfurt	695	1.128	495	214	200	914
St. Rupert-St. Rupprecht	280	720	187	0	93	720
St. Tomaž-St. Thomas	1.619	1.649	1.449	1.087	170	562
Trdnja vas-Hörtendorf	678	680	623	73	55	607
Trnja vas-Annabichl	1.103	1.349	1.030	112	73	1.237
St. Janž na Mostiču-						
St. Johann am Brück	1.661	1.596	1.324	720	337	876
Skupno	30.592	37.695	20.465	5.012	10.127	32.600

Analitična tabela I

Korektura uradnega štetja 1880 po štetjih 1890 in 1900

Občina, kraj	1880		1890		Popravek
	Nemci	Slovenci	Nemci	Slovenci	
Brdo-Egg					
Brdo-Egg	17	240	9	223	8
Velika vas-Micheldorf	9	176	5	189	4
Goriče-Görtschach	8	305	0	303	8
Sv. Štefan-St. Stefan					
Kasaze-Edling	8	172	3	171	5
Na Bodnje-Bodenhof	12	34	0	49	12
Sodni okraj Šmohor-Hermagor					37
Podklošter-Arnoldstein					
Čava-Tschau	52	49	5	106*	45
Hrast-Hart	123	33	32	118	90
Korpiče-Korpitsch	74	50	37	80	30
Lipje-Lind	33	28	4	54	25
Megvarje-Maglern	192	44	139	120	70
Podklošter-Arnoldstein	293	90	279	112	20
Pod Krajnikom-Krainegg	36	51	14	68	20
Pod Turjo-Neuhaus	109	75	34	148	70
Radnja vas-Radendorf	146	144	5	258	140
Rikarja vas-Riegersdorf	56	61	6	131	50
Rut-Greuth	100	37	110	62	20
Sovče-Seltschach	133	193	47	301*	80
Sp. Vrata-Untertörl	169	38	129	79**	42
Strmec-Krainberg	27	43	0	50	27
Št. Lenart-St. Leonhard	50	22	29	57*	20
V Dolah-Pessendellach	78	13	10	95	70
Zg. Vrata-Obertörl	86	10	49	63	40
Ziljica-Gailitz	213	53	179	135	80

* Uradno štetje 1900

** Uradno štetje 1910

Občina, kraj	1880		1890		Popravek
	Nemci	Slovenci	Nemci	Slovenci	
Sodni okraj Podklošter-Arnoldstein					939
Bleiberg	3818	0	3337	86*	90
Beljak-Villach	5475	30	6683	232	200
St. Martin-St. Martin	3030	6	3473	197	180
Sodni okraj Beljak-Villach					470
Rožek-Rosegg					
Področčica-Rosenbach	12	93	2	115	10
Sodni okraj Rožek-Rosegg					10
Dholica-Techelsberg					
Karov-Karl	20	65	2	64	18
Sokolče-Sekul	21	133	18	138	2
Gospa Sveta-Maria Saal					
Šribiče-Stuttern	41	0	20	11	11
Vogliče-Winklern	84	0	52	6	6
Grabštajn-Grafenstein					
Dobje-Aich	3	72	0	77	3
Št. Peter-St. Peter	5	90	1	113	4
Hodiše-Keutschach					
Ležbe-Laisbach	2	84	0	107	2
Sv. Miklavž-St. Nicolai	6	29	0	37	6
Kotmara vas-Köttmannsdorf					
Čahorče-Tschachoritsch	6	90	0	127	6
Plešivec-Plöschenberg	5	72	0	73	5
Razpotje-Wegscheide	6	16	0	21	6
V Brdih-Wurdach	2	88	0	67	2
Kriva Vrba-Krumpendorf					
Breza-Pirk	14	45	7	49	7
Dražinj-Drassing	47	20	37	34	10
Gorice-Görtschach	39	2	9	26	30
Kriva Vrba-Krumpendorf	81	14	85	49	30
Gorličje-Gurlitsch	63	10	49	27	14
Možberg-Moosburg					
Borovčiče-Berndorf	82	0	101	9	9
Zagorje-Obergöriach	54	5	48	13	8
Otmanje-Ottmanach					
Na Smole-Kronawet	13	4	3	10	10
Št. Rupert-St. Rupprecht	720	0	1348	51	30
Št. Tomaž-St. Thomas					
Čilberk-Zeiselberg	19	32	8	62	10
V Ovšah-Gottesbichl	9	4	1	5	8
Trdnja vas-Hörtendorf	607	73	302	449	325
Trnja vas-Annabichl					
Ačale-Atschalas	19	4	24	9	4
Gorinče-Gorintschach	40	0	31	10	10
Marola-Marollach	40	10	29	23	13
Sp. Goričica-					
Untergoritschitzen	483	0	437	46	50
Št. Jurij-St. Georgen	117	3	96	55	40
Vetrinj-Viktring					
V Dolah-Tal	48	14	24	22	20
Loka-Lack	15	15	13	22	7
Na Planini-Alpen	5	35	9	47	4
Na Spi-Schmölzhütte	95	27	80	29	15
Nograd-Weingarten	11	27	5	25	5
Nova vas-Neudorf	7	28	0	39	7
Postraziče-Straschitz	17	32	12	39	5
Potok-Bach	5	29	0	58	5
Žrelec-Ebental					
Ceteraja-Zetterei	75	12	0	73	75
Delnja vas-Niederdorf	149	0	22	114	127
Dobje-Aich	52	0	20	36	36
Na Bregu-Rain	10	23	0	29	10

Občina, kraj	1880		1890		Popravek
	Nemci	Slovenci	Nemci	Slovenci	
Podkrnos-Gurnitz	39	57	8	82	30
V Selu-Zell	56	134	4	190	50
Sodni okraj Celovec-okolica — Klagenfurt-Umgebung					1075
Št. Janž na Mostiču-St. Johann am Brückl					
Hrovače-Chrobathen	9	44	0	62	9
Krištofova gora-Christofberg	16	32	1	40	12
Št. Gregor-St. Gregor	52	8	42	11	10
V Gradu-Eppersdorf	49	42	5	91	45
Uha vas-Hausdorf	26	7	14	20	12
Sodni okraj Eberstein					88
Bela-Vellach	190	3088	40	2895	130
Železna Kapla-Eisenkappel	623	575	460	618	108
Sodni okraj Železna Kapla-Eisenkappel					238
Skupno					2857

Pregledna tabela II

V občini	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1880	1890	1880	1890	1880	1890
Podklošter-Arnoldstein	97	108	71	31	26	77
Vernberk-Wernberg	602	593	358	231	226	353
Št. Janž na Mostiču-St. Johann am Brückl	782	733	391	186	391	547
Kostanje-Köstenberg	658	682	634	466	24	195
Vrba-Velden	368	412	285	4	82	372
Grabštanj-Grafenstein	189	164	189	84	0	80
Poreče-Pörtschach	303	442	197	75	106	367
Žrelec-Ebental	118	133	117	93	1	40
Št. Tomaž-St. Thomas	715	695	494	197	221	498
Djekše-Diex	671	686	636	571	35	115
Št. Peter na Vašinjah-St. Peter am Wallersberg	121	105	117	65	4	40
Važenberk-Waisenberg	681	686	652	458	25	228
Skupno	5.305	5.439	4.141	2.497	1.141	2.912

Analitična tabela II

Občina, kraj	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1880	1890	1880	1890	1880	1890
Podklošter-Arnoldstein						
Zagoriče-Agoritschach	97	108	71	31	26	77
Vernberk-Wernberg						
Kleče-Kletschach	37	34	24	16	13	18
Podravlje-Föderlach	109	135	93	84	16	51
Skočidol-Gottestal	147	130	118	81	12	40
Štakorče-St. Ulrich	207	214	51	15	156	199
Trnovlje-Terlach	102	80	72	35	29	45
	602	593	358	231	226	353
Št. Janž na Mostiču-St. Johann am Brückl						
Pirkach	91	90	23	0	68	90
Sp. Hreblje-Unterkrewald	98	97	51	25	47	72
Št. Lipš-St. Philippen	209	195	174	131	35	64
Št. Urh-St. Ulrich	348	313	134	30	214	283

Občina, kraj	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1880	1890	1880	1890	1880	1890
Zg. Hreblje-Oberkrewald	36	38	9	0	27	38
	782	733	391	186	391	547
Kostanje-Köstenberg						
Črešnje-Kerschdorf	180	170	178	133	2	37
Korene-Wurzen	250	256	232	170	18	65
Kostanje-Köstenberg	101	114	100	76	1	38
Trešiče-Dröschitz	127	142	124	87	3	55
	658	682	634	466	24	195
Vrba-Velden						
Sp. Vogliče-Unterwinklern	63	76	61	32	2	44
Vrba-Velden	305	336	224	8	80	328
	368	412	285	40	82	372
Grabštanj-Grafenstein						
Brda-Werda	60	36	60	0	0	36
Jadovce-Thon	129	128	129	84	0	44
	189	164	189	84	0	80
Poreče-Pörtschach						
Poreče-Pörtschach	265	399	167	67	98	332
Renveg-Renweg	38	43	30	8	8	35
	303	442	197	75	106	367
Žrelec-Ebental						
Gradnica-Gradnitz	118	133	117	93	1	40
Št. Tomaž-St. Thomas						
Dominča vas-Deinsdorf	66	66	54	27	12	39
Frajdenberg-Freudenberg	125	115	31	5	94	110
Gunderška vas-Gundersdorf	68	68	58	31	10	37
Ličja-Leibnitz	36	21	29	0	7	21
Male Goriče-Kleingörtlach	40	39	27	0	13	39
Partovca-Portendorf	35	30	21	6	14	24
Timenica-Timenitz	92	117	74	51	18	66
Vasja vas-Lassendorf	97	83	95	18	2	65
Velike Goriče-Grossgörtlach	66	63	50	21	16	42
Virnja vas-Geiersdorf	90	93	55	38	35	55
	715	695	494	197	221	498
Djekše-Diex						
Djekše-Diex	671	686	636	571	35	115
Št. Peter na Vašinjah-St. Peter am Wallersberg						
Sv. Neža-St. Agnes	121	105	117	65	4	40
Važenberk-Waisenberg						
Črni grad-Neudenstein	61	79	60	30	1	49
Mali Št. Vid-Klein St. Veit	198	195	198	156	0	39
Ričja vas-Reissdorf	135	153	135	99	0	54
Srednje Trušnje-Mittertrixen	141	108	132	86	7	22
Terpece-Terpetzen	82	95	82	65	0	30
Zg. Trušnje-Obertrixen	64	56	45	22	17	34
	681	686	652	458	25	228
Skupno	5.305	5.439	4.141	2.497	1.141	2.912

Pregledna tabela III

V občini	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1890	1900	1890	1900	1890	1900
Podklošter-Arnoldstein	1.276	1.225	847	510	429	715
Smerče-Emmersdorf	1.172	1.032	1.110	579	62	451
Straja vas-Hohenthurn	565	506	520	420	45	86

V občini	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1890	1900	1890	1900	1890	1900
Borovlje-Oberferlach	1.638	1.875	947	617	691	1.258
Medborovnice-Unterferlach	857	821	647	208	210	613
Podljubelj-Unterloibl	946	1.000	846	662	100	338
Dholica-Techelsberg	408	394	372	246	36	148
Kotmara vas-Köttmannsdorf	576	605	555	348	21	257
Kriva Vrba-Krumpendorf	316	384	136	55	180	329
Otok-Maria Wörth	439	439	417	133	22	306
Poreče-Pörtschach	546	601	421	77	125	524
Trdnja vas-Hörtendorf	532	576	384	69	148	507
Vetrinj-Viktring	649	650	505	23	144	627
Žrelec-Ebental	462	494	296	154	166	340
Št. Janž na Mostiču- St. Johann am Brückl	520	485	411	48	109	431
Dobrla vas-Eberndorf	265	319	241	185	24	134
Ruda-Ruden	311	301	272	177	39	124
Važenberk-Waisenberg	895	845	777	367	118	478
Skupno	12.373	12.552	9.704	4.878	2.669	7.668

Analitična tabela III

Občina, kraj	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1890	1900	1890	1900	1890	1900
Podklošter-Arnoldstein						
Hrast-Hart	150	153	118	82	32	71
Megvarje-Maglern	259	262	120	89	139	173
Peče-Pöckau	311	276	248	174	63	102
Rikarja vas-Riegersdorf	137	113	131	52	6	61
V Dolah-Pessendelach	105	79	95	45	10	34
Ziljica-Gailitz	314	342	135	68	179	274
	1.276	1.225	847	510	429	715
Smerče-Emmersdorf						
Borče-Förk	144	105	144	42	0	63
Čače-Saak	421	348	402	223	19	123
Čajna-Nötsch	392	387	353	185	39	202
Mišeljče-Michelhofen	113	103	113	62	0	41
Smerče-Emmersdorf	102	89	98	67	4	22
	1.172	1.032	1.110	579	62	451
Straja vas-Hohenthurn						
Drašče-Draschitz	191	164	173	133	18	31
Straja vas-Hohenthurn	374	342	347	287	27	55
	565	506	520	420	45	86
Borovlje-Oberferlach						
Borovlje-Ferlach	1.053	1.157	493	360	560	797
Dole-Dollich	151	293	102	56	49	237
Kobor-Gabel	434	425	352	201	82	224
	1.638	1.875	947	617	691	1.258
Medborovnice-Unterferlach						
Glinje-Glainach	122	126	119	60	3	66
Medborovnice-Unterferlach	346	343	144	27	202	316
Otrovca-Otrouza	72	63	72	11	0	52
Sp. Glinje-Unterglainach	24	42	24	15	0	27
Trata-Tratten	94	86	94	30	0	56
Vesca-Dörfl	57	45	57	24	0	21
Zadole-Saidolach	142	116	137	41	5	75
	857	821	647	208	210	613
Podljubelj-Unterloibl						
Gorice-Görtschach	101	88	94	64	7	24
Košentavra-Kirschenteuer	216	244	183	169	33	75

Občina, kraj	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1890	1900	1890	1900	1890	1900
Podgora-Unterbergen	308	286	288	201	20	85
Podljubelj-Unterloibl	321	382	281	228	40	154
	946	1.000	846	662	100	338
Dholica-Techelsberg						
Karov-Karl	66	71	64	43	2	28
Skrile-Grailitz	54	45	48	18	6	27
Sokolče-Sekul	156	152	138	94	18	58
Tibiče-Tiebitsch	132	126	122	91	10	35
	408	394	372	246	36	148
Kotmara vas-Köttmannsdorf						
Čahorče-Tschachoritsch	127	114	127	90	0	24
Kotmara vas-Köttmannsdorf	269	319	251	176	18	143
Prebalje-Preliebl	97	74	97	53	0	21
Razpotje-Wegscheide	21	42	21	11	0	31
Sv. Kandolf-St. Gandolf	62	56	59	18	3	38
	576	605	555	348	21	257
Kriva Vrba-Krumpendorf						
Dražinj-Drasing	71	71	34	11	37	60
Gorice-Görtschach	35	38	26	8	9	30
Kriva Vrba-Krumpendorf	134	192	49	34	85	158
Kurliče-Gurlitsch	76	83	27	2	49	81
	316	384	136	55	180	329
Otok-Maria Wörth						
Otok-Maria Wörth	55	43	50	5	5	38
Ravne-Raunach	41	46	41	19	0	27
Ribnica-Reifnitz	177	188	170	38	7	150
Sekira-Sekirn	128	134	118	63	10	71
Sv. Ana-St. Anna	38	28	38	8	0	20
	439	439	417	133	22	306
Poreče-Pörtschach						
Goriče-Goritschach	78	94	59	13	19	81
Pričiče-Pritschitz	78	100	59	22	19	78
Slovenja gora-Windischberg	101	90	69	1	32	89
Vogliče-Winklern	177	214	127	8	50	206
Zadole-Sallach	112	103	107	33	5	70
	546	601	421	77	125	524
Trdnja vas-Hörtendorf						
Dobje-Aich	16	16	14	0	2	16
Hotna vas-Guttendorf	111	128	98	16	13	112
Hrastovica-Hrastowitz	71	74	35	2	36	72
Oreševce-Nessendorf	36	31	36	0	0	31
Pokeriče-Pokeritsch	69	69	67	4	2	65
Št. Jakob-St. Jakob	33	37	26	4	7	33
Trdnja vas-Hörtendorf	141	162	84	38	57	124
V Ovšah-Gottesbichl	55	59	24	5	31	54
	532	576	384	69	148	507
Vetrinj-Viktring						
Goričice-Goritschizen	96	70	83	0	13	70
Krotna vas-Krotendorf	94	92	64	5	30	87
Loka-Lak	35	27	22	1	13	26
Na gori-Berg	41	32	41	5	0	27
Na planini-Alpen	56	48	47	0	9	48
Nograd-Weingarten	30	86	25	4	5	82
Nova vas-Neudorf	39	53	39	4	0	49
Postraziče-Straschitz	51	55	39	0	12	55
Potok-Bach	58	47	58	0	0	47
V Dolah-Tal	46	44	22	0	24	44
Vinče-Wintschach	82	76	46	2	36	74
Voženica-Opferhof	21	20	19	2	2	18
	649	650	505	23	144	627

Občina, kraj	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1880	1890	1880	1890	1880	1890
Zrelec-Ebental						
Delnja vas-Niederdorf	136	132	114	87	22	45
Predlje-Priedel	58	60	48	30	10	30
Zrelec-Ebental	268	302	134	37	134	265
	462	494	296	154	166	340
Št. Janž na Mostiču-						
St. Johann am Brückl						
Hrovače-Krobathen	62	54	62	7	0	47
Krištofova gora-Christofberg	41	32	40	2	1	30
Št. Peter-St. Peter	96	90	91	2	5	82
Št. Lipš-St. Philippen	195	189	131	27	64	162
Šmihelska gora- Michaelerberg	92	85	67	10	25	75
Uha vas-Hausdorf	34	35	20	0	14	35
	520	485	411	48	109	431
Dobrla vas-Eberndorf						
Sinča vas-Kühnsdorf	265	319	241	185	24	134
Ruda-Ruden						
Podgora-Unternberg	193	173	177	127	16	46
Ruda-Ruden	118	128	95	50	23	78
	311	301	272	177	39	124
Važenberk-Waisenberg						
Čarče-Führholz	42	47	42	27	0	20
Gorče-Wurzen	41	41	41	18	0	23
Gosinje-Gänsdorf	66	71	57	22	9	49
Mali Št. Vid-Klein St. Veit	195	188	156	40	39	148
Poreče-Pörschach	70	57	68	33	2	24
Ričja vas-Raisdorf	153	126	99	0	54	126
Šmarjeta-St. Margarethen	73	71	72	44	1	27
Štriholče-Gattersdorf	255	244	242	183	13	61
	895	845	777	367	118	478
Skupno	12.373	12.552	9.704	4.878	2.669	7.668

Pregledna tabela IV

Občina, kraj	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Sv. Štefan-St. Stefan	292	287	283	200	9	87
Bistrica na Zilji-						
Feistritz a. d. Gail	711	652	695	547	16	105
Podklošter-Arnoldstein	913	957	732	439	181	518
Smerče-Emmersdorf	1.379	1.259	992	542	385	717
Bekštanj-Finkenstein	2.448	2.501	2.303	1.670	145	1.425
Marija na Zilji-Maria Gail	1.148	1.233	1.045	488	103	745
Lipa-Lind	753	699	716	316	37	383
Bistrica v Rožu-						
Feistritz i. Rosental	1.428	1.339	1.266	701	162	634
Borovlje-Oberferlach	2.183	2.834	997	288	1.186	2.546
Podljubelj-Unterloibl	460	555	425	224	35	331
Dholica-Techelsberg	878	832	683	242	193	590
Grabštanj-Grafenstein	1.132	1.074	936	398	196	676
Pokrče-Poggersdorf	665	624	625	307	39	317
Radiše-Radsberg	280	271	265	146	15	125
Št. Tomaž-St. Thomas	343	352	271	50	72	302
Zihpolje-Maria Rain	234	219	170	69	64	150
Zrelec-Ebental	397	369	338	193	59	176
Škocjan-St. Kanzian	166	158	143	87	23	71
Železna Kapla-Eisenkappel	1.109	1.150	438	303	671	847
Grebinj-Griffen	751	693	547	308	204	385

Občina, kraj	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Tinje-Tainach	338	329	310	207	28	122
Vovbre-Haimburg	560	613	523	360	37	253
Skupno	18.568	19.000	14.703	7.491	3.860	11.505

Analitična tabela IV

Občina, kraj	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Sv. Štefan-St. Stefan						
Na Potoce-Bach	115	111	115	92	0	19
Sv. Štefan-St. Stefan	177	176	168	108	9	68
	292	287	283	200	9	87
Bistrica na Zilji-Feistritz a. d. Gail						
	711	652	695	547	16	105
Podkloster-Arnoldstein						
Čava-Tschau	111	115	106	74	5	41
Lipje-Lind	66	68	50	21	16	47
Peče-Pöckau	276	349	174	129	102	220
Sovče-Seltschach	348	328	301	201	47	127
Zagoriče-Agoritschach	112	97	101	14	11	83
	913	957	732	439	181	518
Smerče-Emmersdorf						
Čače-Saak	348	334	223	117	123	217
Čajna-Nötsch	387	333	185	74	202	259
Črešnje-Kerschdorf	261	239	255	150	6	89
Dule-Dellach	49	56	43	31	6	25
Herblje-Kreublach	87	72	82	47	5	25
Labenče-Labientschach	188	173	152	101	36	72
Poklanče-Poglantschach	59	52	52	22	7	30
	1.379	1.259	992	542	385	717
Bekštanj-Finkenstein						
Bače-Faak	229	273	221	144	8	129
Bekštanj-Alt-Finkenstein	131	112	127	60	4	52
Diča vas-Gödersdorf	164	148	160	55	4	93
Goriče-Goritschach	149	134	146	81	3	53
Malošče-Mallestig	451	481	426	185	25	296
Mlinare-Müllnern	128	250	85	30	43	220
Podgorje-Pogöriach	161	154	161	99	0	55
Sp. Breg-Unterrain	78	86	58	13	20	73
Sp. Dobje-Untereichwald	199	180	183	113	16	67
Sp. Tehanče-Untertechanting	147	129	146	69	1	60
Stobce-Stobitzen	39	46	35	9	4	37
Sv. Job-St. Job	138	119	132	29	6	90
Steben-St. Stefan	236	296	230	162	6	134
Zg. Dobje-Oberaichwald	198	93	193	27	5	66
	2.448	2.501	2.303	1.670	145	1.425
Marija na Zilji-Maria Gail						
Brdo-Egg	123	131	117	80	6	51
Činoviče-Tschinowitsch	96	139	80	18	16	121
Dole-Duel	25	27	23	12	2	15
Drobole-Drobollach	165	181	159	39	6	142
Rašče-Ratschach	109	87	107	35	2	52
Marija na Zilji-Maria Gail	136	149	102	60	34	89
Prošoviče-Prosowitz	117	114	108	58	9	56
Rut-Greuth	51	47	51	10	0	37
Seraj-Serei	23	19	21	0	2	19
Trdaniče-Turdanitsch	114	144	97	31	17	113

Občina, kraj	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Vognje polje-Bogenfeld	189 1.148	195 1.233	180 1.045	145 488	9 103	50 745
Lipa-Lind						
Borovnica-Fahrendorf	119	102	119	53	0	49
Lipa-Lind	136	134	111	66	25	68
Na Dravi-Drau	62	61	62	33	0	28
Na Gore-Bergel	43	50	43	9	0	41
Podravlje-Föderlach	71	59	69	32	2	27
Potok-Bach	81	75	79	32	2	43
Semisvavče-St. Lambrecht	69	55	68	19	1	36
Sreje-Raiach	46	57	46	24	0	33
Tmara vas-Emmersdorf	80	70	73	23	7	47
Vudmat-Wudmat	46	36	46	25	0	11
	753	699	716	316	37	383
Bistrica v Rožu-Feistritz i. R.						
Bistrica-Feistritz	725	724	571	167	154	557
Sveče-Suetschach	703	615	695	534	8	77
	1.428	1.339	1.266	701	162	634
Borovlje-Oberferlach						
Bajtiše-Waidisch	381	270	304	59	77	211
Borovlje-Ferlach	1.157	1.547	360	112	797	1.435
Dobrava-Dobrowa	220	462	132	40	88	422
Kovor-Gabel	425	555	201	77	224	478
	2.183	2.834	997	288	1.186	2.546
Podljubelj-Unterloibl						
Babnjak-Babniak	13	33	13	8	0	25
Gorice-Görtschach	88	104	64	25	24	79
Kapla pri Dravi- Kappel an d. Drau	155	204	149	80	6	124
Struga-Strau	129	136	127	79	2	57
Trnje-Dornach	75	78	72	32	3	46
	460	555	425	224	35	331
Dholica-Techelsberg						
Došenče-Töschling	136	106	82	18	54	88
Hadajnce-Hadanig	67	60	67	39	0	21
Sokolče-Sekul	152	140	94	10	58	130
Št. Jernej-St. Bartilma	151	168	140	54	11	114
Št. Martin-St. Martin	138	157	104	57	32	100
Tibiče-Tiebitsch	126	115	91	35	35	80
Varpja vas-Arndorf	108	86	105	29	3	57
	878	832	683	242	193	590
Grabštanj-Grafenstein						
Brda-Werda	35	36	31	10	4	26
Grabštanj-Grafenstein	422	407	325	140	97	267
Humiše-Gumisch	105	105	84	26	21	79
Jadovca-Thon	104	100	94	43	10	57
Lipje-Lind	50	59	46	16	4	43
Male Čape-Zapfendorf	42	36	42	14	0	22
Na Bregu-Rain	39	38	19	0	20	38
Sepec-Truttendorf	142	123	139	73	3	50
Stari dvor-Althofen	90	73	90	47	0	26
Sv. Peter-St. Peter	103	97	66	29	37	68
	1.132	1.074	936	398	196	676
Pokrče-Poggersdorf						
Lancova-Lanzendorf	52	54	52	30	0	24
Lečja gora-Linsendorf	114	95	114	66	0	29
Pobarže-Pubbersdorf	108	101	93	38	15	63
Pokrče-Poggersdorf	115	119	100	55	14	64
Rute-Kreuth	43	48	33	4	10	44
Slov. Šmihel-Wind. St. Michael	99	75	99	51	0	24
Svamene gorice-Amabischl	28	23	28	9	0	14

Občina, kraj	Domače prebivalstvo		Občevalni jezik			
			slovenski		nemški	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Št. Janž-St. Johann	79	88	79	54	0	34
Žvirče-Wirtschach	27	21	27	0	0	21
	665	624	625	307	39	317
Radiše-Radsberg						
Na Žbarci-Schwarz	85	105	85	60	0	45
Rut-Kreuth	154	128	154	82	0	46
Strančiče-Strantschitschach	41	38	26	4	15	34
	280	271	265	146	15	125
Št. Tomaž-St. Thomas						
Bučinja vas-Wutschan	76	83	76	4	0	79
Krištofova gora-Christofberg	20	15	12	0	8	15
Sv. Lovrenc-St. Lorenzen	63	73	45	5	18	68
Timenica-Timenitz	110	110	82	33	28	77
Vasja vas-Lassendorf	74	71	56	8	18	63
	343	352	271	50	72	302
Žihpolje-Maria Rain						
Golšovo-Göltschach	121	107	88	55	33	52
Imov-Haimach	44	40	44	10	0	30
Nadrom-Nadram	39	36	23	4	16	32
Zg. Dole-Obertöllern	30	36	15	0	15	36
	234	219	170	69	64	150
Žrelec-Ebental						
Gradnica-Gradnitz	132	118	87	46	45	7
Podkrnos-Gurnitz	89	91	77	33	12	58
V Selu-Zell	176	160	174	114	2	46
	397	369	338	193	59	176
Škocjan-St. Kanzian						
Grad-Wasserhofen	62	61	49	26	13	35
Št. Markš-St. Marxen	104	97	94	61	10	36
	166	158	143	87	23	71
Železna Kapla-Eisenkappel	1.109	1.150	438	303	671	847
Grebinj-Griffen						
Grebinj-Griffen	447	456	259	143	188	313
Gruče-Grutschen	135	121	135	98	0	23
Stara vas-Altenmarkt	169	116	153	67	16	49
	751	693	547	308	204	385
Tinje-Tainach						
Tinje-Tainach	291	280	270	178	21	102
Valmat-Admont	47	49	40	29	7	20
	338	329	310	207	28	122
Vovbre-Haimburg						
Dob-Eich	65	71	65	22	0	49
Olšenica-Olschenitzen	64	79	62	49	2	30
Pod Lipo-Unter den Linden	58	69	54	22	4	47
Sv. Štefan-St. Stefan	50	51	50	28	0	23
Vovbre-Haimburg	323	343	292	239	31	104
	560	613	523	360	37	253
Skupaj	18.568	19.000	14.703	7.491	3.860	11.500

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Zusammenfassung

DIE LAGE DER KÄRNTNER SLOWENEN UND IHRE HISTORISCHEN GRUNDLAGEN

Bogo Grafenauer

Die Betrachtung der Lage der Kärntner Slowenen geht von einer kritischen Zergliederung des neuen Buches »Zur Lage der Slowenen in Kärnten. Die slowenische Volksgruppe und die Wahlkreiseinteilung 1979 — eine Dokumentation«, das von Ralf Unkart (Leiter des Verfassungsdienstes beim Amt der Kärnten Landesregierung), Gerold Glantschnig (seit 1976 beim demselben Verfassungsdienst tätig) und Alfred Ogris (Direktor des Kärntner Landesarchivs) vorbereitet wurde und in der Reihe der Publikationen des Kärntner Landesarchivs als Nr. 11 im Klagenfurt 1984 herausgegeben ist, aus. Nur ein Teil des Buches ist erst für diese Gelegenheit neu geschrieben worden, im grösseren Teil geht es um Veröffentlichung verschiedener Gutachten, Stellungnahmen und statistischer Übersichten (»amtlicher Daten und Fakten«) seit 1971 bis 1983; dabei sind natürlich auch verschiedene Texte von anderen Verfassern gebraucht worden (im verhältnismässig sehr kleinen Umfang auch solche, die die eingegangenen — der amtlichen Ansicht der Kärntner Landesregierung widersprechenden — Ansichten und Stellungnahmen der Kärntner Slowenen selbst über ihre gegenwärtige Lage wiedergeben. Im Anhang wird die Dokumentation mit dem Abdruck verschiedener Gesetze (1867—1977) und einzelnen anderen Dokumenten (1850—1983) sowie auch mit der bibliographischen Zusammenstellung der relevanten Literatur (1970 bis 1983) und mit den drei sehr nützlichen Registern vervollständigt (S. 379—431). Der eigentliche Inhalt ist in zwei grossen Teilen gegliedert: der erste sollte »Entwicklungen und Tatsachen im Vorfeld der Kärntner Landtagswahl 1979« (seit dem »Ortstafelsturm« 1972) mit einer ausgewählten Dokumentation beleuchten (S. 21—186), der zweite veröffentlicht aber die gesamte beiderseitige Dokumentation über den Rechtsstreit nach der Landtagswahl 1979 »Von der Anfechtung durch die KEL [Kärntner Einheitsliste; am. 30. Oktober 1979] zum Erkenntnis des Verfassungsgerichtshofes« [am 5. Oktober 1981] (S. 187—374).

Im dem Beitrag ist der ganze Inhalt genau beschrieben, zergliedert und bewertet, wobei auch an inhaltliche Lücken, Befangenheiten und einzelne Fehler hingewiesen ist. In der Zusammenfassung kann dies nur mit der kurzen Charakterisierung der Hauptbestandteile wiedergegeben werden. Dazu gehört jedenfalls der Neudruck vom Unkarts Vortrag aus d. J. 1973 »Ein Beitrag zur Auslegung des Art. 7 des Staatsvertrags 1955« (29—47), in dem in mancher Hinsicht eine andersartige wissenschaftliche Überzeugung über die österreichische Pflichten bei der Behandlung der Kärntner Slowenen ausgedrückt ist, als sie später (1973—1977) bei der diesbezüglichen Gesetzgebung zur Geltung gekommen ist; leider wird darüber sowohl bei der Beschreibung der Entstehung der Gesetze vom 7. Juli 1976 und ihnen folgende Verordnungen als auch bei der Analyse des heutigen Rechtsstandes fast gar nicht die Rechnung getragen (S. 48—104).

Statistische amtliche Daten und Fakten seit 1971 bis 1983, die sich auf die Sprachstatistik bei Volkszählungen, die Schulstatistik bezüglich der Kinder mit slowenischer Unterrichtssprache, die Angaben über die Kirchensprache und die Wahlstatistik beziehen, werden dreimal angeführt (105—146, 220—229, 275—279), in kleineren Teilen auch anderswo, so 189—192, 217—219, 375), aber zum zweiten und drittenmal mit sehr vielen Wiederholungen des grundlegenden ersten statistischen Teiles.

Die Stellungnahme des Amtes der Kärntner Landesregierung über die Lage der Kärntner Slowenen kommt besonders bei beiden Gutachten des Verfassungsdienstes im Anschluss an den Rechtsstreit vor dem Verfassungsgerichtshof zum Ausdruck. Schon wegen des »Verteidigungscharakters« dieser Schriften (S. 199—229 u. 230—301) ist es verständlich, dass in ihnen die Voreingenommenheiten in der Beurteilung verschiedener Fragen sowie die Auslassungen verschiedener für diese Fragen bedeutender Tatsachen (besonders im Sinne der deutsch-kärntnerischen geschichtlichen Mythologie) am meisten zum Ausdruck kommen.

Kritische Einstellungen und teilweise direkte Antworten auf dieses Bild werden teilweise in in dem Gutachten einer »unparteiischen« Kommission, bestehend vom Guy Héraud, Franz Matscher und Franz Zwitter, welche vom österreichischen Bundeskanzler Bruno Kreisky zur Ausarbeitung einer vergleichenden Studie über die rechtliche Lage der Slowenen in Kärnten und jener in Friaul-Julisch Venetien (147—182) eingeladen wurde, sowie in dem Gutachten von Theodor Veiter, welche für die KEL als Antwort auf beide Gutachten des Verfassungsdienstes ausgearbeitet wurde (302—306). Beide begrenzen sich aber vor allem auf die Fragen rechtlichen Natur.

Deshalb ist in diesem Beitrag die Kritik des Buches besonders in die geschichtlichen Fragen gerichtet, und zwar sowohl hinsichtlich der älteren Siedlungsgeschichte

und der ethnischen Struktur Kärntens bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts, aber auch des ethnischen Charakters des heutigen »Siedlungsgebietes der Kärntner Slowenen« nach den statistischen Angaben in Dezenien vor der Unterschrift des österreichischen Staatsvertrages (vor 1955). Endlich wird einerseits an deutsch-politische Momente in der Einrichtung der Gerichtsbezirke und Verwaltungsbezirke in Kärnten seit der Mitte des 19. Jahrhunderts (welche auch bei den Wahlbezirken zur Geltung gekommen sind), andererseits aber an verschiedene andersartige Unterteilungen des Landes durch anders verlaufende Grenzen (welche eine der Minderheit freundlichere Einordnung der Wahlbezirke ermöglichen würden) hingewiesen. Aus der Geschichte werden Kärntner Slowenen in eine kulturelle und politische Einheit verbindende Momente hervorgehoben, sehr kurz aber an verschiedenartige Hintergründe (auch des deutschen nationalistischen Druckes) der fortschreitender Germanisierung besonders seit d. J. 1890 an erinnert.

In einem statistischen Zusatz (über die amtlichen Angaben der Sprachzugehörigkeit 1880—1910 in einzelnen Ortschaften, in denen es in einzelnen Jahrzehnten zu unnormal grossen Verschiebungen der Sprachstrukturen gekommen ist) wird der Beweis vorgelegt, dass die künstliche »statistische Unterdrückung« der Kärntner Slowenen ist, obzwar in der ersten Republik solchen Ausmas genommen hat, dass die Sprachzählungen 1923 und 1934 jede Glaubwürdigkeit verloren haben.

**SLOVENSKI ZNANSTVENI INŠTITUT — Slowenisches
wissenschaftliches Institut**

A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofstrasse 38/II, tel. (4222) 57 142

je v svoji seriji »Disertacije in razprave — Dissertationen und Abhandlungen« doslej izdal naslednja dela:

1. Vida Obid: Die slowenische Literatur in Kärnten seit 1945. — 1979
2. Fran Zwitter: Die Kärntner Frage. — 1979
3. Avguštin Malle: Die slowenische Presse in Kärnten 1848—1900. — 1979
4. Mirko Messner: Prežihov Voranc und die Bauern. — 1980
5. Janko Pleterski: Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten. — 1980
6. Rudolf Vovk: Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918 — Bestandsaufnahme der Kärntner utrakvistischen Schulen bis 1918. — 1980
7. Franc Merkač — Marija Jurič: O vaškem vsakdanu (Dob pri Pliberku). — 1984

**Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja
v Ljubljani**

je izdal drugi ponatis učbenika akad. prof. dr. Boga Grafenauerja

»STRUKTURA IN TEHNIKA ZGODOVINSKE VEDE«, Ljubljana 1960.

Učbenik lahko naročite ali kupite za ceno 200 din na oddelku za zgodovino (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 224 011, 224 046, int. 209) vsak dan razen sobote od 7. do 14. ure.

IN MEMORIAM

DR. JOŽE ŠORN

(3. 3. 1921—11. 7. 1982)

Vsako slovo je težko, še posebej pa je težko slovo od človeka, ki je bil sredi dela in načrtov. Jože Šorn je pripadal naši generaciji, ki se je rodila po prvi in začela ustvarjati po drugi svetovni vojni. Dal nam je veliko kot človek, kot delavec in kot znanstvenik. Kot delavec je posvetil prvih 16 let sedanjemu Zgodovinskemu, tedaj Mestnemu arhivu ljubljanskemu, zadnjih 18 let pa Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, ves čas Zgodovinskemu društvu za Slovenijo in dvema njegovima sekcijama: najprej tisti za krajevno zgodovino, ki je bila ustanovljena pred 30 leti in je bil njen prvi predsednik, potem pa sekciji za gospodarsko zgodovino, ki je na njegov predlog nastala pred 7 leti; prav tako pa tudi obema njegovima glasiloma, Zgodovinskemu časopisu in Kroniki.

Kot znanstvenik je bil prvi slovenski zgodovinar, ki je raziskovanju novejšje gospodarske zgodovine posvetil vso svojo znanstveno dejavnost. Dal nam je vrsto razprav, v zadnjih letih pa nekaj mojstrskih pregledov, ki so pravi temeljni kamni vednosti o naši preteklosti.

Bil je tisti pravi znanstvenik, ki je živel s svojo stroko, z njenimi viri in problemi, z vsako podrobnostjo nekdanjih časov. Nobene težave in ovire, ki jih ni bilo malo, ga niso potlačile. Rastel je predvsem sam iz sebe, iz svojih življenjskihkušenj, iz svojih lastnih pogledov in spoznanj. Ves čas mu je bilo zoprno kompiliranje po literaturi in izrekanje sodb po nekih načelnih shemah, brez opore v virih.

Gospodarskega razvoja ni razlagal z učenimi kategorizacijami, ampak živo, preprosto, z razumevanjem človeka nekdanjega časa in prostora, z razumevanjem tako preprostega človeka na dnu takratne družbe na eni strani, kot državnega uradnika, ki je moral poročati in sistemizirati, in vodilnih krogov z vsemi njihovimi gospodarskimi in političnimi nameni na drugi strani. Zato je znal izvabiti iz suhoparnih in nepopolnih statistik 18. stoletja največ kar se je dalo — nastali so njegovi plastični opisi, kakor jih ne najdeš v vsej naši literaturi.

Šorn človek bo ostal v neizbrisnem spominu vseh, ki smo ga poznali. Spominjali se ga bodo mlajši, ki jim je bil vselej pripravljen pomagati z nasveti, s podatki iz svoje bogate zakladnice znanja, spominjali se ga bomo njegovi vrstniki. Kje, kje daleč so časi, ko nam je pripovedoval o svojih pešpotih po hribih in po ravnem, časi, ko smo se zbirali mladi zgodovinarji tistih prvih povojnih let na snidenjih, ki jih je on organiziral, ko je ob Vladislavu Fabjančiču vodil takrat skromni Mestni arhiv.

Smrt Jožeta Šorna ne bo pustila težke praznine samo v njegovi družini ampak tudi med nami slovenskimi zgodovinarji, v teh že tako mračnih dneh za naše znanosti. Kdo in kdaj bo znal nadaljevati njegovo delo? Tolaži nas lahko le, da bo vse,

kar je napisal, ostalo v knjigah in revijah kot neizbrisen del slovenske kulture in slovenskega zgodovinopisja.

— — —

Gornje besede sem govoril v imenu Zveze zgodovinskih društev Slovenije in Zgodovinskega arhiva Ljubljana na pogrebu Jožeta Sorna 16. julija 1982. V Naših razgledih je izšel govor, ki ga je imel Janko Prunk v imenu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja so objavili spominske besede, ki sta jih na žalni seji Inštituta spregovorila Milica Kacin-Wohinz in France Kresal (22, 1982, str. 271—274). V Časopisu za zgodovino in narodopisje je pisal Antoša Leskovec (53, 1982, str. 111—113), v Kroniki Peter Vodopivec (30, 1982, str. 225), v Arhivih Traute Sežun (5, 1982, str. 127—128). Širše vrednotenje Sornovega dela so objavili ob njegovi šestdesetletnici Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (21, 1981, str. 225—227 — Franc Rozman), Kronika (29, 1981, str. 62—63 — Ferdo Gestrin) in Zgodovinski časopis (35, 1981, str. 146—148 — Vasilij Melik). Bibliografijo Sornovih del je sestavil Franc Rozman (Prispevki 1981, str. 227—238); obsega 245 enot in jo je zaenkrat dopolniti še s člankoma Trgovske zveze Slovenije z Republiko Avstrijo od novembra 1918 do novembra 1919 (Kronika 30, 1982, str. 226—235 — slovenski prevod 244. enote v Rozmanovi bibliografiji), Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek (Prispevki 23, 1983, str. 55—61). Pri založbi Obzorja v Mariboru bo izšla knjiga Začetki industrializacije na Slovenskem 1720—1870 v redakciji Jasne Fischer in Petra Vodopivca.

Vasilij Melik

ZNANSTVENO DELO IVANA ŠKAFARJA

Dne 15. februarja 1983 je v Radljah ob Dravi umrl upokojeni župnik in dekan **Ivan Škafar** (pokopan 17. februarja v Brátoncih pri Béltincih). Rojen je bil 6. maja 1912 v Béltincih kot kmečki sin, se naslednje leto izselil z očetom v South Bend (Indiana, ZDA), kjer je obiskoval osnovno šolo do 1920, nato po vrnitvi v Béltincih. Sedem razredov gimnazije je dokončal v Murski Soboti, osmi razred z maturo (1931) v Ljubljani. Študiral je bogoslovje v Mariboru, bil ordiniran 1935, kaplanoval v raznih krajih, bil duhovnik za prekmurske sezonske delavce v Vojvodini in Severni Nemčiji 1939; po nemški zasedbi zaprt v Slovenskih Konjicah, Mariboru, Rajhenburgu in Zagrebu. 1941—45 je bil kaplan v raznih krajih sombotélske škofije na Madžarskem; 1945—59 župnijski upravitelj na Keblju na Pohorju — vmes od decembra 1949 do marca 1953 zaprt —, od 1959 do oktobra 1976 župnijski upravitelj in župnik v Radljah ob Dravi ter dekan vuzeniške dekanije.

Škafar je pričel publicistično pisati o prekmurskih sezonskih delavcih in misijonarjih v prekmurske in druge publikacije. Raziskal je širjenje MD v Prekmurju (Družba sv. Mohorja in Slovenska krajina, Književni glasnik 1937) in je to temo razširil na borbo Fr. Ivanocyja z madžarskimi oblastmi: Slovenska narodna zavest dr. Franca Ivanocyja in narodnostni pomen prekmurskega tiska v XX. stoletju (Dialogi 1970), Pred sedemdesetimi leti. O nameravani knjižni družbi za prekmurske Slovence (Prostor in čas 1974). O sodelovanju prekmurskih izobražencev z ostalimi slovenskimi je pisal v člankih: Kovačičevo potovanje po Prekmurskem (ČZN 1970), Dve ohranjeni pismi Božidarja Raiča Jožefu Borovnjaku (Kronika 1970), Jož. Bagáry, A. Trstenjak in martjanska pogodba iz 1643 (Kronika 1972; SR 1972), Sodelovanje dr. Fr. Ivanocyja in Jož. Klekla st. pri zemljevidu slovenskega ozemlja (ČZN 1977), Dva vélika za svobodo zaslužna iz Prlekije (Fr. Kovačić in Mat. Slavič, Stopinje 1975).

Raziskovanje slovstvene preteklosti Prekmurja je Škafar pričel s kritičnim razborom: Prekmurski pisatelji v Šafárikovi Zgodovini južnoslovenskega slovstva (JiS 1969), ki ga je prekinil z razpravo o dotlej nepoznanem delu: Gergur Mekinić Pythiraeus, hrvaški protestantski pisatelj in začetki slovstva pri Gradiščanskih Hrvatih (ČZN 1969). Za objavo virov s tega področja je oskrbel korespondenco med Miklóšem Kúzmíčem in škofom J. Szilyjem (Iz dopisovanja... SR 23, 1975) in s poročilom Madžari o prvih štirih knjigah Mikloša Kúzmíča (ČZN 1975), posebej pa s temeljito Bibliografijo prekmurskih tiskov od 1715 do 1919 (Ljubljana, SAZU 1978, 103. str.). Z dvema knjigama se je še posebej ukvarjal: Slovenski abecedar Mihala Bakoša iz leta 1786 in njegov ponatis (ČZN 1978) in »Véliki abecednik« Mikloša Kúzmíča iz leta 1790 in njegov ponatis (ČZN 1976).

Z zgodovino v ožjem pomenu se je Škafar pričel ukvarjati med vojno z zbiranjem gradiva za razpravo: Prekmurski del beksinskega arhidijakona do leta 1440, ki jo je v prvem osnutku preložil prof. M. Miklavčiču kot disertacijo, pa do obrambe ni prišel. Objavil jo je v Croatica christiana periodica III, Zagreb 1979. V več krajših

objavah je obravnaval dolnjelendavsko gospostvo v srednjem veku: Dolnjelendavska rodbina Baholt (ČZN 1971), Opustošene vasi v dolnjem Prekmurju leta 1484 (ČZN 1971), Posest dolnjelendavskih Bánffyjev leta 1389 (ČZN 1972), Dnevnik dolnjelendavskih Bánffyjev (ČZN 1980). Z isto fevdalno rodbino je povezana razprava Jezuitski misijoni v krajini med Muro in Rabo za časa katoliške obnove 1609—1730 (AES 1, 1979); temeljnega pomena pa je Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiakonata (Acta Ecclesiastica Sloveniae 3, 1981). Žal ni dokončal tej sorodne objave o izgnanih štajerskih predikantih konec 16. stoletja na Petanjcih v Prekmurju, za katero je pripravil 145 virov (izide v AES).

Iz novejše zgodovine Prekmurja sta njegova članka: Gradivo k zgodovini uvedbe madžarščine v slovenske ljudske šole v Prekmurju (ČZN 1978) in Jurišičev pohod v Prekmurje... (ČZN 1980). V ta čas pa segajo tudi na začetku obravnavani spisi v zvezi z Ivanocyjem.

Med poljudnimi članki v pomurskem koledarju Stopinje je pomemben: Župnija Gospodovega vnebovoda v Bogojini (Stopinje 1980). Ivan Škafar je zbral ne le veliko število prekmurskih rokopisov in tiskov, ki jih v naših knjižnicah ni bilo, marveč tudi veliko posnetkov (filmskih in v xeroxu) listin ter tiskanih objav o zgodovini Prekmurja, predvsem v madžarščini, pa tudi v nemščini. Lotil se je tudi raziskovanja prekmurskih rokopisnih pesmaric, njih povezanosti s kajkavskimi in madžarskimi. Žal tudi to delo — kot marsikatero drugo iz njegovih načrtov, — ni moglo biti več dokončano. Vendar pa vse opravljeno delo — v najtežjih razmerah, v odmaknjenih krajih — zagotavlja Ivanu Škafarju častno mesto med zgodovinskimi raziskovalci Prekmurja.

Vilko Novak

ZGODOVINSKI ČASOPIS

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 360 din	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 360 din
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 720 din
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 6-7/1952-53 — pred ponatisom	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 8/1954 — 640 din (kmalu razprodan)	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 320 din
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 280 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 280 din
ZČ 12-13/1958-59 — 560 din (kmalu razprodan)	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 240 din
ZČ 14/1960 — 400 din	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 240 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 320 din
ZČ 16/1962 — 400 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 280 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 400 din	ZČ 31/1977, št. 4 — 200 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 400 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 240 din
ZČ 19-20/1965-66 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 3 — 200 din
ZČ 21/1967 — 400 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 200 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 480 din	ZČ 33/1979, št. 1 — 240 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 280 din	ZČ 33/1979, št. 2 — 200 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 3 — 200 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 4 — 200 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 320 din	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 240 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 3 — 200 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 — pred ponatisom	ZČ 34/1980, št. 4 — 200 din
ZČ 25/1971, št. 3-4 — pred ponatisom	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 320 din
	ZČ 35/1981, št. 3 — 200 din
	ZČ 35/1981, št. 4 — 180 din
	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 400 din
	ZČ 36/1982, št. 3 — 300 din
	ZČ 36/1982, št. 4 — 300 din
	ZČ 37/1983, št. 1-2 — 520 din
	ZČ 37/1983, št. 3 — 320 din

Za prvih petindvajset letnikov ZČ je na voljo bibliografsko kazalo.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 1000 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

OCENE IN POROČILA

Aleksander Jeločnik - Peter Kos, *Zakladna najdba Čentur — C. Folisi Maksencija in tetrarhije. The Čentur — C. Hoard. Folles of Maxentius and of the Tetrarchy*, Ljubljana : Narodni muzej, 1983. 93 strani + 18 tabel. (Situla; 23)

Monografska obdelava druge znamenite čenturske zakladne najdbe, strokovno imenovane Čentur-C, je prijetna novost med dosedanjimi objavami dosežkov slovenske arheologije, saj je kljub izrazitemu numizmatičnemu značaju hkrati tudi pomemben zgodovinski vir za burno dogajanje zlasti v času 3. tetrarhije in po uzurpaciji Maksencija v Rimu (28. oktober 306), sicer pa tudi za finančno-ekonomske tokove v času prvih dveh tetrarih. Knjiga je urejena pedantno in pisana izrazito lapidarno, tako da s svojo preglednostjo služi obenem kot odličen priročnik. Mednarodno vrednost publikacije povečuje tudi v celoti v angleški jezik prevedeno besedilo. Knjiga se deli v bistvu le na dve poglavji, v obdelavo najdbe Čentur-C (z detajlnimi opisi okolnosti odkritja najdbe, njenega sestava, izčrpnega navajanja kovnic in naposled datacije najdbe) in kataloga novcev (skupaj 557 zaporednih števil, z dopolnilnim seznamom teže in položajev pečatov ter 18 tablami fotografij novcev, posnetih po mavčnih odlitkih). Razumljivo so na vidnem mestu navedene kratice uporabljene numizmatične literature.

Zaklad Čentur-C je bil odkrit leta 1938 na vzhodnem delu platoja na Malih njivah pod Čenturjem pri Kopru, in sicer naj bi bil po izjavi lastnice zemljišča shranjen v amfori. Leta 1962 je ljubljanskemu Narodnemu muzeju uspelo odkopiti nekako polovico prvotne najdbe, skupaj 2276 folisov; ostalo je lastnica A. Babičeva odprodala še pred začetkom 2. svetovne vojne. Kljub okrnjenosti pa je v ohranjenem gradivu še vidna verodostojna struktura prvotnega zaklada, kot menita in tudi v nadaljnem besedilu dokazeta pisca Jeločnik in Kos. Naj omenim, da je bila iz Čenturja že objavljena prva znamenita zakladna najdba (Čentur-A), odkrita 1944, s 5032 folisi Maksencija in tetrarhije; prav zaradi drugačne sestave najdbe Čentur-C, in sicer iz istega obdobja, se je bil tedaj A. Jeločnik zavezal za njeno kasnejšo obdelavo (cf. *Čenturska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrarhije. The Centur Hoard: Folles of Maxentius and of the Tetrarchy*, Situla 12, Ljubljana 1973).

V sestavu najdbe pisca navajata, da najdba Čentur-C vsebuje predvsem folise, ki jih je uvedla Dioklecijanova novčna reforma 294; nasprotno so bili v najdbi Čentur-A poleg folisov še trije predreformni antoninijani. Sploh je primerjava obeh čenturskih novčnih zakladov osnova detajlne numizmatične analize in interpretacije, kar pisca nazorno prikažeta tudi s pomočjo številnih razpredelnici. Tako v prvi razpredelnici na str. 13 pokažeta številčno zastopano obravnavane najdbe Čentur-C po kovnicah (*Aquileia, Ticinum, Roma, Carthago, Ostia, Lugdunum, Treveri, Londinium, Siscia, Serdica, Thessalonica, Heraclea, Nicomedia, Cyzicus, Antiochia, Alexandria*). Prisotne so Maksencijeve kovnice (te številčno in procentualno prevladujejo, vendar so v primeri s Čenturjem-A nekoliko šibkeje zastopane), zahodne kovnice, balkanske in vzhodne kovnice (slednje ustrezno močnejše zastopane kot v Čenturju-A) (glej tudi drugo razpredelnico na str. 14 s procentualnimi razmerji navedenih štirih skupin kovnic). Pisca torej ugotavljata, da je zastopano Maksencijevih kovnic v najdbi Čentur-C šibkejša za 11,73 % v primerjavi s Čenturjem-A, zastopano novcev zahodnih kovnic v najdbi pa močnejša za 0,52 %, balkanskih za 8,76 in vzhodnih za 2,49 % (v primeri s Čenturjem-A); sledi ugotovitev, da višek zastopani novcev kovnic zunaj Maksencijevih področja tako izravnava za 11,73 % nižjo prisotnost novcev Maksencijevih kovnic. Pisca sklepata, da gre razlika očitno na račun nereduciranih in reduciranih folisov v najdbah Čentur-C in Čentur-A, kar prikažeta na tretji razpredelnici (str. 14); iz tega potegneta sklep, da močnejša zastopano nereduciranih folisov v najdbi in ustrežna šibkejša zastopano lažjih folisov očitno kažeta na zgodnejšo datacijo zaklada Čentur-C.

Sledi natančna obdelava posameznih kovnic, najprej Akvileje, ki je razumljivo v najdbi Čentur-C najmočnejše zastopana prav zaradi velike bližine. Akvileja je udeležena v Čenturju-C s 1259 novci (55,31 %). Na četrti razpredelnici (str. 15) pisca pokažeta številčno porazdelitev novcev glede na posamezna obdobja tetrarhije (1.—3., nadalje nereducirane folise pod Maksencijem, nereducirane skupno in reducirane folise), iz česar sledi ugotovitev, da je občutno močnejša zastopano zgodnejših obdobj s folisi polne teže (28,35 %, za razliko v Čenturju-A samo 2,46 %); tako močna prisotnost starih folisov v razmerju do reduciranih je povezana z zgodnejšim zaključkom Čenturja-C, saj je bil čas od uvedbe redukcije do zaključka zakladne najdbe prekratek, da bi se reducirani folisi mogli nateči v zaklad v tolikšni meri kot pri

Čenturju-A. Nadalje se pisca ustavita ob problemu nastanka akvilejske kovnice leta 395, pol leta po uvedbi novčne reforme sredi 394, cf. A. Jeločnik, o. c., 19 z navedbo literature); tako domnevo o nekoliko kasnejšem obratovanju slednje kovnice še vedno potrjuje močnejša prisotnost folisov 1. tetrahije kovnice *Ticinum* v razmerju z Akvilejo, relativno nižji delež Rima pa je razločljiv zaradi oddaljenosti (glej peto razpredelnico str. 15). Na začetek kovanja v Akvileji določen čas po uvedbi reformnega kovanja (v Rimu in Ticinu) opozarja že razmerje novcev 1. tetrahije v primeri z 2. tetrahijo v sestavu Čenturja-A (37,5 : 40 %). Ker je v najdbi Čentur-C obdobje kovanja težkih folisov močnejše zastopano, daje verjetno vernejšo predstavo o kovanju v obeh obdobjih v Akvileji (razmerje med 1. in 2. tetrahijo je 42,29 : 32,77 %), kot ugotavljata pisca; seveda je treba upoštevati trajanje prvega kovanja v Akvileji, ki je bilo dolgo (skoraj 10 let), drugo pa je znašalo le 14 mesecev. Pisca nato opozorita, da za obdelavo zaklada Čentur-C iz časa 1. tetrahije veljajo isti kriteriji kot pri Čenturju-A. Za 2. tetrahijo v Čenturju-C pa predlagata novo shemo vzorednega kovanja za oba Avgusta in oba Cezarja; povod zanjo je nov tip Maksiminovega folisa (kat. št. 44), ki ima sicer *Virtus* kot na že znanih primerkih, vendar brez ujetnika na tleh. Pisca menita, da se kovi za oba Cezarja začenjajo s tipom *Virtus* brez ujetnika, nakar sledi kot druga serija tip z ujetnikom. Mogoče je razlikovati štiri zaporedna obdobja kovanja za Cezarja: VIRTVS AVGG ET CAESS N N, *Virtus*; VIRTVS AVGG ET CAESS N N, *Virtus*, levo sedi ujetnik na tleh; VIRTVS AVGG ET CAESS N N, *Mars*; VIRTVS AVGG ET CAESS N N, konjenik. Za vzoredne emisije za oba Avgusta pa pisca postavljata naslednji vrstni red: FIDES MILITVM, stoječa *Fides*; FIDES MILITVM, sedeča *Fides*; FIDES MILITVM AVGG ET CAESS N N, sedeča *Fides*; stoječa *Fides*; VIRTVS AVGG ET CAESS N N, konjenik (glej razpredelnici 7 in 6 na str. 16). Pisca opozarjata tudi na novosti: na Maksiminov folis iz 2. tetrahije z novo varianto revera s tremi ujetniki pod konjenikom (kat. št. 63); na novi varianti legend na sprednji strani abdikacijskih folisov za Dioklecijana s kraticami FELICISSIM (3 kosi) in FELICISSI (1 kos), kat. št. 65 in 66. Nadalje ugotavljata, da je podobno kot pri Čenturju-A pri kovanju za oba Cezarja opazen izrazit poudarek na Konstantinu (razmerje med Maksiminom in Konstantinom je 6 : 22); opozarjata, da se to dejstvo sklada tudi z novo varianto revera (trije ujetniki pod konjenikom, kat. št. 89) na Konstantinovih folisih v Čenturju-C. Zanimivo je tudi, da spomladi 307 po Severovi kapitulaciji v Ravenni Akvileja kuje zadnjo serijo težkih folisov le še v imenu Maksimijana, Maksencija in Konstantina (v Čenturju-C 11 primerkov, za razliko od Čenturja-A z le 4 kosi). — Obdobje za tretjino lažjih folisov je v Čenturju-C zastopano z 902 kosi in obsega vse tri emisije zaključnega Maksencijevega kovanja v Akvileji (za številčno prisotnost slednjih kovov v sestavu zaklada Čentur-C je koristna osma razpredelnica na str. 17, ki kaže tudi zastopanost kovov posameznih vladarjev (Maksimijana, Maksencija in Konstantina) in porazdelitev kovanja po oficinah (z oznakami P, S in Γ). Razmerje med vladarji (največ je Maksimijana v 1. emisiji in Maksencija v 2. emisiji) in porazdelitev kovov na oficine potrujeta opažanja ob analizi zaklada Čentur-A. Razlika pa postane bistvena glede na medsebojna razmerja številčnosti vseh treh emisij, kar pisca ponazarjata na deveti razpredelnici na str. 17 (razmerje med Čenturjem-C in A je v prvi emisiji 38,69 : 6,83 %, v 2. emisiji 60,53 : 28,94 % in 3. emisiji 0,77 : 64,21 %). Pisca nato ugotavljata, da nastopi težava v tem, da v Akvileji novcev z navedbo 3. konzulata ne poznamo; zato se pri iskanju datuma prenehanja akvilejskega gradiva v Čenturju-C opirata predvsem na razmeroma dobro datirane novce, kovane za 1. in 2. Maksencijev konzulat, končno tudi le na še šibko prisotnost 3. emisije. Številčnost in procentualnost obeh konzulatov izrazita tudi s pomočjo desete razpredelnice na str. 17 (razmerje med Čenturjem-C in A je pri 1. konzulatu 34,61 : 15,26 %, pri 2. konzulatu 65,38 : 84,73 %). Pisca pravilno sklejata, da je prav občutna različnost zaključka pri obeh čenturskih zakladih vzrok, da gre pri porastu kovov 2. konzulata za 38,70 % nižji porast Čenturja-C v primeri s Čenturjem-A; v nasprotnem primeru bi pričakovali podoben procent rasti (pri 1. konzulatu se pojavlja približno enaka številčnost). Odločilna za datacijo je tudi skromnost 3. akvilejske emisije. Zato pisca iz pričujočih razmerij potegneta skep, da je Čentur-C ne glede na 3. emisijo zaključen nekako sredi leta 309; nasprotno prav visoka zastopanost folisov zadnje Maksencijeve akvilejske emisije kaže pri Čenturju-A, da je kovanje slednje trajalo najmanj do konca 309 in verjetno še naprej v leto 310 (cf. A. Jeločnik, o. c., 29).

Pisca nato pedantno predstavita še gradivo ostalih kovnic. Tako je drugi najštevilčnejši *Ticinum* (338 novcev); ker je bolj oddaljen kot Akvileja, številčna razmerja prisotnosti težkih in lahkih folisov še jasneje kažejo na zgodnjski zaključek Čenturja-C (glej enajsto razpredelnico na str. 18). Tudi sicer gradivo ticejske kovnice ne prinaša bistvenih novosti, kovanje reduciranih folisov pa je skromno zastopano. Ker četrta emisija z novo Maksencijevo titulature *Imp Maxentius P F Aug (Cons)*, ki vključuje kovanje za 1. Maksencijev konzulat, v Čenturju-C ni več prisotna, sklejata pisca, da nas ticejski kovi vodijo najdalj do nastopa Maksencijevega 1. konzulata 20. aprila 308. Po-

membna je še ena ugotovitev o Ticinu: Akvileja je z novci, kovanimi za Maksencijev 2. konzulat, razmerno močno prisotna, dalje še z nekaj primerki, ki sledijo kovanju za drugi konzulat; zato pisca domnevata, da so novi kovi iz Ticina le počasi dotekali v smeri Akvileje in Istre (očitno je, da je produkcija ticinske kovnice šla predvsem v severozahodno Italijo in Retijo). Razmerja kovov rimske kovnice so prikazana na dvanajsti razpredelnici na str. 19 (sicer je po številčnosti na tretjem mestu). Pomembno je dejstvo, da so v Čenturju-C predstavniki kar petih emisij reduciranega kovanja (od skupno sedmih v Čenturju-A); zadnja emisija s signaturo RBP je prisotna s 7 kosi (ta serija se je po A. Jeločniku, o. c., 54 pričela koncem 308, se nadaljevala v leto 309 in še 310). Pisca ugotavljata, da so bili primeri te zadnje emisije kovnice *Roma* v najdbi Čentur-C izdelani v prvi polovici 309.

Kartaška kovnica je zastopana v Čenturju-C na četrtem mestu (ker zaostaja le malo za Rimom in ker je obratovala od leta 296 do časa pred dvigom Konstantina v Avgusta; je torej imela zelo močno produkcijo). Pisca na str. 20 na trinajsti razpredelnici prikažeta delež kartaške kovnice v času od 1.—3. tetrarhije; opazen je močnejši delež starih nereduciranih folisov, zlasti iz 1. tetrarhije (ker Kartagina ukinja kovnico proti koncu 307, ni pomembna za datacijo Čenturja-C). Kovnica Ostija ima v Čenturju-C le dva Maksencijeva folisa, in sicer gre za prvo emisijo s tipom Dioskurov in volkulje in grškimi signaturami oficin (udeležba Ostije v Čenturju-A je precej močnejša, kar pisca ponazorita na štirinajsti razpredelnici na str. 20). Po A. Jeločniku (o. c., 57 ss) je bila ostijska kovnica osnovana s prenosom dela rimskega kovniškega obrata koncem 308, kar se lepo odraža tudi v skromnem deležu Ostije v zakladu Čentur-C. Po drugi strani pa pisca opozarjata, da zgodnejša datacija Čenturja-C v primeri s Čenturjem-A kaže, da se je ob zgodnejšem zaključku naše najdbe lahko nateklo v zaklad le malo novcev iz ostijske kovnice. — Zahodne kovnice so prisotne s skupno 26 kosi; izstopa *Lugdunum* (12 kosov, od tega 8 iz časa 1. tetrarhije in 3 iz časa 2. tetrarhije in Konstantinov folis z legendo *Genio Pop Rom* in priznakom N/PLG, kovan jeseni 307). Kot redkost navajata pisca folisa kat. št. 340 in 341 brez signature na odrezku, ki pripadata posebni galski kovnici iz let 295/296.

Siscijska kovnica je v najdbi Čentur-C prisotna s 138 novci (kar jo postavlja na peto mesto) in je najmočnejše zastopana kovnica zunaj Maksencijevega področja. Pisca prikažeta razmerja med obema čenturskima zakladoma v času treh tetrarhij na petnajsti razpredelnici na str. 21; absolutno prednjačijo nereducirani folisi, zato je logično tudi 1. tetrarhija daleč na prvem mestu. Nato pisca opozarjata na nekatere novosti v skladu z visokim deležem Siscije v času 1. tetrarhije (nove in doslej neobjavljene oznake oficin pri kat. št. 375, 418, 423). Močno zastopana je tudi serija A/XXISIS, iz treh oficin; pri vseh znanih novcih te oficine je levo v polju še dodatna črka (po Voetterju skupno pet črk: LCSIG; po Sutherlandu štiri: LCSI). Dioklecijanov folis (kat. št. 417) kaže levo v polju jasno vidno črko G (s tem je povečano število doslej znanih znakov na Dioklecijanovih folisih te emisije). Končno pisca opozorita na izredno redkost, ki jo pomeni Dioklecijanov folis s hrbtno legendo *Sacra Monet Aug et Caess N N*, s priznakom A/SIS (kat. št. 427). Ker so že znani skupno trije novci s takim priznakom v beograjskem muzeju (Maksimijanov folis) in dunajskem kabinetu (dva Galerija), se pisca nedvoumno izrečeta za obstoj nove emisije. A. Jeločnik ji je pri kronologiji 1. tetrarhije v kovnici *Siscia* namenil dvanajsto mesto, za vrinjenima serijama *Genio* s priznakom A/SIS in L-G A/XXISIS (cf. *Actes du 8eme congres international de numismatique*, 1973 (1976) 315 ss). Pisca pri relativno dobro zastopani 2. tetrarhiji opozorita na nov primerek Dioklecijanovega folisa iz redke abdikacijske serije (kat. št. 445 z varianto legende BEATISSIMO, za razliko edinega po Sutherlandu sporočenega folisa z legendo FELICISSIMO, oziroma v opombi navedenega odlitka iz dunajskega kabineta z legendo BAEATISSIMO). Iz časa 3. tetrarhije je le en sam Konstantinov folis. Naposled je delež Siscije v Čenturju-C zaključen s šestimi reduciranimi folisi Galerija in Maksimina; ker pa je v Čenturju-A iz tega časa kar 54 novcev, se je A. Jeločnik odločil za november 308 kot najkasnejši datum začetka kovanja reduciranih folisov v Sisciji (vendar se tu že javlja Licinij), cf. *Centur*, 68 ss. Glede Čenturja-C pa pisca odklanjata možnost, da bi prav odsotnost Licinija lahko nakazovala možnost za datacijo začetka reduciranih kovov v Sisciji pred novembrom 308; število folisov v obravnavani čenturski najdbi je namreč prenizko. Končno pisca pri obdelavi Siscije opozorita še na Galerijev folis s priznakom $\cup$ /SIS, kat. št. 449; oznaka oficine je namreč opuščena, kot dokaz za novo takšno emisijo pa se bo moralo pojaviti še več primerkov.

V zadnji skupini kovnic naposled pisca obdelata delež balkanskih in vzhodnih kovnic v zakladu Čentur-C. Vse te kovnice so prisotne s 169 primerki, kar le nekoliko presega delež Siscije. Tesalonika prinaša le predstavnike 1. tetrarhije (39 novcev), kar je logično (303 se celoten kovniški obrat seli v Serdiko). Serdiška kovnica je prisotna z 22 primerki (zaradi poznega pričetka obratovanja te kovnice je izpričano relativno visoko število novcev 2. tetrarhije). Ker je Serdika prenehala s produkcijo še pred

imenovanjem Licinija za Avgusta, je razumljivo, da imamo v naši čenturski najdbi le en sam primer reduciranega kova. Med ostalimi kovnicami je pomemben le Kyzikus, saj ima zastopnike vseh treh tetrahij; to kaže na močno proizvodnjo obrata. Hera-klajska kovnica ima v Čenturju-C poleg 35 folisov 1. tetrahije še štiri primerke 2. tetrahije, kovnice Nikomedija, Antiohija in Aleksandrija pa so prisotne le še z novci 1. tetrahije.

Sledi morda najbolj zanimiv del knjige, in sicer podpoglavje o dataciji najdbe. Seveda gre za povzetek podrobne analize prisotnega gradiva posameznih kovnic, skozi katero se večina bralcev le ne bo pretokla in bo iskala predvsem časovno mesto zaklada Čentur — C in zgodovinsko ozadje njegovega zakopa (z izjemo numizmatikov seveda). Pisca torej še enkrat povzameta primere datiranih različnih kovnic (npr. reduciran folis iz Lugduna s konca 307, reduciran folis iz Serdike s konca 308 itd.) in pri tem ponovno opozorita na težavnost časovne opredelitve v primeri s Čenturjem — A. V bistvu sta od vseh kovnic pomembni za zaključni datum v Čenturju — C prisotnih kosov le obe Maksencijevi kovnici Rim (7 primerkov poslednje v najdbi izpričane emisije z oznako RBP nas pripelje najverjetneje v prve mesece 309) in Akvileja. Novci druge emisije, kovani za Maksencijev 2. konzulat, nas privedejo nedvomno v prve mesece 309; ker je tretja emisija prisotna le s sedmimi primerki, pisca domnevata, da so bili ti novci kovani nekako sredi 309. To je obenem tudi zaključek novčnega zaklada Čentur — C (preciznejša datacija ni mogoča). Ob koncu razprave pisca še enkrat povzameta okoliščine zakopa zaklada Čentur — A, in sicer ob katastrofi Maksencijevega vojaškega tabora na čenturskem platoju poleti 310, ob literarno nesporočnem Licinijevem vdoru v Italijo in Istro. Zaklad Čentur — C kot starejši del vojaške blagajne z omenjenim spopadom nima povezave; ker pa je bil očitno shranjen v zemlji, dokazuje živahno vojaško prisotnost v čenturskem taborišču pred letom 310. Tu bi omenili tudi tezo A. Jeločnika in P. Kosa, da je vojaški tabor Čentur branil vstop na pomembno cesto (*via Flavia?*) iz ravnine na severu v osrednjo Istro, v smeri Paren-čija in Pole. Licinij naj bi napadel tudi severno Istro, če si bi hotel zavarovati hrbet med nadaljevanjem italске kampanje (pohod je potekal čez Hrušico). Seveda je taka teza vabljiva, posebno ker je čenturski tabor nedvomno imel neko vlogo, ki jo z današnjimi očmi težko pravilno ocenimo. Morda je Čentur preprosto le branil Istro in imel torej lokalni pomen. Morda je šlo pri Licinijevem naskoku le za osvojitve novega ozemlja in ne kako večjo strateško operacijo (preventivo pred pomorskimi desantom Maksencijeve vojske na istrsko obrežje, kot menita pisca). Ob vsem tem ne smemo namreč prezreti, da obramba Istre pri vseh prejšnjih in kasnejših invazijah Italije ni igrala ključne vloge in je bila podrejena izključno lokalnim potrebam.

Toliko o strateškem ozadju Čenturja, katerega taktična vrednost na višavju nad Koprom je nedvomna, zlasti ob stari in pomembni istrski prometnici. Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da sta pisca A. Jeločnik in P. Kos odlično opravila svoje delo. Knjiga je resda prvenstveno numizmatična, vendar je prav tesna prepletenost razprave z dogajanjem v obdobju tetrahije še kako koristna za arheologa in zgodovinarja, oba preučevalca rimske dobe tako pri nas kot na nekdanjem ozemlju Imperija. Temu večplastnemu poslanstvu monografije je namenjen tudi odličen katalog, kjer si med drugim bralec preostreže z vsemi potrebnimi zgodovinskimi letnicami in dogodki. Takšnih temeljnih del si lahko v prihodnosti le želimo!

Davorin Vuga

Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X—XI. Atti del symposium internazionale di storia ecclesiastica, Split, 26—30 settembre 1978, a cura di A. G. Matanić, Padova 1982, 568 strani (Medioevo e umanesimo; 49).

Na pobudo splitskega nadškofa dr. Franeta Franića je višja teološka šola v Splitu skupaj s Pontificio comitato di scienze storiche iz Rima od 26. do 30. septembra 1978 v Splitu organizirala mednarodni znanstveni simpozij o verskem, socialnem in moralnem življenju, kot nam ga prikazujejo določbe splitskih sinod v 10. in 11. stoletju. Priljubljeni zbornik objavlja večino prispevkov tega simpozija (manjkata le prispevka Ivandije in Belića, dodani pa so prispevki Pisona, Tadina in Ivaniševića).

Sodeč po zborniku predavanj zasluži organizator simpozija vse priznanje. Posrečilo se mu je zbrati temeljite poznavalce snovi, priznane evropske znanstvenike, ki so s svojimi prispevki obogatili naše znanje o razgibani cerkveni zgodovini dalmatinske in še posebej splitske Cerkve v 10. in 11. stoletju. Posamezni prispevki, ki so v zborniku objavljeni v originalnem jeziku, bi zaslužili podrobnejšo analizo. Svojevrstno spričevalo znanstvenega nivoja prispevkov je tudi to, da je zbornik izšel v ugledni zbirki Medioevo e umanesimo, ki jo izdaja založba Antenore v Padovi. Ker so vsi prispevki v tujih jezikih, je našemu bralcu namenjen dober povzetek v hrvaščini. Urednik in založba sta se potrudila za solidno obliko zahtevnega teksta. Tudi pri

odpravljanju napak so bili korektorji temeljiti. Zaradi bogate vsebine posameznih prispevkov bi želel vsaj kratko opozoriti na njihovo tematiko in s tem morda še koga vzpodbuditi k branju tega dragocenega zbornika.

Harald Zimmermann (Die ersten Konzilien von Split im Rahmen der Geschichte ihrer Zeit) je za uvod orisal politično-cerkveno situacijo tedanjega časa s posebnim ozirom na Split in hrvaško Dalmacijo, ki je bila nenehno pod vplivom zahoda in vzhoda. — **Ante Josip Soldo** (Die Historiographie der Splitter Konzile im X. und XI. Jahrh.) je podal v svojem prispevku historiografski pregled nacionalnih sinod v Splitu v 10. in 11. stoletju. — **Reinhard Elze** (Königtum und Kirche in Kroatien im X. und XI. Jahrhundert) ugotavlja, da je ustanovitev nacionalnega kraljestva Hrvatov po vzoru drugih narodov v tem času nujno vključevala tudi ureditev cerkvene organizacije z lastnim metropolitom. Ta cilj so Hrvači po sinodah v Splitu tudi dosegli. — **Josip Nagy** (Dévouement du roi croate Zvonimir au Saint-Siège et le bas-relief au Baptistère à Split) je Elizejevo predavanje slikovito dopolnil s pomenom reliefa v krstilnici splitske stolnice, ki prikazuje hrvaškega kralja na prestolu. — **Piero Zerbi** (La »Significasti« di Pasquale II. è diretta a un arcivescovo di Spalato? Riflessioni e ipotesi) je skušal ugotoviti, komu je bilo namenjeno pismo papeža Paskala II. »Significasti« in meni, da je s tem pismom bil podeljen palij splitski cerkvi. — **Franciscus Venceslaus Mares** (Quomodo proprietates textibus missalium croatico-glagoliticorum et liturgie S. Petri slavicae communes explicandae sint) razčlenjuje povezave med kanonom hrvaške glagoljske maše in liturgijo sv. Petra pravoslavnih Slovanov. — **Victor Saxer** (L'introduction du rite latin dans les provinces dalmato-croates aux Xe-XIIe siècles) je opozoril na rimsko-, romansko-germanske in cassino-beneventanske vplive v srednjeveških liturgičnih kodeksih na Hrvaškem. — **Michele Lacko** (I Concili di Spalato e la liturgia slava) je svoje razmišljanje posvetil odnosu splitskih sinod do slovanske liturgije v letih 925 in 1060. — **Josip Lučić** (Quelques traits caractéristiques dans les rapports entre l'Eglise et l'Etat dans la Croatie au Xe siècle) je orisal značilnosti odnosov med Cerkvijo in državo na Hrvaškem v 10. stoletju. — **Josip Delić** (La disciplina del clero nei Concili di Spalato nel X e XI secolo) se je soočil s problemom discipline klera v odlokih splitskih sinod in ugotavlja, da se ta bistveno ne razlikuje od podobne situacije drugod. — **Cesare Alzati** (Tradizione bizantina e tradizione latina nella liturgia Sancti Petri attraverso il Simbolo niceno-constantinopolitano) govori o prisotnosti nicejsko-carigradske veroizpovedi v raznih liturgijah. — **Vittorio Peri** (Spalato e la Sua Chiesa nel tema bisantino di Dalmazia) govori v svojem dolgem in zanimivem prispevku o cerkveni in politični pripadnosti Splta v času splitskih sinod. Čeprav je bil politično Split podrejen Carigradu, se je cerkveno končno le odločil za Rim.

Makso Pelosa (Les problèmes concernant l'Atlas historique de l'Eglise chez les Croates aux Xe et Xe siècles) je opozoril na probleme cerkvene upravne razdelitve v hrvaških deželah v obravnavanem obdobju. — **Đuro Basler** (Die Bosnische Kirche im frühen Mittelalter) je govoril o odnosu Cerkve v Bosni do metropolita v Splitu. — **Atanazije J. Matanić** (Lo storico croato Giovanni Lučić — u. 1679 — ed il primato della Chiesa di Spalato) je svoj prispevek namenil analizi hrvaškega zgodovinarja Ivana Lučića (Lucius) o razvoju metropolitanske oblasti v Splitu do konca 12. stoletja. — **Eduard Peričić** (Zadar ed i Concili provinciali di Split) razmišlja o odnosu zadarske škofije do metropolita v Splitu z obširnejšim zgodovinskim ozadjem Zadra kot takega. — **Vinko Foretić** (La Chiesa di Ragusa in rapporto alla chiesa di Spalato) je pod istim vidikom obdelal zgodovino dubrovnške škofije. — **Benedikta Zelić-Bučan** (L'écriture cyrillique croate dans les diocèses méridionaux de la province ecclésiastique de Split jusqu'au bout du XIIe siècle) je podala zanimivo analizo hrvaško cirilske pisave v evangelistaru kneza Miroslava. — **Vladimir Koščak** (Giurisdizione della Chiesa sul litorale dell'Adriatico Orientale e la diocesi di Nona) je orisal razburljivo zgodovino razpetosti dalmatinske Cerkve med Carigradom in Rimom, ki je dosegla svoj vrhunec z odločitvijo kneza Tomislava za Rim. — **Maurice Pinson** (Etude iconographique du portail de Trogir) je zbornik obogatil z ikonografskim prikazom portala stolnice v Trogiru. — **Marin Tadin** (Le séjour antiochéen d'un serviteur de l'archevêque Laurent de Split, 1060—1100) je opozoril na zanimivo povezavo Splita z Antiohijo. — **Milan Ivanišević** (San Giovanni vescovo di Traù) razmišlja o svetniškem trogirskemu škofu Ivanu (u. okrog 1111). Zbornik zaključuje analiza Gine Fasoli in Alba M. Orsellini (Discorso di chiusura, 565—568) o opravljenem delu na simpoziju.

V začetku zbornika so natisnjeni pozdravi papeža Janeza Pavla I., nadškofa Franči, prof. Michele François-a, prof. Michele Maccarrone-ja. Program simpozija je predstavil Atanazije J. Matanić, Slavko Kovačić pa je podal kratko kroniko dela simpozija. Ocena dela je vsekakor pozitivna. Avtorji so temeljito opravili svoje delo. Pričujoči zbornik je tako postal nepogrešljiv pripomoček vsakemu, ki se bo želel podrobneje seznaniti z razgibano cerkveno zgodovino v Dalmaciji v 10. in 11. stol.

Slovenci ob Soči med Brdi in Jadranom. Celje : Mohorjeva družba, 1983. 287 strani + zemljevid.

Med knjigami redne knjižne zbirke Mohorjeve družbe v Celju je leta 1983 izšla tudi zgoraj omenjena knjiga. Izbor besedil, zapis o Goriški in bibliografija so delo Marijana Breclja. Knjiga je prilagojena naročnikom zbirke, tako, da ima za vsakega bralca nekaj zanimivega. Prvi del, skoraj polovica knjige, je antologija leposlovnih besedil znanih, večinoma primorskih pesnikov in pisateljev. Sestavljena je tako, da je viden razvoj slovenstva na Goriškem od prihoda Slovencev preko srednjega veka do polpretekle dobe. Času prve svetovne vojne in obdobju fašističnega pritiska je posvečenih sorazmerno največ odlomkov. Avtorju se je tako posrečilo prikazati razmere, ki so vladale na Goriškem in med tistim delom slovenskega naroda, ki je ostal pod Italijo, in tako vsaj malo omogočil ostalim Slovincem razumevanje čustvovanja in reagiranja Goričanov.

Drugi del knjige, ki je za zgodovinarja bolj zanimiv, posebej za zgodovinarja tostran meje, pa je poglavje Goriška. V tem poglavju je najprej opisana dežela goriških Slovencev. Oznaka »goriški Slovenci« pomeni, kakor pravi avtor, »tisti del slovenske narodne skupnosti, ki je danes v Italiji v mejah Goriške pokrajine (Provincia di Gorizia) in ne zgodovinskega pojma iz preteklih dob«. Opisane so meje pokrajine in podana je tudi približna ocena razmerja med slovenskim in italijanskim delom prebivalstva. Sem sodi tudi priloženi zemljevid, ki precej olajša predstavo o vsem napisanem. Knjige, ki bi Goriško obravnavale na podoben način, imamo iz prejšnjega stoletja, zadnji, ki se je s tem področjem ukvarjal na podoben način, je bil Lavo Čermelj pred 2. svetovno vojno. Tako je ta zapis eno od redkih del na slovenskem ozemlju, ki obravnavajo goriški del, ki je ostal pod Italijo. Najprej je navedena zelo pisana in tudi krvava zgodovina Goriškega. Nato sledi pregled zgodovine cerkve, ki je ves čas igrala pomembno vlogo. Končno je na vrsti pregled sedanje upravne razdelitve po občinah, ki so navedene po abecednem redu slovenskih imen, vsako slovensko ime ima tudi označeno italijansko poimenovanje. Pri vsaki občini so navedeni osnovni podatki: velikost, število prebivalstva, številčno razmerje med Slovenci in Italijani, gospodarski potencial področja. Pri posameznih zanimivejših krajih se avtor zadrží dalj časa. Najdlje se je seveda zadržal pri občini Gorica. Najprej prikaže nastanek in razvoj mesta. Popelje nas iz ulice v ulico in tako predstavi Gorico in njeno življenje od srednjega veka do 16. stoletja, ko je nastala večina palač v Gorici, preko 17. stoletja, ki je dopolnjevalo in predelovalo stavbe 16. stoletja. Tu je bil izrazit vpliv jezuitov, 18. stoletje je značilno po poznobaročnih elementih v arhitekturi, 19. stoletje, posebno druga polovica, pa je polno obeležij slovenskega delovanja. Značilna za kulturno življenje Slovencev v Gorici pred prvo svetovno vojno so bila razna društva, od šolskih preko založb in tiskarn do telovadnih organizacij, podpornih društev, strokovnih in gospodarskih organizacij, političnih, verskih in še drugih društev, ki so navedena (str. 197—200). Pregled daje slutiti, da so Slovenci v Gorici pred 1. svetovno vojno živeli bogato kulturno, gospodarsko in politično življenje. Usodo mesta predstavljajo tudi imena ulic, ki so se spreminjale s spremembami gospodarjev. Sledi opis življenja Slovencev v sodobnem času. Kljub vsem težavam, ki so jih imeli Slovenci po končani drugi svetovni vojni, se je razvila kulturna, športna in gospodarska dejavnost in socialno udejstvovanje. Za ta čas je zelo značilno spreminjanje videza nekaterih obrobni področij Gorice. Priseljevanje Italijanov in beguncev iz Istre je dalo marsikateremu prej slovenskemu predelu sedaj povsem italijanski videz. Avtor je navedel politične organizacije, za katere se opredeljujejo Slovenci na Goriškem, opisal slovensko prisotnost v goriški škofiji. Slovincem se je posrečilo, da so se kljub raznim oviram, na katere morajo biti vedno pripravljene, ponovno uveljavili v gospodarskem življenju Goriške. Ta razvoj so okrepili sporazumi o maloobmejnem prometu, zadnji ukrepi jugoslovanske vlade pa so ga ponovno omejili. Dokaj obsežno je opisano današnje literarno, likovno in glasbeno ustvarjanje, društva in tisk. Kulturno življenje goriških Slovencev je dovolj močno, vendar pa je iz pregleda razvidno, da manjka srednja generacija. Druga značilnost pa je, da ima njihovo kulturno delo premalo odmeva v Sloveniji.

Na zadnjih 23 straneh je navedena bibliografija o Goriški. Izbor iz te bibliografije, kot pravi avtor. Navedena je predvsem novejša literatura, seveda pa so naštetja tudi temeljna dela iz starejših obdobij. V tej dokaj obsežni bibliografiji si bo vsak lahko našel podatke za posamezne probleme, ki ga bodo ob branju knjige pritegnili. Poleg že omenjenega zemljevida je knjiga opremljena tudi z izbranimi fotografijami.

Kot že naslov pove, je avtor obravnaval le Slovence med Brdi in Jadranom, se pravi Slovence, ki žive v Goriški pokrajini. Ostali del Slovencev, ki žive pod Italijo, pa bo moral še počakati na podobno obravnavo. Avtor sam pravi, da je »želel dati le kratek izsek iz življenja goriških Slovencev, in to predvsem na kulturnem ali pa celo ožjem literarnem področju«.

Eva Holz

Die Protokolle des österreichischen Ministerrates (1848—1867). III. Abteilung. Das Ministerium Buol-Schauenstein. Band 2. 15. März 1853—9. Oktober 1853. Bearbeitet von Waltraud Heindl. Mit einem Vorwort von Gerald Stourzh. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1979. LXXXIV + 405 strani.

Ko je imel znani avstrijski zgodovinar dr. Friedrich Engel-Janosi jeseni 1966 na povabilo madžarske akademije znanosti nekaj predavanj na Madžarskem, so mu poklonili knjigo sejnih zapisnikov skupnega avstro-ogrskega ministrskega sveta iz let 1914—1918, ki jo je izdal madžarski državni arhiv. Pri pogovorih ob tem so Madžari predlagali, da bi avstrijski in madžarski zgodovinarji skupaj izdali celotne sejne zapisnike. Profesor Engel-Janosi je postal nosilec in pobudnik te zamisli v Avstriji. Do sporazuma je kmalu prišlo. Bilo je sklenjeno, da bo Avstrija oskrbela izdajo sejnih zapisnikov avstrijskih vlad 1848—1867 in skupnega avstro-ogrskega ministrstva 1871 do 1883, Madžarska pa zapisnike skupnega ministrstva 1867—1871 in 1883—1918. Na avstrijski strani je prevzel skrb za izdajo sejnih zapisnikov poseben komite (Avstrijski komite za objavo zapisnikov ministrskega sveta), ki ga je 13. junija 1967 imenovalo zvezo ministrstvo za pouk. Avstrijskemu inštitutu za vzhodno in jugovzhodno Evropo (Österreichisches Ost- und Südosteuropainstitut) pa so bila poverjena upravno-tehnična dela. Za publikacije prve serije (1848—1867) je bilo določeno šest oddelkov (Abteilungen). Prvi oddelek obsega ministrstva v letu revolucije 20. 3.—21. 11. 1848, drugi oddelek Schwarzenbergovo vlado 21. 11. 1848—11. 4. 1852, tretji oddelek ministrstvo Buol-Schauenstein 11. 4. 1852—17. 5. 1859, četrti oddelek Rechbergovo vlado 17. 5. 1859—4. 2. 1861, peti oddelek vladi nadvojvode Rainerja in Mensdorffa 4. 2. 1861—27. 7. 1865, šesti oddelek pa Belcredijevo ministrstvo 27. 7. 1865—7. 2. 1867.

Delo je kar naglo steklo. Leta 1970 je izšel uvodni zvezek (Einleitungsband) prve serije s predgovorom Engel-Janosija, zgodovinsko analizo ustroja ministrskega sveta in značaja njegovih zapisnikov, ki jo je napisal Helmut Rumppler, takrat asistent dunajske univerze, zdaj pa profesor na univerzi v Celovcu, z opisom načel ureditve publikacij, ki ga je prav tako podal Helmut Rumppler, in s seznama vlad, ministrov in osebja pisarne ministrskega sveta, ki jih je sestavila Waltraud Heindl. Rumppler je opisal probleme, ki so v zvezi z ministrskim svetom (Ministerrat), ki je bil v letih prevlade absolutizma 1852—1861 degradiran na konferenco ministrov (Ministerkonferenz), z enotnostjo ministrstva, z ministrstvom kot kolektivom, z različnimi ožjimi ali širšimi posveti ministrov, z razmerjem cesar—vlada in podobno. Opisal je probleme, ki so v zvezi s sejnimi zapisniki, njihovimi pisci, popravki, njihovim kroženjem med ministri, njihovo potjo do cesarja, njihovo vrednostjo kot virom, njihovo obliko, ki je v prvi polovici leta 1848 še sledila zapisnikom predmarčnega državnega sveta, se potem začela spreminjati in bila v letih 1850—1918 spet precej stalna. Tudi odgovor na vprašanje, kaj je sejni zapisnik ministrskega sveta, ni tako enostaven, kakor bi se zdelo. Za pravi zapisnik seje ministrskega sveta velja po Rumpplerju le od vlade cesarju predloženi in od tega sankcionirani spis (str. 92). Zapisniki različnih, tudi zelo pomembnih posvetovanj ministrov torej ne spadajo v to vrsto. Ohranjeni so samo čistopisi zapisnikov, konceptov ni. Slučaj in površnost sta igrala pri sestavljanju zapisnikov verjetno večjo vlogo kot navadno mislimo (str. 15). Eno najtežjih vprašanj za izdajatelja zapisnikov so spremni spisi (Begleitakten). Katere med njimi je objaviti v celoti, katere samo deloma, na katere je treba samo opozoriti in tako dalje — za ta ali oni način se je mogoče odločiti samo v vsakem konkretnem primeru posebej (str. 102).

Leta 1971 je izšel prvi zvezek VI. oddelka s sejnimi zapisniki Belcredijevega ministrstva od 29. julija 1865 do 26. marca 1866, leta 1973 pa že drugi zvezek s sejnimi zapisniki od 8. aprila 1866 do 6. februarja 1867. S tem je bil ta oddelek objavljen v celoti. Oba njegova zvezka je pripravil Horst Brettner-Messler. Leta 1975 je izšel prvi zvezek III. oddelka z zapisniki seje Buolovega ministrstva od 14. aprila 1852 do 13. marca 1853. Uredila ga je Waltraud Heindl. Leta 1977 je izšel I. zvezek V. oddelka s sejnimi zapisniki od 7. februarja do 30. aprila 1861, ko je bil predsednik ministrstva nadvojvoda Rainer, glavni minister pa Schmerling. Ta zvezek je obdelal Horst Brettner-Messler. Vsem tem štirim publikacijam je napisal uvode Friedrich Engel-Janosi, prvi predsednik avstrijskega komiteja za objavo. Engel-Janosi je 7. marca 1978 v svojem 86. letu umrl. 19. julija 1978 mu je sledil kot predsednik komiteja profesor Gerald Stourzh. Glavno skrb za izdajanje zapisnikov je prevzel zdaj poseben oddelek Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo, ki mu je bila postavljena na čelo dr. Waltraud Heindl, tako da odslej izdajata zapisnike skupaj Avstrijski komite za objavo zapisnikov ministrskega sveta in Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo. Zunanja oblika publikacij se je nekoliko spremenila, postala je skromnejša, uvodi pa so v celoti prepuščeni vsakokratnemu obdelovalcu-izdajatelju.

V oceno smo že pred časom dobili prvi zvezek, ki je izšel po tej reorganizaciji in ki vsebuje sejne zapisnike od 15. marca do 9. oktobra 1853, v času, ko je predse-

doval konferencam ministrov zunanji minister grof Karl Ferdinand Buol-Schauenstein. Zvezek vsebuje kratek zapis v spomin Engel-Janosiju in kratek pregovor, ki ju je oba napisal novi predsednik komiteja za objavo zapisnikov Gerald Stourzh, 46 strani dolg uvod izpod peresa Waltraud Heindl, tabele k organizaciji uprave, bibliografijo del, ki so bila uporabljena pri pisanju komentarja (priložnikov in leksikalnih pomagal, zbirka zakonov in aktov, spominov, dnevnikov in pisem, sodobne publicistike, časopisja in sekundarne literature), seznam okrajev, seznam in tolmač zastarelih izrazov, seznam udeležencev ministrskih konferenc, 353 strani zapisnikov in prilog, s komentarji pod črto, kronološki seznam protokolov in prilog z navedbo predmetov razpravljanj, register stvari, krajev in oseb.

Od problemov, s katerimi se je vlada ukvarjala v letu 1853, sta bila, kakor piše Heindlova v uvodu, zlasti pomembna šolska in upravna reforma. Upravna reforma tega leta je bila že druga po revoluciji. Prva (1849) je uvedla namesto stare organizacije iz fevdalnih časov moderno upravno in sodno ureditev. Sodni okraji so bili približno enako veliki kakor so danes občine v SR Sloveniji, politični okraji pa so obsegali po več sodnih okrajev. Druga reforma, o kateri govorijo naši sejni zapisniki, je ukinila politične okraje in uvedla tako imenovane »mešane« (upravnosodne) okraje, ki so bili po velikosti enaki ali podobni dotedanjim sodnim okrajem. Heindlova pravi, da je Stadionova koncepcija iz leta 1849 dajala pomembno vlogo samoupravnim občinam in okrožjem, Bachova reforma pa je postavljala v ospredje okraje in namestništva in povečevala birokratski centralizem. Vzor uprave je videl Bach v Franciji. Kakor že pod Jožefom II. je bil narejen tudi zdaj poskus, rešiti avstrijski državni problem z dosledno centralizacijo (str. XLIII). Združitev sodnih in upravnih okrajev je bila po vsej verjetnosti napravljena iz praktičnih, ne iz teoretičnih razlogov. Prejšnja ureditev se namreč ni bila obnesla in je med ljudmi zbujala nezadovoljstvo. Neabsolutistični program, ustvariti z organizacijo uprave in z uradništvom moderno državo z enim državnim narodom (Staatsvolk), ni uspel. V Avstriji pač ni bilo enotnega državnega naroda, ki bi se identificiral s centralistično upravno organizacijo in ji bil v oporo (str. LIV). Heindlova je tudi mnenja, da bi morala država dati za reformo, če naj bi hotela biti uspešna, na razpolago več finančnih sredstev. Zelo zanimiva so njena razpravljanja o materialnem položaju uradnikov (str. LI—LIV). Zlasti plače nižjih uradnikov so bile zelo nizke in niso mogle dvigati ugleda uradništva. O podrobnostih upravne in sodne ureditve naših dežel v tem zvezku sejnih zapisnikov ni najti kaj posebnega, ker ni bilo različnih mnenj. Zelo dragoceni pa so podatki komentarjev in uvoda, kjer je veliko podatkov o nastajanju reforme in o gradivu zanj. Bach je imel v času od 21. aprila do 5. maja 1852 »zaupne pogovore« o reformi z namestniki raznih dežel, med njimi Štajerske, Koroške in Kranjske, ne pa Primorske. Zapisnike teh pogovorov so našli v spodnjeavstrijskem deželnem arhivu (op. 105 na str. XXXIV). Gradivo organizacijskih deželnih komisij je praviloma ohranjeno v deželnih arhivih. Za Štajersko ga ima štajerski deželni arhiv, toda v koroškem deželnem arhivu v Celovcu manjka gradivo organizacijske deželne komisije za Koroško.

Glede šolstva (gimnazij in univerz) so za današnjega bralca najbolj zanimiva razpravljanja o učnem jeziku. Tu so se kazala med ministri različna mnenja. Na eni strani so bili notranji minister dr. Alexander Bach, pravosodni minister vitez Karl Krauss in finančni minister baron Andreas Baumgartner, navdušeni za germanizacijo, na drugi pa minister za bogočastje in pouk grof Leon Thun-Hohenstein, ki je bil proti njej. V razpravljanju 23. julija 1853 o učnem jeziku v gimnazijah (str. 234—236) sta se Bach in Baumgartner na vso moč zavzemala za širjenje nemškega jezika, za nemščino kot učni jezik višjih gimnazij. »Le v kar najbolj redkih primerih« naj bi kak predmet učili tudi v kakem drugem jeziku, na vsak način pa naj bi »nacionalne gimnazije« počasi povsem odpadle. Proti temu je Thun poudarjal, da je v vladnem interesu, da »ostane ali postane popolno obvladanje deželnih jezikov splošno premoženje izobražencev«. Učenci morajo res nemščino popolnoma znati, toda preganjanje deželnih jezikov iz šol v večji meri kot pa se to da opravičiti s praktičnimi potrebami, ne bo koristno širjenju nemščine, ampak bo izzvalo njenemu naravnemu vplivu škodljivo opozicijo. Podobno zvenijo razpravljanja o nemščini na univerzi v Krakovu 12. julija 1853 (str. 203—206) in 20. avgusta 1853 (str. 294—295). Zanimivo je brati tudi o nemščini v italijanskih deželah (str. 113—115, str. 202 omenja tudi Primorje).

Omembe kakih posebnih slovenskih problemov ali razmer v teh sejnih zapisnikih ni. Od osebnih zadev se na naše ozemlje nanaša menda le upokojitev višjega nadzornika ljubljanske kaznilnice Oberhammerja, ob kateri je prišlo do diference med notranjim in finančnim ministrstvom (str. 34).

Kakor je razloženo v uvodnem zvezku, je pravopis zapisnikov prilagojen sedanjim pravilom (Rath = Rat, Canzley = Kanzlei), besede pa so ostale starinske. Pike, vejice, apostrofi sledijo današnjim pravilom, klicaji, vprašaji in narekovaji nekdanjim. Pri navajanju osebnih in krajevnih imen so velike težave, saj jih zapisniki pišejo zdaj tako zdaj drugače. Izdajatelji so se tu odrekli vsake modernizacije. Vodilo

jim je zgodovinska avstrijska uradna pisava tistega časa. Ravnaajo se po državnem šematizmu in uradnih topografsko-statističnih seznamih. Pri ministrih je odločilen podpis v zapisniku, ki se ponekod razlikuje od oblike v državnem šematizmu. Na ta način so glavna krajevna gesla v registru starinske oblike: Gratz (ne Graz), Botzen (ne Bozen), Metcovich (ne Metković, kakor so pozneje uradno pisali tudi v nemških tekstih). Variante so navedene v registru, tako tudi današnja uradna krajevna imena z ozirom na državo, ki ji kraji pripadajo (Ljubljana, Bratislava, Bolzano itd.). Pri osebnih imenih naše oči nekoliko moti, da se pri znanih osebah, kakor je bil recimo patriarh Rajačić, navaja edinole oblika sejnih zapisnikov in takratnih šematizmov (Rajacsich, Joseph); srbska oblika bi mogla biti navedena v oklepaju.

Pri zelo vestno sestavljenem registru skoraj ni napak. Pri imenu Pattay v registru in v op. 8 na str. 150 je dodati Dr. Guido. Pattay (tudi Pattai) je bil advokat v Gradcu, leta 1848 izvoljen v Gleinstätten za poslanca v frankfurtski parlament, ki je šel pozneje tudi v stuttgartski parlament (glej Niebour v Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 1912, Handbuch des Herzogthumes Steiermark 1848, str. 239, 277). Njegov volilni okraj je bil pretežno nemški, vendar pa so bile vanj vključene tudi nekatere okrajne gosposke na našem ozemlju kakor Marenberg (danes Radlje ob Dravi). — Za Risano je napak navedeno kot današnje uradno ime Risanski, pravilno je Risan. Nekaj napak gre na račun neodpravljenih napak pri prepisovanju: Tabor se piše češko Tábor, ne Tabór, Theresienstadt pa Terezín, ne Terczín.

Izdaje zapisnikov avstrijskih vladnih sej se bo razveselil vsakdo, ki se ukvarja s slovensko zgodovino 19. stoletja in zaradi tega tudi s splošnimi problemi avstrijske države, njenih vlad in njene politike. Dragocenosti, ki smo jih veseli, pa ne predstavljajo samo zapisniki, ampak tudi z izredno skrbjo sestavljeni podrobni komentarji in uvodne razprave. O nadaljnjih zvezkih bomo v Zgodovinskem časopisu še poročali.

Vasilij Melik

Deutschland und Österreich, Ein Bilaterales Geschichtsbuch; izdala Robert A Kann in Friedrich E. Prinz. Wien — München : Jugend und Volk Verlag, 1980. 569 strani.

Ko je profesor celovške univerze Helmut Rumpler novembra 1982 predaval na ljubljanski filozofski fakulteti (»Avstrija, od države proti volji k avstrijski naciji«), je uvodoma opozoril na dejstvo, da je tako za »avstrijsko zgodovinsko vedo kakor tudi za avstrijsko državo značilno, da smo šele v novejšem času dobili obsežnejše prikaze avstrijske politične identitete« in nato v zvezi s tem omenil delo medtem že umrlega Friedricha Heera »Der Kampf um die österreichische Identität« (1981), zbornik Georga Wagnerja »Österreich. Von der Staatsidee zum Nationalbewusstsein« (1982) in pričujoči zbornik prav tako že pokojnega Roberta Kanna in Friedricha Prinza.

Zbornik »Nemčija in Avstrija« je izšel v okviru projekta, ki ga podpira UNESCO, in bi moral biti zanimiv tudi za nas: prvemu dvojezičnemu delu o avstrijsko-italijanskem sosedstvu (Österreich und Italien oz. Austria e Italia, storia a due voci), ki je izšlo leta 1973 v soavtorstvu Adama Wandruszke in Silvia Furlanija in zborniku Kanna in Prinza naj bi po napovedi sledila knjiga o jugoslovansko-avstrijskem sosedstvu.

V tokratni, drugi knjigi iz serije takoimenovanih »bilateralnih zgodovinskih knjig« se je krog sodelujočih razširil — v dvajsetih prispevkih je devetnajst avstrijskih in nemških avtorjev obdelalo pomembnejša poglavja iz zgodovine tega čisto prekarnega sosedstva, pri čemer so nekateri pomembnejši aspekti predstavljeni tako z avstrijskega kot z nemškega zornega kota. Tako je npr. problem »anšlusa« z nemške strani prikazal kölnski profesor Andreas Hillgruber, z avstrijske pa salzburški profesor Gerhard Botz. Dunajčanka Elisabeth Kovacz je avtorica poglavja »Katolicizem in protestantizem z avstrijskega vidika«, v Celju rojeni nemški zgodovinar Gerhard Mey pa je napisal poglavje, v katerem je odnos med obema veroizpovedma obravnavan z nemškega vidika. Na isti način sta obdelani še poglavji o gospodarski zgodovini (Avstrijec Herbert Matis in Nemeec Karl Erich Born) in o odnosu hohenzollernske Nemčije do nacionalnega problema v habsburški monarhiji (Nemeec Peter Burian in Avstrijec Robert A. Kann).

Knjiga je vsebinsko razdeljena na dva dela: v prvem je v osmih poglavjih zarisana razvoj tega sosedstva od 8. stoletja do danes, v drugem pa so predstavljeni posamezni problemski sklopi: gospodarstvo, kultura, cerkev in nacionalni problem. Uvodno poglavje o »predzgodovini nekega sosedstva« (»Frankenreich-Römisches Reich-Österreich«) je prispeval F. E. Prinz. Volker Press je prikazal obdobje skoraj tristoletih let, v katerem so Habsburžani bolj ali manj neprekinjeno načelovali Svetemu rimskemu cesarstvu (»Dedne dežele in Reich od Albrechta II. do Karla VI. 1438—1740«).

O razmerju med Avstrijo in Prusijo v obdobju od 1740 do 1848 govori sestavek Walterja Hubatscha. Adam Wandruszka je avtor zanimivega poglavja o velikonemški in malonemški ideologiji v razdobju 1840—1871, ki ga je zaključil s pismom Anastasiusa Grüna, v katerem je prvi politični pesnik Avstrije Schmerlingu resignirano obrazložil razloge, zaradi katerih se ni udeležil slovesnosti ob četrstoletnici otvoritve nemškega parlamenta in frankfurtski Pavlovi cerkvi — petindvajset let prej je bil grof Anton Auersperg tam kot zastopnik Ljubljane. Kannov prispevek obravnava drugi nemški Rajh in habsburško monarhijo (1871—1918). Po obeh poglavjih o anšlusu prvi del knjige zaključuje analiza avstrijsko-nemških odnosov po letu 1945, ki jo je napisal Alfred Abletinger.

V drugem delu so poleg že omenjenih poglavij o protestantizmu in katolicizmu, gospodarskih odnosih in nemškem odnosu do nacionalnega vprašanja v habsburški monarhiji obdelana še kulturna problematika (Roger Baur: »Avstrijska literatura ali literatura iz Avstrije?«, Renate Wagner-Rieger: »Nemčija in Avstrija: upodabljajoče umetnosti«, Carl Dahlheim: »Glasbena zgodovina Avstrije in ideja nemške muzike«), delavsko gibanje v obeh deželah (Hans Mommsen), šolstvo in socialna struktura po obdobju razsvetljenstva (Monika Glettler) in vprašanja oboroženih sil (Johann Christoph Allmayer-Beck).

Pred nami je torej dokaj zaokrožena podoba tega za nas često usodnega sosodstva, ki v preteklosti nikakor ni bilo zgolj stvar preproste državne razmejitve, ampak vsaj z avstrijske strani vedno tudi spraševanje o lastni identiteti. Tako Gerhard Botz v poglavju o »anšlusu« pravilno ugotavlja, da le-ta za nemško stran predstavlja v bistvu le vprašanje nacionalnopolitične arondacije in je kot takšen zgolj eden izmed številnih problemov novejšje nemške zgodovine, za Avstrijce pa je to vprašanje naj-usodnejše povezano s problemom državnega obstoja in kolektivne identitete in je »praktično povezano z nacionalnim problemom Avstrijcev nasploh«.

Slabost zbornika je mogoče videti ravno v dejstvu, da je ločnica med »avstrijskim« in »nemškim« sicer dovolj ostro izrisana v poglavjih, ki obravnavajo teritorialno-politične in konfesionalne razdelitve, dosti manj pa na področju takoimenovane kulturne nadgradnje, kjer naj bi se posebna avstrijska individualnost še posebej odražala. Tako je Roger Baur svoj sestavek o avstrijski literaturi dokaj značilno naslovil v interogativni formi (»Avstrijska literatura ali literatura iz Avstrije?«), nato pa — ob dejstvu, da pridevnik »avstrijska« piše v glavnem v navednicah — na vprašanje zastavljeno v naslovu ni dal določnega odgovora. Tudi razmišljanje Carla Dahlhausa o »glasbeni zgodovini Avstrije in ideji nemške muzike« izzvani podobno: Dahlhaus npr. meni, da etnično poreklo komponistov ni v nikakršni zvezi z anacionalnim bistvom muzike, tako da je »subalterni leksikografski spor« o tem, ali so bili glasbeniki, ki so igrali v kapelah aristokratskih mecenov »Nemci, Čehi, Madžari, Slovenci ali Hrvati, najmanj odveč, če že ne nesmiseln, ker se etnično poreklo ... substance muzike sploh ne dotakne« (str. 331). S trditvijo, da je bil Ludwig Wittgenstein »edini avstrijski mislec, ki je posegel v svetovno zgodovino filozofije«, Dahlhaus ob imenih kot so npr.: Husserl, Mach, Carnap, Schlick — ali ravno zdaj tako slavljivi Karl Popper — avstrijski filozofiji dela slabo uslugo. Nekoliko jasnejše distinkcije v svojem prispevku o upodabljaajočih umetnostih postavlja Renata Wagner-Rieger, sicer pa sloviti habsburški »understatement«, »nicht nötig Haben« stare in častitljive dinastije, v primerjavi z nemško državotvorno in »parvenijsko «arhitekturo že na primeru pompoznih Brandenburških vrat in skromnega dunajskega Augartna kar bije v oči.

Temu sumarnemu prikazu je potrebno dodati še opozorilo: zbornik se omejuje le na zgodovino odnosov »nemškogovorečega jedra monarhije« z nemško sosedo. Ob dejstvu, da je to jedro predstavljalo le center večnacionalnega habsburškega deželnega kompleksa in kljub uvodni izjavi, po kateri »politične in kulturne posledice, ki izvirajo iz tega dejstva, predstavljajo enega izmed temeljnih problemov, s katerimi se ta knjiga ukvarja«, nemška komponenta sosodstva zaradi te hotene omejitve ostaja nepopolno predstavljena. To pokaže že bežen pogled v stvarno kazalo, v katerem Poljaki sploh nimajo posebne enote, Hrvati in Slovaki pa so omenjeni dvakrat, tako kot npr. Španci, pa še to v kontekstu splošnih naštevanj.

Tudi v obeh poglavjih, ki obravnavata odnos hohenzollernske Nemčije do nacionalnega problema v habsburški monarhiji, se govori predvsem o tem, kako malo so pravzaprav odločujoči nemški faktorji vedeli o narodnostnem vprašanju in kako kratkovidno in zgolj z vidika neposredne koristi za nemški del monarhije so Nemci gledali nanj. Osupljiv primer takšnega nepoznavanja po stenografskih zapisnikih nemškega Reichstaga navaja nemški zgodovinar Peter Burian; še v juniju 1918 je član Reichstaga od vlade zahteval, da prepreči ustanovitev »češko-slovaškega kraljestva« z razlogom, ki mu nihče ni oporekal veljavnosti. Takšna tvorba naj bi Nemčiji zaprla dostop do Trsta. Burianov komentar: Slovake je zamenjal s Slovenci! Stoletna pripadnost zahodnega dela monarhije Reichu in kasneje Nemški zvezi je, kot ugotavlja

Burian, Nemcem v veliki meri prikrija dejstvo, da sta samo v tej, zgolj v državnem pomenu nemški polovici rajha, v celoti živela tudi dva nenemška naroda, Čehi in Slovenci.*

V tem kontekstu vsekakor pozitivno odstopa prispevek Monike Gletler, v katerem je kljub manjšim napakam (Društvo Südmark ni bilo ustanovljeno leta 1890, ampak 24. 11. 1889, str. 460; odločba koroške deželne vlade o uvedbi dvojezične šole ni bila sprejeta 30. 10. 1945, pač pa že 3. 10. 1945, pri čemer je bilo končno besedilo uredbe določeno 31. 10. 1945, str. 469) dovolj korektno prikazala razvoj manjšinskega šolstva na Koroškem. Avtorica omenja »sporno naravo« manjšinskega šolskega zakona iz 19. 3. 1959, ki je močno skrčil teritorialno veljavnost prvotne šolske odredbe (op.: ni točno!) in s prisilno prijavo k slovenskemu pouku ustvaril položaj, ki je imel neugodne posledice. Nadalje pravi: »Tudi zakon o narodnostnih skupinah iz leta 1976... je razočaral narodnostne manjšine: v nasprotju s členom 7 državne pogodbe iz leta 1955, ki ni določala nikakršnih numeričnih omejitev za pridobitev manjšinskih pravic, je bilo zdaj vendarle zopet uvedeno ugotavljanje manjšine po priznavalnem principu, pri katerem se sprašuje po materinem jeziku.« Vendar po Gletterjevi kancler Kreisky z vladno izjavo z 19. 7. 1979 ni dopustil nobenega dvoma o njegovem »v temelju manjšinam naklonjenem stališču«, s tem da je načelno dejal: »Mi vidimo v narodnostnih skupinah nenemške jezikovne pripadnosti, živečih v Avstriji, tako obogatitev kulturnega življenja kot tudi most k našim sosedom« (vse str. 469).

Omenimo še, da zbornik poleg bibliografskega pregleda, stvarnega in imenskega kazala ter slikovnega gradiva s področja umetnostne zgodovine vsebuje tudi kartografski dodatek. Tako karta nacionalnega sestava habsburške monarhije za leto 1900 območje južne Koroške prikaže kot 50 % nemško in 50 % slovensko področje, Celovec pa figurira kot mesto z 10–50 % slovenskim deležem (takšno oznako ima tudi Zagreb!). Pri karti habsburške monarhije po St. Germainskem in Trianonskem mirovnem sporazumu je Zadar napačno vrisan kot Jugoslaviji pripadajoče mesto, na zemljevidu »Mitteleurope« leta 1949 pa zaman iščemo barvne oznake in razmejitve, o katerih govori legenda.

Kaj naj ob koncu rečemo o delu, pri katerem gre pozitivno vrednotiti že samo dejstvo, da obstaja? Avtorjem je treba šteti v dobro, da so se lotili nekaterih »vročih« tem (danes, ko dve tretjini Avstrijcev menita, da je obstoj posebn avstrijske nacije nekaj gotovega, tudi te teme niso več tako vroče), pri tem pa dosedanja vednost ni bila kaj bistveno presežena. Temeljna usmeritev projekta, ki naj bi z odpravljanjem »klišejskih« predsodkov posredno prispevala k boljšemu medsebojnemu razumevanju, in resnično »bilateralen« pristop pa predstavljata vsekakor prijetno novost.

Samo Kristen

* Ni samo član Reichstaga zamenjal Slovakov v Slovenci, ampak je to storil tudi predsednik srbske vlade Nikola Pašić. Delegacijo slovenskih prepovedovcev je leta 1913 sprejel z besedami: »A vi ste, Slovaki.« »Ne, nisem Slovak, ampak Slovenec« je začudeno odgovoril vodja delegacije. »Vem, vem, Slovenci in Slovaki ste skoraj prav isto« je pet let pred združitvijo v isto državo odgovoril Nikola Pašić (gl. Vladimir Dedijer, »Sarajevski atentat«, DZS, Ljubljana 1966, str. 665). — O podobnih zamenjavah bi se dalo napisati zanimivo študijo. Tudi zgodovinopisje pred podobnimi nisi pro quo ni imuno Vsaj kar se tiče Slovencev nekatere osnovne cis- in transljatanske razmejitve niso povsem jasne. Če nas je že pisatelj Joseph Roth v »Radetzkyarschu« prestavil na skrajen jug monarhije, pod bosenske minarete, je to še vedno lahko pesniška svoboda. Drugače pa je, če ugledni angleški zgodovinar Crankshaw v delu »The Fall of House Habsburg« o nesmiselnosti razbitja obdonavskega cesarstva razmišlja takole: »V Ljubljani imajo (Slovenci — op.) svojo univerzo... toda tudi Franc Ferdinand bi pripravil Budimpešto do tega, da bi jim jo dala« (op. cit. Longmans, London, 1963, str. 312). Ko v numeričnih preglednicah Crankshaw omenja enoto »Hrvaška-Slavonija« (v izvirniku »Croatia-Slavonia«), se ta v italijanskem prevodu knjige po načelu »Traduttori-traditori« spremeni v »Hrvaško Slovenijo«. Italijanski bralec tako lahko izve, da so Madžari iz optičnih razlogov pri podatkih o štetju izključili Hrvaško in Slovenijo — »... per evitare di far vedere la forza della minoranza slava in Ungheria, i magiari esclusero dai loro dati la Croazia-Slovenia« (Il tramonto di un impero, Mursia, str. 481). — Strah Madžarov pred Slovenci bi istemu bralcu postal otipljivejši, če bi nato vzel v roko A. Perniceja »Evoluzione storica delle nazioni balcaniche« iz leta 1915: »Slovenci della Croazia, alla voce del bano Jelacic nel 1848, insorgono inneggiando alla loro affinità, anzi alla loro unità coi Serbi.« (str. 116, Ulrico Hoepli, Milano) — Ze prej »je bila Madžarska osvobodjena in je habsburškemu imperiju uspelo ponovno osvojiti turške dele današnje Jugoslavije«, to pa sta Hrvaška in Slovenija (gl. Who is who in Austria, Zürich, 1983, str. 875), da bi nato Maribor leta 1941, »po razbitju Jugoslavije, zasedli Madžari« (Encyclopedia Britannica, 1963, gl. pod »Maribor«). Skratka: »Extra Hungariam non est vita«! — Temu se reče o srednjeevropski in jugovzhodnoevropski narodnostni kaši pisati z distanco — »au dessus de la mêlée«.

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Že v obrazložitvi finančnega obračuna za Zgodovinski časopis 36/1982 (ZČ 37/1983, 1-2, s. 156) smo navedli, da je Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani podprl izhajanje naše revije: Zdaj lahko podrobneje poročamo, da je ZI FF letos sofinanciral objavo naslednjih razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu: B. Grafenauer — Vprašanja sodobnega stanja slovenskega zgodovinopisja kot znanosti in zgodovine v sistemu izobraževanja v Sloveniji, Š. Trojar — Delovni učbenik zgodovine in njegova vloga pri spodbujanju aktivnih metod in oblik dela, V. Melik — Celje in leto 1848, I. Gantar-Godina — Narodno radikalno dijaštvo (vse v ZČ 3, 36/1982), P. Petru — Arheološki oris poznoantične poselitve Slovenije, E. Umek — Reformirani urbarji deželnoknežjih gospoств na Kranjskem, P. Ribnikar — Zemljiški kataster kot vir za zgodovino (vse v ZČ 4, 36/1982), F. Šebjanič — Korespondenčni viri za preučevanje gospodarskih in socialnih razmer Prekmurja v 17. stoletju, M. Grum — Društvo sarajevskih Slovencev (1879—1918), okrogla miza — Celjani v slovenskem in srednjeevropskem prostoru (ZČ 1—2, 37/1983), P. Štih — Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja, I. Voje — Vplivi Italije na šolstvo in s tem povezan kulturni razvoj v Dalmaciji ter v Dubrovniku v srednjem veku (ZČ 3, 37/1983); tudi v pričujoči številki ZČ je ZI FF sofinanciral nekaj prispevkov, ki so označeni z ustrezno opombo pod črto. Znanstvenemu inštitutu Filozofske fakultete se za njegovo razumevanje in za njegovo politiko podpiranja znanstvenega tiska tudi na tem mestu posebej zahvaljujemo.

2. Zaradi nemotenega razpošiljanja ZČ prosimo vse naročnike naše revije, da pravočasno javljajo spremembo svojih naslovov. Inštitucije naj upravo ZČ pravočasno obvestijo tudi o spremembi svojih nazivov. To še posebej velja za vrsto šol, saj je brez sodelovanja samih prejemnikov revije zelo težko sprotno popravljati in dopolnjevati naročniško kartoteko. Zgodovinski časopis sedaj redno pošiljamo na skoraj 1.200 naslovov. Od tega je okoli 800 individualnih prejemnikov in okoli 400 ustanov. Med ustanovami je dobra polovica šol vseh stopenj in usmeritev, dobra četrtina različnih javnih knjižnic, po številu slede inštituti, muzeji, arhivi ter različne druge ustanove in organizacije. V dvajset tujih držav gre nekaj manj kot 200 izvodov vsake številke, v druge jugoslovanske republike okoli 80 izvodov. Okoli 150 izvodov ZČ pošiljamo v zamenjavo in v dar. Čeprav ta zvezek ZČ izdajamo v nekaj povečani nakladi, običajna naklada revije za sedaj še ostaja 1.600 izvodov.

3. Od gradiva za prvi zvezek 38. letnika ZČ je v tiskarni že razprava dunajskega zgodovinarja prof. dr. Ernsta Bruckmülerja, o avstrijskem narodu, dr. Franceta Martina Dolinarja o letopisih lavantinske škofije, bibliografija slovenske zgodovine za leta 1973—1977 Olge Janša-Zornove, nekaj diskusijskih prispevkov in drugih rokopisov. Približni datum izida nove številke ZČ si bralci lahko izračunajo glede na sedanjo dinamiko izhajanja revije.

4. O občnem zboru Zveze zgodovinskih društev Slovenije in o 22. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Brežicah in v Krškem bomo poročali v naslednjem zvezku Zgodovinskega časopisa.

Janez Stergar

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

Sergij Vilfan, Prometni položaj slovenskih dežel in preskrba zahodnih mest (od 14. do 17. stoletja)	5—20
The Traffic Across Slovenia and the Supply of Western Towns (14th—17th Centuries)	
Положение транспорта в словенских странах и снабжение западных городов (с 14-го по 17-ый век)	
Davorin Vuga, Nekaj srednjeveških in novoveških najdb iz struge Ljubljanice pri Podpeči in Bevkah	21—29
Some medieval and modern times finds from the river-bed of Ljubljana near Podpeč and Bevke	
Несколько находок из Средних и Новых веков из русла Любляницы у местностей Подпечь и Бевке	
France Šebjančič, Korespondenčni viri za proučevanje gospodarskih in socialnih razmer Prekmurja v 17. stoletju	31—36
Correspondence Sources for a Study of Economic and Social Circumstances in Prekmurje in the 17th Century	
Источники переписки для изучения экономических и социальных условий в Прекмурье в 17-ом веке	
Petko Lukovič, Slovenci i Timočka buna, 1883. godine	37—77
The Slovenes and Timok Rebellion in 1883	
Словенцы и восстание в Тимоке в 1883 г.	
Martin Grum, Društvo sarajevskih Slovencev (1897—1918)	79—92
Association of Sarajevo Slovenes 1897—1918	
Общество словенцев в Сараеве 1897—1918 гг.	
Peter Štihi, Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja	171—201
The Hungarians and the Slovene History in the Last Quarter of the 9th Century and in the First Half of the 10th Century	
Венгры и словенская история в последней четверти 9-го и первой половине 10-го столетия	
Ignacij Vojec, Vplivi Italije na šolstvo in s tem povezan kulturni razvoj v Dalmaciji ter v Dubrovniku v srednjem veku	203—212
The Italian Influence on the School-system and the Cultural Development in Dalmatia and in Dubrovnik in the Middle Ages	
Влияние Италии на школьное дело и связанное с этим культурное развитие в Далмации и в Дубровнике в Средних веках	
Petar Korunič, Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj nacionalnoj politici i hrvatsko-slovenski odnosi (1835—1874)	213—233
The Yugoslav Ideology in the Croat and Slovene National Politics, and the Croat-Slovene Relations (1835—1874)	
Югославская идеология в хорватской и словенской национальной политике и хорватско-словенские отношения (1835—1874)	
Rajko Bratož, Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo	259—272
Ecclesiastically-Political and Culturally-Historical Relations Between Sirmium and Aquileia	
Церковно-политические и культурно-исторические отношения между Сирмием и Аквилеей	
Anton Svetina, Prebivalci Kranja v letu 1754	273—284
The Inhabitants of Kranj in the Year 1754	
Жители Краня в 1754 г.	
Marko Štuhec, O družini v Kranju sredi 18. stoletja	285—294
The Family in Kranj in the Middle of the 18th Century	
О семье в Крапе в сер. XVIII в.	
Milan Pahor, Prispevek za zgodovino narodnoosvobodilnega gibanja v Trstu v obdobju september—december 1943	295—306
Contribution to the History of National Liberation Movement in Trieste in the Period from September to December 1943	
Из истории народно-освободительного движения в Триесте в сентябре—декабре 1943 г.	

- Celjani v slovenskem in srednjeevropskem prostoru; okrogla miza v Celju 1. 10. 1982 (Ferdo Gestrin, Nada Klaić, Bogo Grafenauer, Ignacij Voje, Vlado Habjan, Primož Simoniti, Bruno Hartman, Emilijan Cevc, Tatjana Bregant, France Klopčič) ..... 93—114
 The Counts of Celje / de Cilie in the Slovene and Middle-European Territory; the Round Table in Celje, 1. 10. 1982
 Цельские князя в средне-европейском пространстве: округлый стол в Целье, 1-го октября 1982 г.
- Langobarde Slovenci v svoji deželi še vedno slabo poznamo (Ivo Pirkovič) ..... 114—116
 The Slovenes still know a little about the Langobards in the Slovene Territory
 Словенцы все еще мало знают лангобардов в своей стране
- Položaj koroških Slovencev in njegovi zgodovinski temelji (Bogo Grafenauer) ..... 307—338
 Position of the Carinthian Slovenes and Its Historical Foundations
 Положение каринтийских словенцев и его исторический фундаменты

IN MEMORIAM — IN MEMORIAM — В ПАМЯТЬ

- In memoriam profesorju dr. Metodu Mikužu (Miroslav Stiplovšek) ..... 117—120
 To the memory of Professor Dr. Metod Mikuž
 В память профессора доктора Метода Микужа
- Bibliografija dr. Metoda Mikuža (Nataša Stergar) ..... 121—127
 Bibliography of Dr. Metod Mikuž
 Библиография д-р Метода Микужа
- Dr. Josip Žontar (Bogo Grafenauer) ..... 235—238
 Dr. Josip Žontar
 Д-р Йосип Жонтар
- Bibliografija dr. Josipa Žontarja (Bogo Grafenauer) ..... 238—241
 Bibliography of Dr. Josip Žontar
 Библиография д-р Йосипа Жонтара
- Dr. Jože Šorn (Vasilij Melik) ..... 339—340
 Dr. Jože Šorn
 Д-р Йоже Шорн
- Znanstveno delo Ivana Škafarja (Vilko Novak) ..... 340—341
 Scientific Work of Ivan Škafar
 Научный труд Ивана Шкафаря

JUBILEJI — ANNIVERSARIES — ЮБИЛЕИ

- Janko Prunk, Janko Pleterski — šestdesetletnik ..... 159—163
 Janko Pleterski — Sextagenarian
 Янко Плетерскому — шестьдесят лет
- Nataša Stergar, Bibliografija dr. Janka Pleterskega ..... 163—169
 Dr. Janko Pleterski's Bibliography
 Библиография д-р Янко Плетерского

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA —
 ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

- III., IV. in V. jugoslovansko srečanje mladih zgodovinarjev (Peter Štih) ..... 129—130
 The 3rd, 4th and 5th Yugoslav Meeting of the young historians
 3-ья, 4-ая и 5-ая югославские встречи молодых историков
- Zgodovinsko društvo Ljubljana 1982—1983; poročilo z občnega zbora 14. aprila 1983 (Darja Mihelič) ..... 130—131
 Historical Society of Ljubljana 1982—1983; report from the annual meeting on 14. 4. 1983
 Историческое общество Любляна 1982—1983; отчет на отчетновыборном собрании 14-го апреля 1983
- Posvetovanje o zgodovini Ljubljane; 16. in 17. novembra 1983 (Metka Gombač) ..... 131—133
 Conference on the History of Ljubljana; 16.—17. November 1983
 Совещание об истории Любляны; 16-го и 17-го ноября 1983 г.
- Vloga gozdov v gospodarskem življenju naših narodov v preteklosti; poročilo s simpozija v Glažuti na Kočevskem 7.—9. 11. 1983 (Eva Holc) ..... 133—134
 The Importance of the Woods in the economic Development of Yugoslav Regions; the Report of the Symposion in Glažuta (Kočevje), 7.—9. 11. 1983
 Роль лесов в экономической жизни наших народов в прошлом; отчет о симпозиуме в Глажуге под Кочевьем 7—9-го ноября 1983.

Mednarodno znanstveno posvetovanje »Univerze in študentje« (Dunaj, 16.—18. september 1983) (Peter Vodopivec)	243—245
The International Scientific Conference "Universities and Students" (Vienna, 16.—18. September 1983)	
Международное научное совещание «Университет и студенты» (Вена 16—18 сентября 1983 г.)	
17. zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije (Brno, 11. do 14. oktobra 1983) (Peter Vodopivec)	245—246
The Seventeenth Session of the Czechoslovakian-Yugoslav Historical Commission	
Семнадцатое заседание чехословацко-югославской исторической комиссии	

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

Franc Ksaver Lukman, Kristusovi pričevalci. Martyres Christi. Šestintrideset poročil o mučencih prvih stoletij. Priredil Ivan Pojavnik (Rajko Bratož)	135—139
Lexikon des Mittelalters (Janez Peršič)	139—141
José A. Ferrer Benimelli, Bibliografía de la Masonería (Peter Vodopivec)	141—142
Autorinnengruppe Uni Wien, Das ewige Klischee, Zum Rollenbild und Selbstverständnis bei Männern und Frauen (Peter Vodopivec)	142—144
Répertoire d'études balkaniques 1966—1975, I (Janez Šumrada)	144—146
Jožc Gregorič, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožetu Tomlju 1761—1784 (Stane Granda)	146
Zbornik za historiju školstva i prosvjete; 14, 15 (Andrej Vovko)	146—148
Goriški letnik, 9 (Andrej Vovko)	148—149
Marko Waltritsch, Slovensko bančništvo in posojilništvo na Goriškem (Stane Granda)	149—150
Izvori za istoriju SKJ (Mirko Stiplovshek)	150—153
Kulturni in naravni spomeniki Slovenije (Maja Žvanut)	153—155
Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes (Bogo Grafenauer)	247—250
Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete; 16 (Andrej Vovko)	250—251
Acta Ecclesiastica Sloveniae; 5 (Stane Granda)	251—252
Pavao Živković, Tvrtko II. Tvrtković—Bosna u prvoj polovini XV. stoljeća (Ignacij Vojc)	252—254
Silvin Košak, Hittite inventory texts (CTH 241—250) (Viktor Korošec)	254—255
Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa; 1, 2 (Rajko Bratož)	255—256
Aleksander Jeločnik — Peter Kos, Zakladna najdba Centur — C (Davorin Vuga)	343—346
Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X—XI. (France Martin Dolinar)	346—347
Slovenci ob Soči med Brdi in Jadranom (Eva Holz)	348
Die Protokolle des österreichischen Ministerrates (1848—1867), III. Abteilung (Vasilij Melik)	349—351
Deutschland und Österreich (Samo Kristen)	351—353

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Obvestilo o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	354
--	-----

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Zgodovinski časopis 37/1983 — Historical Review 37/1983 — Исторический журнал 37/1983

IZVLEČKI — ABSTRACTS — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvlečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 37, 1983, 3 in 37, 1983, 4 ..... V—X

SLOVENSKA MATICA, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 180 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, Lavo Cermelj — Fizik Nace Klemenčič (1853—1901), Vladimir Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minafič — Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančič — Kratek pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim podarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 180 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov — Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič — Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 180 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst natpokov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 300 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vrémenoslovja na Slovenskem, Zmago Bufon — Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc — Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5—6/1981 — 620 din.

Vsebina: France Habe, Andrej Kranjc — Delež Slovencev v speleologiji, Eman Pertl — Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, France Adamič — Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, Srdan Turk — Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, Srdan Turk — Mihael Strukel (Strukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 — 800 din.

Bleiweisov zbornik s prispevki Boga Grafenauerja, Vasilija Melika, Petra Vodopivca, Franca Rozmana, Franceta Adamiča, Srdjana Bavdka, Milana Dolenca, Janeza Batisa, Petra Borisova, Bojana Štiha, Martine Orožen, Dušana Moravca, Staneta Grande, Velimirja Gjurina, Štefana Barbariča in Mirka Kambiča.

UDK 930.85 (497.18:45) "12/16"

VOJE Ignacij, dr., univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Vplivi Italije na šolstvo in s tem povezan kulturni razvoj v Dalmaciji ter v Dubrovniku v srednjem veku

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 37/1983, št. 3, s. 203—212, cit. 66

Sn. (It., Sn., En.)

Obračunavanje je različen razvoj šolstva v nekaterih dalmatinskih mestih (Split, Zadar) in v Dubrovniku, pri čemer je dan večji poudarek raziskavam dubrovniškega šolstva. Časovno je obravnava omejena na čas od prvih osembolske dejavnosti do uveljavljanja humanističnih idej v šolstvu konec 15. in v začetku 16. stoletja. Na organizacijo šolstva v mestih na vzvodni jadranski obali je imela zelo močan vpliv sosednja Italija. Avtor se dotika še vpliva šolstva na dvig kulturne ravni, kar naj bi sodi predvsem širjenju in pomeni knjige. Posebej opozori na delovanje cirilskeslovenske šole v Dubrovniku in ustanavljanje cirilskih tiskarn v Italiji.

Avtorski izvleček

UDK 323.43 (=86) (497.42/43) "1835/1874"

KORUNIC Petar, dr., sveučilišni docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Yu-41000 Zagreb, Đ. Salaja 3

Jugoslovenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj nacionalnoj politici i hrvatsko-slovenski odnosi (1838—1874)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 37/1983, št. 3, s. 213—233, cit. 33

Sh. (De., Sh., En.)

Autor u ovom referatu, u kojem je sažeo svoja višegodišnja naučna istraživanja, raspravlja o genezi jugoslovenske ideologije u hrvatskoj i slovenskoj nacionalnoj politici i o razvoju hrvatsko-slovenskih odnosa od 1835. do 1874. godine.

Avtorski sažetak

UDK 929 + 012 Pleterski J.

PRUNK Janko, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

STERGAR Nataša, bibliotekar. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Janko Pleterski — šestdesetletnik Bibliografija dr. Janka Pleterskega

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 37/1983, št. 3, s. 159—169

Sn. (Sn., En.)

Članek napisan ob šestdesetletnici prof. dr. Janka Pleterskega (roj. 1. 2. 1923 v Mariboru) govori o delu in pomenu ljubljana, ki se je zlasti posvečal koroški problematiki, narodnemu vprašanju, vlogi Slovencev in njihovim opredelitvam pred prvo svetovno vojno in med njo in ki je mnogo doprinesel k kritični zgodovinski presoji novejše slovenske zgodovine. Sledi mu bibliografija del J. Pleterskega, ki je urejena kronološko, ne navaja pa časnikarskih prispevkov, objavljenih v dnevnem tisku (zlasti v letih 1952 do 1954).

P. Stih

UDK 949.712-18'08/09":(945.11)

STIH Peter, stažist, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 37/1983, št. 3, s. 171—201, cit. 253

Sn. (De., Sn., En.)

V prvem delu razprave se obravnava vprašanje politične pripadnosti Panonije v bojih med Velikomoravsko in Frakvsko državo, v katere se vključijo tudi Madžari in se zavrže teza o Velikomoravski oblasti nad Panonijo. Drugi del obravnava madžarsko naselitve v Panonijo, kjer avtor zavrača hipotezo o dvojni madžarski selitvi. Tretji del zajema madžarske vpade preko slovenskega ozemlja v prvi polovici 10. stoletja; teh je bilo precej več, kot se je do sedaj mislilo. Četrty del razprave obravnava Panonijo pred naselitvijo Madžarov, njeno posestno strukturo in vprašanje obsežnosti germanizacije tega ozemlja.

Avtorski izvleček

UDC 929 + 012 Pieterski J.

PRUNK Janko, Dr., Superior Scientific Collaborator, Institute for History of Worker's Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

STERGAR Natasa, Librarian, University of Edward Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

Janko Pieterski — Sextagenarian
Dr. Janko Pieterski's Bibliography

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 37/1983, No. 3, pp. 159—169

The article that was written on the occasion of the 60th birthday of Dr. Janko Pieterski (born on February 1st, 1923 in Morhor) is about his work and significance. He dedicated his work mostly to the problems of the Carinthian Slovenes, to the national question, to the role of the Slovenes and their political decisions before and during the First World war. His contribution to the critical historical judgment of the Slovene history is thus significant. The article is followed by the chronologically arranged bibliography of the works, written by J. Pieterski, which, however, doesn't list the articles, published in the dailies (especially in the years 1952—1954).

P. Silih

UDC 940.712.18''08/09'' (945.11)

STIH Peter, Probationer, University of Edward Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

The Hungarians and the Slovene History in the Last Quarter of the 9th Century and in the First Half of the 10th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 37/1983, No. 3, pp. 171—202, 253 notes

Sn. (De, Sn, En.)

The author deals with the questions of political allegiance of Panonia in the time of fights between the Great-Moravian and the Frank Empires, in which also the Hungarian took part, and rejects the thesis according to which Panonia was under the rule of the Great-Moravian state. The author rejects Hauptmann's thesis on double Hungarian migration into Panonia. The third part of the treatise is about the Hungarian invasions across the Slovene territory in the first half of the 10th century; there were much more of them than thought of up till now. In the fourth part the author describes Panonia before it was settled by the Hungarians, the structure of its estates, and handles the question of extent of germanization of the territory.

Author's Abstract

UDC 930.85 (497.18.45) ''12/16''

VOJE Ignacij, Dr., University Professor, University of Edward Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

The Italian Influences on the School-system and Cultural Development in Dalmatia and in Dubrovnik in the Middle Ages

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 37/1983, No. 3, pp. 203—212, 66 notes

Sn. (It, Sn, En.)

The author deals with dissimilar development of the educational system in some Dalmatian towns (Split, Zadar) and especially in Dubrovnik. The report is limited to the time when the school activity was mentioned for the first time, until assertion of the humanistic ideas in the educational system at the end of the 15th and the beginning of the 16th century. The organization of the educational system in the towns along the east Adriatic coast was strongly influenced by the neighbouring Italy. The author also mentions the influence of the educational system on the rise of the cultural level, mostly by means of wide circulation of the books and their meaning. He particularly points out to the activity of the Cyrillic-Slav school in Dubrovnik and setting up of the Cyrillic printing houses in Italy.

Author's Abstract

UDC 323.13 (=86) (497.12/13) ''1835/1874''

KORUNIĆ Peter, Dr., University Lecturer, University of Zagreb, Faculty of Arts, YU-41000 Zagreb, Đ. Salaja 3

The Yugoslav Ideology in the Great and Slovene National Politics, and the Croat-Slovene Relations (1835—1874)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 37/1983, No. 3, pp. 213—233, 33 notes

Sh. (De, Sh, En.)

The author deals with genesis of the Yugoslav ideology in the Croat and Slovene national politics, as well as with the development of the Croat-Slovene relations from 1835 until 1874. In his treatise the author summarized his scientific researches.

Author's Abstract

UDK 312.5 (497.12 Kranj) "17"

SVETINA Anton, dr., upokojeni pravnik, YU-61000 Ljubljana, Gradišče 6
Prebivalci Kranja v letu 1754

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 37/1983, št. 4, s. 273—284, cit. 11

Sn. (De., Sn., En.)

Iz kapitljskega arhiva nadškofijskega arhiva v Ljubljani (fascikel 117/10)
je objavljen iz nemškine prevedeni popis prebivalcev županje Kranj iz leta
1754.

P. Stih

UDK 92 Zontar J.

GRAFENAUER Bogoj, dr., univerzitetni profesor v pokouju,
YU-61000 Ljubljana, Murnikova 18

Dr. Josip Zontar (23. IX. 1895—24. IV. 1982)

Bibliografija člankov dr. Josipa Zontarja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 37/1983, št. 3, s. 235—241

Sn. (Sn., En.)

Dr. Josip Zontar (23. 9. 1895—24. 4. 1982) je večino svojega življenja preživel
v Kranju. Doštudirat je zgodovino in pravo. Vsaj od izida »Zgodovine Kra-
nja« (1939) je veljal za zelo vidnega slovenskega zgodovinarja in pravnega
zgodovinarja. Njegovo znanstveno zanimanje je zlasti privlačevala proble-
matika domačega kranjskega gospodarstva razvoja slovenskih pokraju v ob-
dobju zgodnjega kapitalizma, pravna zgodovina in »turška« problematika
zgodovine jugoslovanskega prostora, predvsem obramba pred turško nevar-
nostjo. — Bibliografija navaja Zontarjeva znanstvena dela kronološko, niso
pa upoštevani članki v dnevnem časopisu.

P. Stih

UDK 312.5 (497.12 Kranj) "17"

ŠTUHEC Marko, stažist, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani,
Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Nekaj o družini v Kranju sredi 18. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 37/1983, 4, s. 285—294, cit. 13

Sn. (De., Sn., En.)

Povprečna kranjska jedrna družina je štela 3—4 člane, število otrok v njej
pa je znašalo manj kot 2. Gospodinjstva v Kranju so imela povprečno 4—5
članov tista višjih slojev so bila številnejša (nad 6 članov). To je posledica
večjega števila otrok ter večje prištnosti pomočnikov, vajencev in
hlinih postov. Slednji so bili v tuje družine oz. gospodinjstva precej inte-
grirani. Med tipi sorodstvenih razmerij izrazito prevladuje jedrna družina,
delež razširjenih družin je majhen. Otroci zapustijo domačo družino okrog
15. leta; lastno družino si kranjčani ustvarjajo med 25 in 30 letom, Kranj-
čanke pa nekoliko prej.

Avtorski izvleček

UDK 262.3 (373 Aquileia:398.6 Sirmium)

BRATOZ Rajko, mag., asistent, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani,
Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 37/1983, št. 4, s. 259—272, cit. 95

Sn. (De., Sn., En.)

Članek obravnava obliko in vsebino odnosov, bodisi vplivov bodisi nepo-
srednih stikov, med krščanskima skupnostma Akvileje in Sirmija, od zelo
verjetnih medsebojnih vplivov že v 3. stoletju, prek intenzivnih stikov v dobi
verskih bojev 4. stoletja, do popolne prekinitve letih v prvi polovici 5. sto-
letja ob zatonu Sirmija in razpadu njegovih cerkvenih struktur. Vplivi so
na cerkvenopolitičnem in kulturnozgodovinskem področju potekali oboje-
strano, vendar je v celoti gledano sirmijska cerkev veliko več dala akvilej-
ski cerkvi, kakor sprejela od nje.

Avtorski izvleček

GRAFENAUER Bogö, Dr., Retired University Professor,
YU-61000 Ljubljana, Murnikova 18

Dr. Josip Zontar (23. IX. 1895—24. IV. 1982)

Bibliography of the Articles Written by dr. Josip Zontar

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 37/1983, No. 3,
pp. 235—241

Sn. (De., Sn., En.)

Dr. Josip Zontar spent the most of his life in Kranj. He graduated in history and law. At least since publication of his "history of the Town Kranj" (1939) he has been held for a very prominent Slovene historian and law historian. He was particularly interested in the problems of his native town, in the economic development of the Slovene regions in the period of early capitalism, in law history and "Turkish" problems in the history of Yugoslav territory, above all protection from the Turkish danger. — Bibliography gives the scientific works of dr. Zontar chronologically, whereas his articles in the dailies have not been taken into account.

P. Stih

UDC 262.3 (373 Aquileia:398.6 Strmum)

BRATOZ Rajko, M. A. Assistant, University of Edward Kardelj,
Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

**Ecclasiastically-Political and Culturally-Historical Relations
Between Strmum and Aquileia**

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 37/1983, No. 4,
pp. 259—272, 95 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author deals with the form and contents of the relations (both influences and direct contacts) between the Christian communities of Aquileia and Strmum: from the very probable mutual influence already in the 9th century, over intensive contacts in the time of religious wars in the 16th century, until they were completely severed in the first half of the 18th century, when Strmum waned and its ecclesiastical structures fell to pieces. The influence in the ecclasiastically-political and culturally-historical sphere was reciprocal, but in the whole, however, the Strmum church gave more to the Aquileia church than got from it.

Author's Abstract

SVETINA Anton, Dr., Retired Lawyer, YU-61000 Ljubljana, Gradisce 6

The Inhabitants of Kranj in the year 1754

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 37/1983, No. 4
pp. 273—284, 11 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The report gives the census of the parish Kranj, carried out in 1754. It was translated from the German language. It is kept by the Archbishopal Archives in Ljubljana (fascicle 117/10). The census is taken from the chapter records.

P. Stih

UDC 312.5 (497.12 Kranj) "17"

STUHEC Marko, Probatomer, University of Edward Kardelj,
Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Family in Kranj in the Middle of the 18th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 37/1983, No. 4,
pp. 285—294, 13 notes

Sn. (De., Sn., En.)

An average nuclear family in Kranj had 3 to 4 members and less than 2 children. On an average, the households in Kranj counted 4 to 5 members, whereas the ones of higher social classes were more numerous (over 6 members). They had more children, besides there were also alders, apprentices and domestic servants in such families. The latter were pretty integrated into the strange families resp. households. Among the types of relationships the nuclear family markedly predominated, whereas the proportion of enlarged families was rather small. Children went on their own at about 15. Men in Kranj had their own family when they were about 25—30 years old, whereas women a little earlier.

Author's Abstract

PAHOR Milan, vodja odseka za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, I — 34138 Trst, Ulica Petronio 4

Prispevek za zgodovino narodoosvobodilnega gibanja v Trstu v obdobju september—december 1943

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 37/1983, št. 4, s. 295—306, cit. 31

Sn. (It., Sn., En.)

8. september 1943 je važen mejnik v narodoosvobodilnem gibanju slovenskega naroda. Primorsko ljudstvo je obdobje od kapitulacije Italije do nemške ofenzive poimenovalo obdobje prve svobode. Osvobodjena je bila vsa Primorska razen Trsta in Gorice. Začetek nemške ofenzive konec septembra je dejno zavril splošno ljudsko vstajo. Okupatorji ni mogli zastaviti razvoja ljudske oblasti, ki jo je postavila OF s svojimi organizacijami. Obdobje po čudovitem septembru 1943 je obdobje vsestranske rasti nove oblasti, ki zajame celotno prebivalstvo. Težji pogoji so seveda bili v samem Trstu, kar pa ni nikoli preprečilo rasti OF in njenih organizacij. V omenjenem obdobju se postavijo trdni temelji narodoosvobodilnemu gibanju, ki pripeljejo v maju 1945 do svobode inl razpada nacifasizma.

Avtorski izvleček

GRAFENAUER Bogö, dr., redni univerzitetni profesor v pokojju, YU-61000 Ljubljana, Murnikova 18

Položaj koroških Slovencev in njegovi zgodovinski temelji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 37/1983, št. 4, s. 307—338

Sn. (De, Sn., En.)

Avtor podrobno analizira vsebino knjige R. Unkart — G. Glantschnig — A. Ogris, Zur Lage der Slovenen in Kärnten, Klagenfurt 1984. Njena dokumentajska podlaga se omejuje le še na desetletje 1971—1983, drugo objavljeno gradivo pa je večinoma odmerjeno na politično tezo koroške deželne vlade o izpolnjevanju dolžnosti Avstrije po Staatsvertragu iz l. 1865. Poleg posameznih kritičnih pripomb ob povzetku vsebine knjige je podana obsežna konkretna kritika nemške koroške zgodovinske mitologije, na katero se opira knjiga pri obrambi razdelitve Koroške v štiri volilne okraje, ki je zavestno onemogočila Slovencev in deželi možnost uspešnega političnega nastopa, s tem, da so sedaj razdeljeni v štiri okraje z veliko nemško večino. V dodatku je podana statistična dokumentacija o germanizacijskem nasilju že pred 1914 v stari Avstro-Ogrski.

Avtorski izvleček

UDC 940.534.533.3 (=863) "1943"

PAHOR Milan, Head of the Section for History at the National and Study Library in Trieste, I — 34138, Trst, Ulica Petronio 4

Contribution to the History of National Liberation Movement in Trieste in the Period from September to December 1943

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 37/1983, No. 4, pp. 286—306, 31 notes

Sn. (It., Sn., En.)

September 8th, 1943, is an important turning point of the national liberation movement of the Slovene nation. The inhabitants of the coast called the time between the capitulation of Italy and the German offensive "the time of the first liberty". The whole coastland, except Trieste and Gorizia, was liberated. The beginning of the German offensive at the end of September only partly depressed the general rebellion. The occupant was not in the state to stop the development of people's power, set up by Liberation Front and its organizations. The time after September 1943 was the time of universal growth of the new power, in which all inhabitants participated. There were greater problems, of course, in Trieste, which, however, could not stop the growth of Liberation Front and its organizations.

Author's Abstract

UDC 342.827 (436.5=863) "1979" (049.3)

GRAFENAUER Bogjo, Dr., Retired Full Professor,

YU-61000 Ljubljana, Murmnikova 18

Position of the Carinthian Slovenes and Its Historical Foundations

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 37/1983, No. 4, pp. 307—338

Sn. (De., Sn., En.)

The documentary basis of the book written by R. Unkart — G. Gantschnig — A. Ogris "Zur Lage der Slowenen in Kärnten, Klagenfurt 1984 is limited only to the period 1971—1983, whereas all the other published material has been mostly selected so that it confirms the political thesis of the Carinthian provincial diet according to which Austria performs her duties in accordance with the State Treaty of 1955. The author of the present reception gives an extensive concrete criticism of the German historical mythology that the authors of the book used to justify the division of Carinthia into four election districts (with great German majority), thus consciously preventing the Slovenes to appear successfully in political life. In the appendix there is the statistical documentation referring to the germanizational violence already before 1914, in the old Austria-Hungary.

Author's Abstract

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)	80 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983	240 din
Koroški plebiscit (zbornik)	200 din
Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem	120 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	120 din
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov	100 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	120 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	100 din
Francè Koblar: Moj obračun	120 din
Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	210 din
Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980	550 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	280 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	320 din
Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)	450 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	480 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	600 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	680 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	620 din
Ivan Hribar: Moji spomini I. (izbral in uredil Vasilij Melik)	950 din
Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)	1200 din
Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)	455 din
Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)	980 din
Branko Hofman: Noč do jutra (avtobiografski roman o travmi Golega otoka)	850 din
Lojze Kovačič: Prišleki 1. in 2. del (avtobiografska pripoved o obdobju 1938—1945)	1200 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starih slovenskih memoarnih del.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. A
1983

941/949

120030134,4

COBISS •